

IJJAS ANTAL

A JELENKOR
EGYHÁZTÖRTÉNETE

A KERESZTÉNY EGYHÁZ TÖRTÉNETE

SZERKESZTIK :

BANGHA BÉLA ÉS IJJAS ANTAL

VIII. KÖTET

**A JELENKOR EGYHÁZTÖRTÉNETE
(AZ EGYHÁZI FŐHATALOM FÉNYKORA)**

IRTA :

IJJAS ANTAL

IJJAS ANTAL:
A JELENKOR EGYHÁZTÖRTÉNETE
(AZ EGYHÁZI FŐHATALOM FÉNYKORA)

BUDAPEST
1941
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

*Nihil obstat. P. Franciscus Zeiros S. J. censor dioecesanus.
Nr. 7752—1940. Imprimatur. Strigonii, die 29. Octobris 1940.
Dr. Joannes Drahos vic. gen.*

B E V E Z E T É S.

Az egyháztörténet legújabb kora. A kor egyetemes történetének fővonásai; az Egyháznak az új történelmi mozzanatokkal kapcsolatos állásfoglalása. Főbb események az 1848-as forradalmaktól az első és második világháborúig. A pápai főhatalom fénykorának kibontakozása.

A kor, amelyet a Keresztény Egyház Történetének elen nyolcadik és befejező kötete tárgyal, IX. Pius megválasztásától, 1846-tól napjainkig ér, tehát bizonyos megközelítéssel száz évről szól, Európa és az emberiség történetének utolsó századáról. Arról a korról, amely a ma élő nemzedék életidejének jelenségeit alakította s a jövőt is bizonyos mértékig alakítani fogja.

A feliraton, amely a kereszténység legnagyobb-szerű templomának, a római sz. Péter-templomnak kupolája alatt sorakozik roppant betűivel százméteres magasban sz. Péter sírja felett, az Egyház alapítójának a Genezáreti-tó partján elmondott szavai állanak:

TU ES PETRUS ET SUPER HANC PETRAM
AEDIFICABO ECCLESIAM MEAM NEC PORTAE
INFERNI PRAEVALEBUNT.

Az Egyház történetének minden szaka mintegy csak illusztráció volt ehhez az ígérethez. Most látni fogjuk ennek az ígéretnek teljesülését olyan korban, amelynek részletei és szereplői közelebb állanak hozzánk minden korokéi közt; egyes szereplői még élnek, eseményeinek egy része pedig közvetlen vagy közvetett emlékeink vagy élményeink közé tartozik. Látni fogjuk az Egyház és a kegyelem művét olyan korban, amelynek berendezkedése és válságai a magunk személyes életidejének ismert berendezkedése és válságai.

A KOR JEGYEI, amelyek között és kapcsolatban az egyháztörténet eseményei és küzdelmei lefolynak, a következők:

1. Az európai nagyhatalmi rendszer a 18. századbeli állapotának válsága a Napoleon utáni korszakban (1815-től 1867-ig); ennek a válságnak eseményei elnyelik a pápai államot s két új, nagyhatalmi nemzetállamot hoznak az események előtérbe, az egységes Olaszországot, a Bismarck és a Hohenzollernnek egységes német birodalmát.

2. A technikai civilizáció jelentkezése Európában s a tágabb európai kultúrkörben (a két Amerika, a gyarmatok).

3. A természettudományoknak minden eddigi korszakot felülmúló fellendülése és eredményei, a szaktudományok anyagának mérhetetlen megduzzadása, az ú. n. természettudományos világnézet jelentkezése s a filozófiai gondolkodás háttérbeszorulása.

4. A társadalmak rendi tagozódásának végleges felbomlása; az eddigi földműves társadalmak helyett az új, ú. n. ipari társadalmak osztályai jelentkeznek, munkásság, állami szolgálatban álló hivatalnok-osztály, magánalkalmaztatásban álló értelmiség; ellentétek a vagyonos és vagyonnal nem rendelkező osztályképletek között, új társadalomszervező elméletek jelentkezése.

5. Megtörténik az államgondolat végső és teljes szekularizálódása. A liberális állam-gondolat teljes közömbösséget jelent be minden evilágon túlival szemben. Az Egyház és az állam teljes szétválasztására több kísérlet történik.

6. Az európai kultúrkör az egész föld mindenegyes területének vezető s kezdeményezéseket adó, a politikai fegyveres, gazdasági és kulturális hatalmat birtokló tényezője lesz s megindul a) a gyarmati birtoklásnak, b) az önállóbb és színes népfajok európai stílusú és rendszerű társadalom- és államszervezésének folyamata, a világháború előtt szórványosan (Japán), utána minden földrészen.

7. Végül napjainkban megindul a kontinentális és kontinensek feletti világhatalmak kialakulásának és rendszerréalakulásának kezdete.

Az evilági történet változásaihoz szervesen kapcsolódnak — noha mindenekelőtt az Egyház minden korok és körülmények felett álló küldetéséből folynak — az

Egyház sajátos történetének eseményei. Az 1846-tól 1940-ig terjedő 95 év alatt mindössze öt pápa uralkodott, közülük az első kettő, IX. Pius (1846—1878) és XIII. Leó (1878—1902) külön-külön 32 és 24, összesen 56 évig s XI. Pius is majdnem két évtizedig ült a pápai trónon. Kevés század van az Egyház történetében, amely még csak meg is közelítené pápáinak ily hosszú uralkodási idejével ezt a századot és korszakot; a 95 évnek éppen a harmadát egyetlen pápa, IX. Pius uralkodása fogja át, egységes és következetes működési elvekkel.

Megkísérhetjük-e mintegy előzetes pillantással összefoglalni néhány vonással ennek az öt pápának művét, vagyis az Egyháznak az ő uralmuk időszaka alatti történetét? Bizonytalán igen. Uralmi időszakuk jellemző tényei eseményekben és végrehajtott akciókban a következők:

1. Az európai nagyhatalmi rendszer végső kialakulásával egyidőben, annak eseményei következtében megsemmisül az egyházi állam. A pápaság megszűnik világi államterület birtokosa s a pápa világi államfő lenni.

2. De ugyanez a pápaság a technikai civilizáció adta érintkezésbeli eszközökkel (hírszolgálat, távíró, rádió) közvetlen kapcsolatba lép az egész földterülettel; az európai civilizáción kívüli országalakulások mindegyikében közvetlenül maga irányítja a hitlejlesztés művét, az európai országok keresztény társadalmi és hierarchiájuk felé pedig befejezi a dogmaalakulás egy nagy korszakát, az egyházszervezetre vonatkozó dogmatika zárókövének, a pápai tévedhetetlenségnek a dogmatika rendszerébe való beleillesztésével.

3. Éles kritika alá veszi az ú. n. „természettudományos világnézet” egyes képviselőinek ama állításait, amelyek túllépik a természettudományos vizsgálódás

illetékességi határait és — mindenegyes esetben tájékoztatlanságból és előzetes elfogultsággal — a természetfeletti világ létét, megismerhetőségét, a kinyilatkoztatás lehetőségét vagy történeti megtörténtét, az Istenség létét, a világgal való kapcsolatbalépését s az Egyháznak mint történeti alakulatnak Isten közvetlen evilági szerepléséből fakadó leszármazását tagadták. A természettudományos állításokkal való harc roppant lendületbe hozta s új virágzásba fejlesztette az apologetikát. Ugyanakkor újjáéledtek a skolasztikus filozófia nagy rendszerei is. Nagyjelentőségű kutatás indult meg abban az irányban, hogy a skolasztika-filozófia egészét és részeit kellő eszmetörténeti és fejlődéstörténeti megvilágításban lássák. A keresztény gondolkodás nagy, egyetemes rendszere új átépítést kapott, hogy azokon a kiindulási pontokon és gondolatsorokon is válaszolni tudjon a feltett kérdésekre, ahol újszerű problémafelvetéssel az új filozófiai irányok (az ismeret határainak és végső mivoltának kritikájában Kant, a megismerhető világ végső szervezetében Hegel) igyekeztek utakat törni. Másrészt igyekezett teljesen új területeket hódítani saját történelem- és társadalomfilozófia alkotásával s a természetfilozófia teljessé tételével, a természettudományok új eredményeinek a saját vizsgálódásaiba való bevonásával. Mindezekben még óriási munka, nagy rendszerezés és beláthatatlan eredmények állanak előtte.

4. A régi társadalmi keretek felbomlása s az újak alakulása közt az Egyház roppant veszteségeket szenvedett. Míg a középkori társadalom kialakulására jellemző, hogy egyes osztályai az Egyház lelki hatásai folytán alakultak, addig most a rendi világtól elszakadt osztálytársadalom új keretei az Egyház ideáljai ellen való állásfoglalásban keresték létjogosultságukat. Ez volt mintegy bűnben való fogantatása a munkás-

osztály modern pogányságának, amely noha a munkában kereste életének tartalmát és formáját, de többé nem az Egyház által elismert és értelmezett munkában, a túlvilági élet érdekeit szolgáló evilági munkálkodásban, hanem pusztán evilági célokért való működésben vélte célját megtalálni. Ugyancsak pusztán evilági kereteket látott maga előtt több más osztály is. Az Egyház valóságos új missziós munka feladatával állott szemben. Olyan missziós munkával, amelyben valósággal újra kellett megalapoznia, tudatosítania és érvényesítenie az Egyház küldetésének a társadalommal szemben való viszonyát s a társadalmat alkotó elsődleges erőknek (tulajdon, munka, államhatalom) alapvető erkölcsi jogviszonyait.

5. A szekularizálódott államhatalmakkal szemben is új megfogalmazásban kellett állástfoglalnia. Az előző korszakok államhatalmai azzal és abban, hogy saját öncélú hatalmuknak akarták alávetni az Egyháznak a pápaság hatáskörétől elszakított s az ő területükre eső részeit: legalább eddig a mértékig elismerték az Egyházat, — most teljes közömbösséget jelentenek be vele szemben; megtörténtek az Egyház és állam teljes szétválasztásának radikális kísérletei, de még ott is, ahol ezek nem szűntek meg, végetér az Egyház és állam közt az eddigi közjogi jellegű szoros kapcsolat. A püspökök és püspökségek, általában az egyházi szervezet, nem töltöttek be többé közjogi jellegű szerepet, nem osztoznak az államhatalom feladataiban, mint eddig. Azonban egyúttal függetlenekké válnak az államhatalomtól, s elsősorban a főpapság, de általában az egyes államokon belüli egyházszervezet megszabadul az államhatalom nyomásaitól; attól, hogy az államiságok a saját céljaiknak használják őket fel.

6. Az egyes államoknak az államhatalmaktól így függetlenekké vált főpapságát az egyházkormányzati

főhatalom, a pápaság erőteljes eszközökkel kapcsolja magához; kibontja az egyház kormányzat középpontosításának teljességét.

7. Az Egyház társadalmi mozgalmakat keltő munkája, amelynek IX. Pius alatt csak első jelentkezései vannak meg, XI. Pius alatt már Actio Catholicává érnek!

E fővonalakon kívül ott tolong az Egyház története körül a külső események szinte áttekinthetetlen sora, folyamatok hullámverése, emberek roppant galériája. A bécsi kongresszus Európáját felrobbantó forradalmak, — az egységes Németország és egységes Olaszország megalakulása, a kapitalizmus fénykorának kialakulása, az európai életet átalakító találmányok és technikai civilizáció, a munkásmozgalom — a világháború, a népszövetségi politika Európája. — A történelmi szereplők roppant galériájában pedig nagyméretű ellenfelek és nagyméretű egyházi harcosok egyaránt mozognak: politikusok, mozgalomkeltők, katedrák betöltői, az Egyház hőseinek sorában pedig egyházi és világi férfiak egyaránt. Az események sora felett pedig a nagy és örök ígéret: „Te Péter vagy, és én e sziklára építem Anyaszentegyházamat . . .”

JEGYZETEK.

A felhasznált forrásművekre mind a felhasznált anyag, mind az előadás természeténél fogva az egyes fejezetek végén, összefoglalóan utalunk. — A 19. és 20. század történelmi eseményeinek jellemzésében kitűnő vezérfonalak: Hayes: *A Political And Cultural History of Modern Europe*, Volume II. *A century of Predominantly Industrial Society 1830—1935*. Newyork 1937. — Elsőrangú és teljes összefoglalás a *Peuples et Civilisations, Histoire Générale*, három kitűnő kötete: Weill: *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815—1848)*; — Baumont: *L'essor industriel et l'impérialisme colonial (1878—1904)*; — Renouvin: *La crise Européenne et la Grande Guerre (1904—1918)*.

Az összefoglaló egyháztörténeti munkák közül Hergenröther, *Kirchengeschichte*, VII. k. s Mourret (*Histoire Générale de l'Eglise*) *L'Eglise Contemporaine*, I—II. Paris 1926.

ELSŐ FEJEZET: AZ EGYHÁZI ÁLLAM KORMÁNYZATI
VÁLSÁGA A FORRONGÓ OLASZORSZÁGBAN (1846—1850).

1.

Európa képe XVI. Gergely halálakor. Lambruschini kardinális jelöltsége. Mastai-Ferretti gróf mint IX. Pius megválasztása. Az új pápa egyházi pályafutása a pápai szélig. Uralkodásának legégetőbb kérdése: az itáliai kérdés.

1846 június 1-én halt meg XVI. Gergely pápa s halála után márc. 14-én összeült a konklávé. Sz. Péter széke nagyon rövid ideig volt üres; június 16-án már megválasztották az új pápát a konklávé bíborosai. A nap, amelyen felszállt a szfumata, hogy fehér füstfelhővel jelezze Rómának, a kereszténységnek és az egész emberiségnek a „Habemus Papam” örömét: az a nap, még a 17. század vége óta változatlan ódon Rómát látta a Vatikán körül, egy négy államiságra és több parányi hercegségre tagolt Olaszországot. Az Alpokon túl majdnem legnagyobb kiterjedésében és a maga sokszázados konzervatív szerkezetében látta a monarchiát. A bécsi kongresszus utáni állapotban, az elmúlt századokénál egyszerűbb szerkezetben, de még mindig kis és középállamokra feldaraboltan látta a németiséget; a bécsi kongresszus hozta legjelentősebb változás talán nem is az volt, hogy Európa akkori új rendezése alkalomával megszüntettek és nagyobb egységekbe olvasztottak sok apró, hatalmilag életképtelen államot, hanem hogy a porosz királyság a maga eddig pusztán keleti és protestáns területe mellé egy nyugati és katolikus szárnyat kapott, éppen a megszüntetett egyházi választó fejedelemségeket s megvetve lábát a Rajna mellett, eddigi vágyainál nagyobb, sikerrel kísérelhetette meg a Habsburg-tartományokon kívül élő németiség

egyesítését. — Európában még a Dunától a görög félsziget csúcsáig állt a Balkán-félszigeten az ozmán uralom. A Rajnától nyugatra mint ütköző államot állította a franciák és a németek közé a bécsi kongresszus Hollandiát és Belgiumot; maga Franciaország pedig, amely kiállotta a nagy forradalomnak, ellenforradalmaknak és a napoleoni megpróbáltatásnak roppant krízisét, újra teljes arányosságában és nagyságában állt. Világbirodalommá való fejlődésére akkor tette első lépéseit az angol birodalom. Ellenben fejlődésének kezdetein állt csak még és az Atlanti Óceán partjaitól alig haladt túl a pensylvániai hegyeken a maga első néhány államából álló Egyesült Államok. Közép-amerikában és Délamerikában még vitatható volt, hogy a spanyol kolonizáció öröksége felett tud-e összerendező erőt gyakorolni az a Spanyolország, amelynek ereje éppen e mértéktelen birtokszerzésben, a trópusi egek idegen éghajlatához való alkalmazkodásban s színes népek vérével való keveredésben folyt szét.

Harminc év óta változatlanul tetsző erővel állt a bécsi kongresszus műve, de az ellentétek a régi és új Európa között ekkor, a negyvenes évek végén voltak a legnagyobbak. A régi Európát az európai államszervezetek és kormányzatok jelentették, az új Európát pedig a gazdasági és kormányzati hatalomban részesülni kívánó új társadalmi osztályok képviselték s szellemi és tömegmozgalmak, különösen a maga legforrongóbb korszakát élő liberalizmus. Velük szemben a régi államberendezések még mindenütt tartották magukat. Angliában éppúgy, mint Franciaországban, a spanyol vagy Habsburg-monarchiában konzervatív jellegű volt a királyság, az olasz félsziget uralmai éppúgy konzervatívizmust testesítettek meg, mint a bécsi kongresszus utáni Németország fejedelmi részállamai. Európa régi rendjének megszilárdítására és épségben tartására jött

létre a nagy és Európa történetében eddig páratlan méretű politikai szövetezés, a Szent Szövetség, s benne a Rajnától az Uralig Európa régi rendjének fölényes hatalmi biztosítója.

E felszín alatt azonban forradalmi nyugtalanság hullámozott. Franciaországban a nagy forradalomban szóhoz jutott új társadalmi osztályok viaskodtak a régiekkel, a német államokban a németiség gazdasági és politikai egysége volt a cél a vezetős szerepre törő értelmiségi polgárság előtt, s már a legteljesebb forrongásban voltak az új munkásosztály problémái. Ekkor távozott franciaországi, majd belgiumi száműzetésébe s vitte magával a társadalmi forradalom szükségyszerűségére vonatkozó gondolatait Marx.

Nemzetiségi és társadalmi problémák vajúdtak az osztrák-magyar monarchiában. A monarchia összes népelemei szabadabb, önállóbb kulturális lét kereteiben akartak élni s először kívántak beleavatkozni a monarchia belső szerkezetének kialakításába. De minden más államnál jobban alá volt aknázva a változások vágyával egész Olaszország és forradalmi nyugtalansága mögött egyformán állt egységes nemzetállammá való alakulásának kérdése, mind pedig gazdasági, társadalmi és technikai reformok egész sorának szükséges volta. A bécsi kongresszus: Itálián kívül székelő hatalmaknak juttatta a félsziget túlsúlyát. A félsziget két leggazdagabb és legnépesebb tartománya: Lombardia és Velence a Habsburg-császárságnak afféle alkirálysága volt, helyőrségeiben német, horvát és magyar csapatokkal, a kormányszak konzervatív modorú s mereven és atyáskodóan abszolút, de óvatos, körültekintő és becsületes; e kormányzat alatt az elmúlt húsz éven át négy és egynegyedmillióról öt és félmillióra szaporodott a lakosság száma. Középolaszország egy csomó hercegségből állott, — „üres gesztenyehéjak“, ahogy egy

korabeli publicista nevezte őket. Toscana a Habsburg-ház családi nagyhercegsége volt. Területében alig kisebb, mint a lombard-velencei királyság, de politikailag súlytalan, mert alig másfél millió lakosa volt s katonai és politikai számításában az osztrák birodalomra támaszkodott.

Maga az egyházi állam a maga világi alkotó részei szerint kétszer akkora volt, mint Toscana, területileg a félsziget legnagyobb kiterjedésű állama volt, határa az Apenninek gerincén Ravennától és Ferrarától Ascoliig és Rómaig ért, de még ritkább lakossággal. A pápaság államkormányzata igyekezett megtartani a maga nemes nemzetekfeletti jellegét, amit oly szépen mutatott a 15. században. Mellette még tisztán olasznak volt tekinthető a szárd királyság, amely Piemontból és Szardíniából állt, s a Szicíliából és Dél-Itáliából álló nápolyi királyság. A szárd királyság hatalmas területet és négy millió lakost képviselt s tekintélyes katonai erőforrásokra támaszkodott, a kettős szicíliai királyság viszont egész Olaszország egyharmada volt, hét és félmillió lakossal, forrongó olasz érzülettel, egy gyűlölt és idegen Bourbon-uralkodóházzal, amely az Ausztriával való szövetségben látta saját fennmaradásának garanciáit.

Róma, Itália és a katolikus Európa összes köreiből általános volt az érzés, hogy az Egyháznak és a középponti egyházkormányzatnak döntő kezdeményezéseket kell magához ragadni.

A XVI. Gergely halála után összeült konklávéban, Lambruschini kardinális volt a Szent Kollégium leghatalmasabb egyénisége s Róma egyik legnagyobb-szerű jelensége; a harmincas évek vége óta az ő hatalmat és erélyt sugárzó arca felett látták lebegni legtöbben a pápai tiarát. Az elhunyt pápa államtitkára

volt, génuai érsek, a máltai lovagrend nagypriorja; a kardinálisok között nagyszámmal voltak olyanok, akiknek pályafutása az ő műve volt.

LAMBRUSCHINI ÉLETE őr pápa életidejére terjedt ki. Látt mindazokat a viharokat, amelyek az Egyházat a francia forradalom óta érték; akkor született, amikor a Ganganelli-pápa felfüggesztette a jezsuita rendet, fiatal papnövendék volt, amikor elkezdtek szállongani a francia forradalom viharsírályai; VII. Pius alatt lett rendjének generálisa, XII. Léonak követe volt Párizsban, XVI. Gergelynek pedig 1836-tól államtitkára, acélkemény és hajthatatlan egyéniség, az Egyház politikájának valóságos Catoja és Scipioja, aki köröskörül a világban egy csomó ellenséges Karthagót látott, amelyeket az Egyháznak kíméletlen eréllyel meg kell semmisítenie. Mint pápai államtitkárnak az erkölcsiéken kívül politikai kategóriákban is kellett volna gondolkodnia, vagy legalább is meg kellett volna értenie a politikai kategóriákat is, ő azonban a politikai törekvésekben inkább felháborító erkölcsi tudatlanságot, lázadó és engedetlen magatartást az egyházi és világi felsőség iránt, századok óta hagyományos társadalmi és állami politikai megdöntésének romboló vágyát látta s ezeket vasvesszővel kívánta megtörni. Roppant erélye szinte háttérbe szorította XVI. Gergelyét: a szelíd, egyszerű Cappellari pápa helyett tulajdonképpen ő uralkodott.

Most a kúria ama részének pápajelöltje volt, amely hasonlóképpen gondolkodott, mint ő. Mind ellene kívántak állani az időnek, a forradalmaknak, Itália politikai nyugtalanságának. A választók másik fele Gizzi bíborosra készült szavazni; ő harminckét éves kora s 1819 óta, tehát több mint negyedszázadon át teljesített megszakítás nélkül diplomáciai szolgálatot Svájcban, Turinban, Belgiumban, alkalma volt látni mindazokat a helyeket, ahol az új idők közvéleménye kialakult és forrt, a politikai eszközöket, a politikai módszereket, amelyekkel a modern államok dolgoztak. Általában úgy tartották számon, mint az új idők oly robbanékony és ve-

szélyes formáival való együttműködés pápajelöltjét.

A bíborosi kollégium konzervatív szárnyának Lambruschini, a reformok felé hajló szárnyának Gizzi volt a jelöltje. Mindkettőjük egyénisége és programja túlságosan egyszerűen és túlságosan élesen fejezett ki egy-egy szélső állásfoglalást. Lambruschini túlságosan a régi Kúriáé volt, az ódon és öreg Róma felett való pátriárkális és abszolút fejedelmi hatalom gyakorlásáé; Gizzi talán túlságosan azoké a bizonytalan folyamatoké, amelyek Piemontban és Belgiumban forrtak, a parlamenté és a liberalizmusé. A két párt habozva keresett a saját felfogásának megjelenítésére és érvényesítésére alkalmas más papabilisokat is; Lambruschini és Gizzi nevén kívül elkezdtek emlegetni még Mezzofanti bíborost, a világhírű nyelvzsénit, majd a fiatal Pizzio Sforza bíborost, Nápoly bíborosérsekét, több előkelő származású római bíboros nevét a hajdani nagy bíborosi és pápai nemzetségekből s majdnem minden bíborosi kongregáció elnökének neve felmerült mint jelölté. A Lambruschini-irány erős befolyása, a mellette lévő propaganda már a konklávé megnyitása előtt annyira hatálytalanította Gizzi erejét, hogy magán az első szavazáson is csak két szavazatot kapott, s már ez az első scrutinium előtérbe dobott egy olyan jelöltet, akit eddig tulajdonképpen nem is emlegettek s neve egyelőre csak átmenetileg és kísérletképpen került a szavazócédulákra: az alig ötvennégy éves Mastai Ferretti bíborosra szavaztak mindazok, akik sem Gizzire, sem Lambruschinire nem kívántak szavazni. Lambruschinire tizenöt, az új jelöltre tizenhárom szavazat esett, így Lambruschini mellett azonnal felbukkant az az egyéniség, akinek személyében a szembenálló két szélsőséges álláspontnak mintegy máris alkalma volt kiegyezni. A szavazatok abszolút többsége már június 15-én, az első szavazási nap délutánján Mastai-Ferrettié volt, a

második szavazási nap délutánján fényes aránnyal övé volt a tökéletes kétharmad-többség: 46 közül 36 szavazatot kapott Lambruschini 10 szavazatával szemben. Az események önkénytelen dialektikával állították szembe az egyházi állam és az Egyház konzervatív kormányzatának képviselőjével. Az újonnan megválasztott pápa a bíborosi kollégiumnak életévei szerint és bíborosi ideje szerint is egyik legfiatalabb tagja volt, mindössze ötvennégy éves és még csak hat éve bíboros, Imola bíboros-püspöke, a pápai állam egyházkormányzatának egyik helyi főpásztora, aki még nem is vett részt a kúria életében, az Egyház középponti hivatalaiban nem vitt irányító szerepet, de Rómában nagyon népszerű volt, mert még fiatal pap korában két árvaház élén is állott mint igazgató és éppen Róma legszegényebb néprétegeiből sokan szerették. Aránylagos fiatalsága, kitűnő megjelenése és modora és mindenki iránt szeretetreméltó egyénisége ajánlották a pápai trónra. A IX. Pius nevet kívánta felvenni, mert VI. Pius alatt született, VII. Pius alatt lett pap és püspök.

Az új pápa, a IX. Pius néven trónralépő Mastai-Ferretti gróf 1792-ben született az adriai part melletti Sinigagliában, az egyházi állam területén, régi nemesi családból. Gyermekkorra és ifjúsága idején rendkívül gyenge egészségű volt és epilepsiára hajlamos, ezért aránylag későn szentelték pappá, 27 éves korában. Felszentelése után VII. Pius egyik követségével mint titkár megfordult Csilében, majd kisebb megbízásokat kapott. Kitűnő megjelenése, modora, személyes megbízhatóságának sok jele, egyéniségének rendkívüli szilárdsága, hivatalos ügyek intézésében tanúsított korrektsége vitték előre; szokatlanul rövid idő múlva lett püspök. XII. Leó nevezte ki spoletói érsekké, ahol — az egyházi államnak politikai nyugtalanságtól egyik legjobban aláaknázott vidékén — olyan megnyerően és mérsékelt

viselkedett a liberálisokkal szemben, hogy neki magának is liberális híre kerekedett, annál is inkább, mert egyik testvére liberálisokhoz közel álló politikai mozgalmak egyik ismert szereplője volt. 1832-ben lett imolai püspök, 1840-ben bíboros.

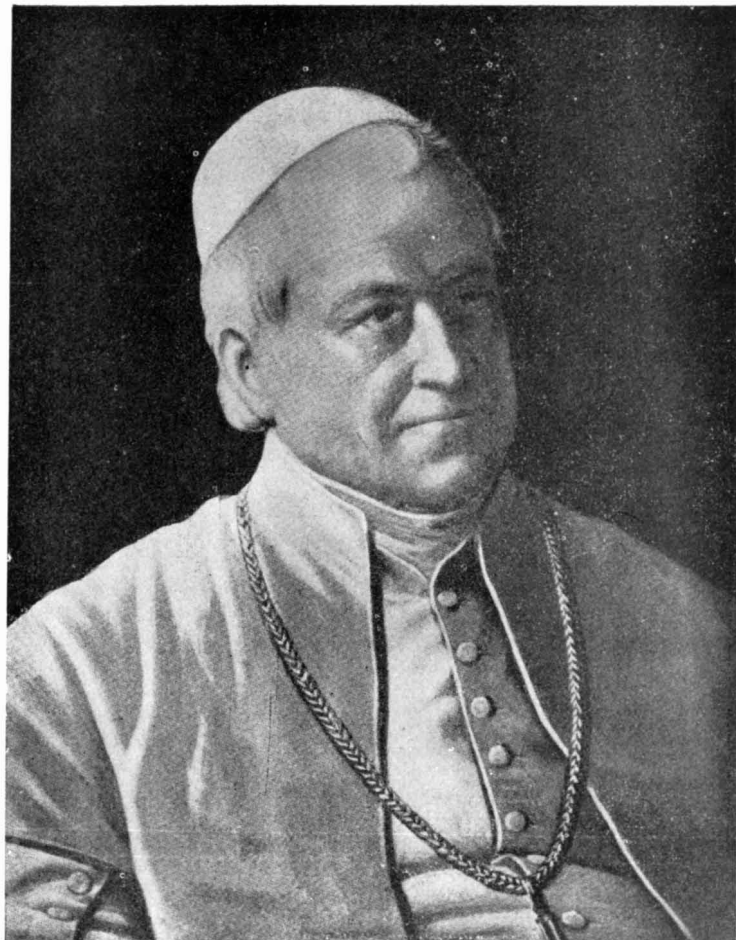
Szellemi fejlődésének története kevésbé feltárt s megközelítően sem lehet annyira megismerni, mint XIII. Leóét. Igazi tulajdonságait már mint pápa mutatta, addig leginkább sugárzóan kellemes megjelenése, lebilincselő modora hatottak. Szilárd kitartás és rapszódikus rögtönzések, érzelmi odahajlás és a ridegségig józan megfontolás váltogatták egymást egyéniségében. Harminckét éves uralma a legjelentősebbek közé tartozik, amiket a pápaság története csak ismer.

2.

Az egységes Olaszországot kialakítani kívánó forrongás szellemi és politikai tényezői: Gioberti, Cavour és a szárd királyság. Az olasz nemzeti érzés reménykedései IX. Pius személye körül. Az új pápa első intézkedései. Az 1848-as nemzeti forradalom az egyházi államban. A nemzeti forradalom összecsapása a Habsburg-monarchiával.

Azok a változások, amelyek Olaszországban vajúdtak, a hatalmi és politikai eszközöket megelőzve mindenekelőtt szellemi eszközökkel törtek céljuk felé. Megszületett az új Olaszország politikai ideológiája s valósággal egy újszerű hitvallás erejével vonzotta magához mindazokat, akik a szétaprózódott olasz államiságok helyett egy új, nagy, egységes olasz államban és nagyhatalomban keresték az egészségesebb társadalmi és gazdasági szervezet kiépülésének s az olasz alkotó-erők szellemi és politikai téren való kibontakozásának lehetőségeit.

Természetellenes lett volna, ha mindezekhez az irányokhoz nem szól hozzá egy olyan elvrendszer,

IX. Pius pápa.

amely a majdnem másfélezer éve fennálló egyházi állam hagyományait és lehetőségeit igyekszik összeegyeztetni az egységes Olaszország eszményeivel. Ezek között az elméletek között legnevezetesebb Gioberti gondolatvilága.

GIOBERTI VINCENSO 1801 április 7-én született Turinban, majdnem egyidős Mazzinival; szárnyaló és szenvedélyes szellem, tagadhatatlanul fényes bölcséleti tehetség, amely azonban merőben téves utakra jutott már ismeretelméletében is, egyházpolitikai gondolatvilága viszont erősen át volt járva az elmúlt évszázad jezsuitaellenes, sőt egyenesen jezsuitagyűlölő hagyományaival; ezeknek később ő lett egyik fenntartója és átrendezője. Mint nagyszerű megjelenésű és kitűnő modorú fiatal pap s modern stílusú szónok került udvari papnak a szárd királyi udvarba, itteni személyes környezetében az ifjú Olaszország eszméinek volt egyik titkos hangadója, később éppen ezért száműzött. Száműzetése idején különösen Párizsban tartózkodott sokat, megismerkedett a korabeli Európa nevezetesebb szellemi irányjaival, és a bölcsélet, politika, történetfilozófia és a teológia egész sor kérdésével viaskodva állította össze a maga programját. Gondolatvilága az olasz szellemi és politikai életre még ma is hat; főműve: „Az olaszok erkölcsi és műveltségi vezetőszerépe” (*Il morale e civile primato degli Italiani*), Brüsszelben jelent meg 1843-ban. A röviden „*Primato*” cím alatt idézni szokott könyvben mindenekelőtt azt mutatja ki, hogy Európa egyensúlyában és szellemi szerkezetében mekkora hiányokat okoz az olasz szétagoltság, az olasz nép politikai és művelődésbeli továbbfejlődésének kiesése és sajátos latin alkotó szellemének politikai téren való szomorú szünetelése. Európai szükségességnek jelentette ki Itália felszabadítását és egyesítését. Az egység akadályait kitűnően látta; jól tudta, hogy egymástól merőben eltérő multú, öntudatú, társadalmi és gazdasági szerkezetű részállami-ágok, városok, tartományok, hajdani városköztársaságok és fejedelemségek egyesítéséről van szó s az azonnal való egyesülés előtt szinte elháríthatatlan akadályokat látott. Viszont elérhetőnek és technikailag megvalósíthatónak látta az adott itáliai államok szövetségét. Természetesen nem reformok nélkül. S az új körülményeknek

megfelelő társadalmi reformokat végrehajtó egységes olasz államszövetség élére mint a federáció kezdeményezőjét és megvalósítóját: a pápaságot szánta.

A Gioberti „Primato“-ja által propagált eszme, a pápaság egy federációs szerkezetű nemzetállam élen: olyan gondolat volt, amely visszanyúlt a pápai állam 15. századbeli szerepének ama fénykorára, amikor az egyházi állam valóban egy nemzetekenkívüli és nemzetekfeletti államot testesített meg s mégis magában tartalmazta az olaszság nemzeti sajátosságait. De Gioberti elemzéseiben sok volt az elvont idealizmus és az utópisztikus lendület is. Egy békés, minden külső imperializmusról eleve lemondó és eleve az emberiség legmagasabb erkölcsi és kulturális javaiért munkálkodó Olaszország: íme, ez a látomás lebegett Gioberti könyvének lapjain.

Vele szemben az olasz egység Cavour-ban kapta meg sorsának emberét, azt a szellemet, aki politikus volt s nem volt más, mint politikus, egyike azoknak, akikben ez a princípium, a politika, a legélesebb formákban öltött testet. Egyénisége, szellemi alkata és pályafutása szerint egyébként is egyike az elsőeknek Európa modern politikusai között: nem afféle autodidaktája a politikának, hanem szakembere, képzettsége szerint mérnökkari tiszt, modernül képzett mezőgazda, szakértő nemzetgazda; katonai szolgálatban töltött ifjúsága után beutazza egész Európát, majd birtokán gazdálkodott. A negyvenes években lapot szerkesztett Turinban és ő képviselte a szárd politikának az itáliai egység megvalósítására törő vonásait. Az események meghajoltak a roppant erő előtt, amellyel a sötét és hallgatag férfi céljai felé tört. Cavour volt az, aki a gyakorlati politikus érzékével az olasz egységet nemcsak mint érzelmi és erkölcsi igényt, és kulturális érdeket látta, hanem mint olyan tételt, amelynek meg-

valósításához nélkülözhetetlen a hatalom eszköze is. Az olasz egységet megvalósítani kívánó vezetőszelemek közül egyedül ő szemlélte úgy a politikát, mint a lehetőségek tudományát és mesterségét, pontosan mérlegre téve azt, hogy a lehetőségek és esélyek között nem az következik be, amely mintegy szebb stílusú vagy nagyobb az erkölcsi jogcíme, hanem az, amelyik több hatalmi eszközzel rendelkezik és ezeket a hatalmi eszközöket a maga számára minél kedvezőbb összefüggésekben használja fel. Ama esély mögé, hogy a pápaság álljon az egységes Olaszország élére: nem állott olyan akarat, amely hatalmi eszközökkel és hatalmi összefüggésekkel kívánta volna az olasz egységet megvalósítani, viszont Cavour a piemonti szárd királyság hadseregében és a Piemont által követhető külpolitika esélyeiben megpillantotta azt a lehetőséget, amire ekkor még csak kevesen gondoltak, hogy ez a félig-meddig francia területen fekvő ország egy francia eredetű dinasztíával legyen megvalósítója az olasz egységnek.

A PIEMONTI KIRÁLYSÁGOT a bécsi kongresszus állíttatta fel ütközőállamul a Habsburg-monarchia és Franciaország közé mindkét fél kívánságára. Franciaország számára évszázadok óta veszélyérzetet jelentett az ausztriai ház lombardiai uralma, a monarchia pedig Napoleon lombardiai háborújában látta, hogy számukra sem kellemes a közvetlen szomszédság. Viszont Cavour — mintegy a francia politika számára — világosan felismerte azt az összefüggést, hogy Franciaországnak nem volna ellenére, ha egy független, nagyobb olasz középállam szállaná meg a Lombard-síkot s számolná fel a Habsburgok északitáliai uralmát. Ennek a gondolatnak biztosítani tudta a francia politikai élet bizonyos elemeinek hozzájárulását, szabadkőműves páholyokat mozgatott meg; igazi célját, hogy a lombard föld megszerzése után Toscana és az egyházi állam beolvasztása a távolabbi cél, nem vallotta be francia támogatói felé sem. Franciaország külpolitikájának hagyományos alap-

tétele még mindig az volt, hogy ne engedjen határai mellett nagy, egységes nemzetállamokat kialakulni.

A 40-es évek végén Cavour elsősorban mint publicista vitt belpolitikai szerepet. Órája a 48-as forradalommal jött el. Ekkor már ő és uralkodója, az 1831-ben trónra lépett Károly Albert egész Olaszországban a reménységei voltak mindazoknak, akik az egységes Olaszország megalakulásának legfőbb nehézségeit Ausztria itáliai uralmában látták s ellene egy állami szuverenitással és kellő katonai hatalommal rendelkező olasz államot kívántak az olasz egység megteremtésének művéhez. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az olasz közérzetlet Piemontnál is nagyobb jelentőséget ne tulajdonítson IX. Pius trónralépésének. Vele olyan pápa lépett trónra, aki előtt Gioberti könyvének tételei lebegtek és aki a megválasztását követő hónapban amnesztiát hirdetett az egyházi állam politikai elítélteinek és menekültjeinek. Engedményei ugyan nem lépték túl azokat a kereteket, amelyeken belül egy újonnan trónralépett uralkodó a közkegyelmet gyakorolni szokta, egy új korszak kezdetének titokzatos értelmezését csak a közvélemény adta neki, azonban ez a türelmetlen s politikai messzianizmustól átjárt közvélemény olyan hatalmasan mozdult meg, hogy a pápa sem vonhatta ki magát hatása alól. Róma és az egyházi állam lakosai valószínűs rajongással fogadták az intézkedést, nap-nap után újabb és újabb zarándokcsoportok keresték fel a pápát, s úgy tűnt fel, mintha a látomás, amelyről Gioberti szólt, most már akadálytalanul valósulhatna meg.

A pápának ez az intézkedése valóban nem volt elszigetelt és véletlen. A rákövetkező év március 15-én nagylelkű cenzúratörvény következett, június 14-én a polgári minisztérium kinevezése, június 30-án a polgárőrség felállítása, október 2-án Róma városi önkor-

mányzatának helyreállítása. Az e miatt következő öröm egyetemes volt nemcsak az egyházi államban, hanem az egész félszigeten ezekben a hónapokban; IX. Pius volt Itália legnépszerűbb embere; az „Evviva il Pio nono!”-nak szinte vége sem akart szakadni, Olaszország valósággal a politikai megújodásnak és egységnek reményeivel való mézesheteit élte.

Az egész Itáliát átható, s reményeinek és erejének legjelentősebb részét éppen a pápa személyéből merítő mozgalom: Lombardiában és Toscanában az osztrák dinasztikus nagyhatalom adott uralmát veszélyeztette. Ez súlyos politikai ütközések csíráit hordta magában. Metternich számára IX. Pius intézkedései nem voltak egyebek, mint Európa régi rendjének egy tájékozatlan politikus és uralkodó részéről való felforgatási kísérletei. Számára Itália nem volt több, mint geográfiai fogalom. Az itáliai egység gondolatát — különösen egy liberális szellemű alkotmánnyal kapcsolatban — súlyosan ellenkezőnek látta az adott tények jogszerűségével. Az olasz nemzeti érzületnek kedvező pápai politikát sokszor helytelenítette, külpolitikájában ellene dolgozott s a monarchia államegyháziságát, a Habsburg-birodalom területére eső egyháznak a pápai főhatalom kezéből való kiszakítottóságát IX. Pius személye ellen való propagandára használta fel. „Seine Scheinheiligkeit Pius IX.” — hirdette egy Bécsben kiadott politikai röpirat, Metternich, a cenzúra s a rendőrség tudtával. Hogy kifejezésre juttassa ellenszenvét az egyházi államban uralkodó politikával szemben, Ferrarának eddig csak szimbolikus megszállását ténylegessé változtatta. Az eddigi néhány század helyett egy horvát ezred megjelenése Ferrarában, jog szerint pápai területen (1847 aug. 1.), jogtalanság, erőszak és fenyegetés volt s hírére felháborodás futott végig az egész félszigeten.

A pápa — szelíden és méltósággal — szankciók ígéretése nélkül, de határozottan tiltakozott uralkodói szuverénitásának megsértése ellen. A szakadatlan forrongásokban álló olasz nemzeti érzület nem késett őt újra hőssé kiáltani ki. Egész Olaszország mellette foglalt állást és türelmetlenül várta az Ausztriával való ütközés kiélezését és további fejleményeit. Még Mazzini és Garibaldi is a forradalmi lavina elindítójául szereték volna látni a pápaság világi uralmának a konzervatív Európa vezető nagyhatalmával való váratlan ütközését. Viszont a pápa, aki mindedig feltétlenül a közhangulat hatása alatt állott, először volt kénytelen látni, hogy a közhangulat és az események hovatovább saját magukkal kényszerítik őt versenyfutásra. Már közel volt az a helyzet, amikor a természetfeletti síkon az egyetemes Egyház lelki főhatalmát jelentő pápaságtól — világi államterülete folytán — egy még kaotikus nemzeti érzületvilág kívánja, hogy politikai és harctéri fegyverekkel álljon helyt s hogy a pápa mint világi uralkodó: az egyházi főhatalom tartalmával egészen ellenkező szekuláris jellegű elviségeket írjon alá!

Egyelőre az mutatkozott meg, hogy a cenzúra felfüggesztésével és a politikai menekültek visszatérésének megengedésével nem azt a célt érték el, amire szánva voltak; ezek az intézkedések nem vezették le a politikai nyugtalanságot, hanem inkább felzaklatták: egy csomó erőszakos és elszánt hatalmi akarat jelent meg újra Rómában és az egyházi állam különböző területein. Mazzinisták, garibaldisták, carbonarik és szabadkőművesek egy teljesen ideálisnak feltüntetett politikai mozgalom színezete alatt kívántak hozzáférközni a pápához és őt minél teljesebb mértékben mozgalmi törekvéseik faltörő kosává tenni. Ugyanazt a római közhangulatot, amely szinte erőszakos rajongással, diadalkiáltásokkal és ünneplésekkel vette őt körül,

most ellenséges kezek irányították a saját érdekeik szerint. Ez a helyzet magát IX. Piust is egyre habozóbbá tette, környezetét még inkább.

1848 január 1-én egy harmincnégy pontból álló memorandumot nyújtottak át neki, amelyben modern közigazgatásnak, modern közlekedési intézményeknek (vasút, posta) bevezetésén kívül a cenzúra feltétlen szabadságát sürgették tőle, a jezsuiták eltávolítását, a pápai állam világi lakosságának politikai önrendelkezését kifejező intézményeket, mindezt forradalmi ízü megfogalmazásban és forradalmi stílusú jelenségek kíséretében. A felizgatott nép ujjongva követelte, hogy politikai reményeinek tiarát és pápai palástot viselő kedvence azonnal és — a politikai rajongás önkívületének megfelelően — teátrális külsőségek között adja áldását ezekre a pontozatokra. De IX. Pius ezt nem tehette válogatás vagy legalább is megfontolás nélkül. A hódolatnak mesterségesen irányított erőszakára csak annyit tett meg, hogy megmutatta magát a népnek s miután a hódolat, a tüntetések, a várakozás nem szüntek meg a Vatikán körül hullámszerűen, az év második napján végigkocsizott a Corson a Quirinálíig. A nép körülujjongta áldozatát, ő pedig eszméletlenül esett össze termeiben.

Az egyházi államon belül eláradt események semmikép sem voltak függetlenek az egész Olaszországban mindenütt másutt hőmpölygő zajlástól. 1848 januárjában a nápolyi királyságban, február folyamán Piemontban, ugyancsak februárban Toscanában tört ki forradalom. Nápolyban II. Ferdinánd január 29-én tett ünnepélyes ígéretet, hogy alkotmányt ad és liberális minisztériumot nevez ki, február 8-án Károly Albert szárd király, február 15-én pedig II. Lipót toscanai nagyherceg. Ugyancsak február elején, ha nem is erőszakos, de lelki nyugtalanságban a forradalomhoz ha-

sonló, rendkívül zavaros jelenetek ugyanezt kívánták IX. Piustól is, teljesen tekintet nélkül a pápaságnak, mint vallási főhatalomnak egészen különleges helyzete. Március 10-én Antonelli bíboros elnöklete alatt valóban új minisztériumot alakított a pápa — ebben a hat világi mellett csak három egyházi foglalt helyet — és március 14-én kiadta az egyházi állam világi kormányzatának alaptörvényét, amely alkotmányos képvisellet vezetett be, képviselőköl és szenátoroköl álló kétkamarás rendszert, noha a népképvisellet e két háza felett a kardinális kollégium előzetes és utólagos beleszólással volt mindenbe s a világi elemek önkormányzati joghatósága nem terjedt ki a külügyekre.

Mostmár egyébként az eddigieknél sokkal óvatosabban s a piemonti, toscanai és nápolyi uralmakkal egyetértően úgy igyekezett megfelelő engedményeket tenni a pápa, hogy az újításokban érdekelt olasz részállamiságok kormányai együttes magatartásukkal meg kívánták szabni a mértéket, hogy egyik vonalon se menjenek olyan engedékenységgel, amely a többiek területén hasonló követelésekre biztathatná a lakosságot. Vámúnióról tárgyaltak, egymás kölcsönös megsegítéséről; Gioberti gondolata, az olasz államok szövetsége úgy lebegett a levegőben, mint az olasz egység közelgő húsvéti hajnala. Az állami hatalmak gyakorlati federációjában annyira mentek el, hogy a pápa — hadseregének kiképzésére — piemonti tiszteket kért a szárd királytól.

Lehet, hogy a változások békésen zajlottak volna le, ha csak az itáliai társadalom és az önálló itáliai államok lettek volna érintve. Ám Olaszország — területének ugyan mindössze hatodával, de lakosságának nagyjában egyharmadával — az osztrák birodalom tartozéka is volt, és így mindaz, ami Turintól Nápolyig történt, az Milánóban és Velencében is hatva egy idegen

nagyhatalmat is érintett, és pedig nemcsak érdekeiben, hanem hatalmi világszemléletében is. A nemzeti társadalmak politikai önrendelkezésével szemben ez a hatalmi világszemlélet fenn kívánta tartani az eddigi államvezető tényezőknek — a dinasztia környezetének s az általa kiváltságolt rendeknek — túlsúlyát. Az újjáalakuló olasz államoknak pedig múlhatatlanul fegyvert kellett ragadniok azzal a reakcióval szemben, amely feléjük nyúlt. S ezen a ponton lehetetlenné vált, hogy a pápaság együtt fusson az eddigi eseményekkel. A pápaság most, a 19. század közepén, még mint világi uralkodó sem volt abban a helyzetben, hogy — bármiért is — háborút viselhessen akármelyik keresztény állam és uralkodó ellen!

3.

A pápai állam lakosságának részvétele a nemzeti felkelésben. A szárd királyság a háború élén; IX. Pius csak erkölcsi hatalmával kíván harcolni az olasz nemzeti érdekekért. Az olasz nemzeti érzés szembefordulása IX. Piuszal és a pápasággal. Elégületlenség Rómában; a szárd politika kétszínűsége. A római forradalom, IX. Pius menekülése. Idegen hatalmak beavatkozását kéri; Rómát 1870-ig francia csapatok szállják meg.

Az olasz nemzeti mozgalmaknak az a része, amely Olaszországon túl a korabeli Európa konzervatív nagyhatalmainak érdekeit is érintette, éppen az itáliai osztrák uralom területén tört ki, mégpedig — egymástól teljesen függetlenül — ugyanazon a napon, március 18-án egyszerre Milánóban és Velencében. Milánóban március 17-én reggel az olasz polgármester vezetésével az osztrák kormányzó palotája előtt felvonult polgárság fegyveres harcba keveredett a helyőrséggel és 22-ig megtörte a horvát ezredek ellenállását. Velencében

ugyanaz történt. A velencei és milánói felkelés hírei ugyanúgy erősítették egymást, mint ahogy összefüggöttek egymással a február 24-i párizsi felkelés, a március 13-i bécsi és március 15-i pesti szabadságmozgalmak egymást kölcsönösen kigyújtó hírei. Az osztrák uralom kezében csak Verona, Mantua, Legnano és Peschiera várnégyszöge maradt meg. A pómenti felkelés győzelmeinek híre március 23-án érkezett Turinba, a szárd királyság fővárosába, ahol a vezető politikai körök egyébként már előbb is értesüléssel voltak a történetekről. Az itt elinduló események nyitányát Cavour adta meg, amikor lapjában arról írt, hogy a szárd monarchia számára ütött a döntés órája, azonban csak egyetlen választás van, a háborúé. Március 25-én erőteljes proklamáció jelentette be a háborút és 30.000 főnyi piemonti hadsereg indult el Lombardia felé. Maga II. Lipót, Toscana nagyhercege is csatlakozott a Lombardia felszabadításáért megindult hadmenethez s a pápai államból is ezrével özönlöttek önkéntes csapatok a pápai állam területéről, majd a pápa parancsa nélkül a pápai sorkatonaság is átlépte az egyházi állam határait és elindult a Pó felé, Durand tábornok vezénylete alatt. Még a nápolyi királyság is 14.000 embert küldött.

AZ OSZTRÁK URALOM hadserege Radeczky vezénylete alatt azonban nem a siker reménye nélkül védekezett. Ott volt mindenekelőtt magának a fölkelés zömét képező piemonti hadseregnek begyakorlatlansága és készülletlensége, s méginkább a többi csapatoké. Radeczky mindenekelőtt ezek ellen fordult és őket verte le, majd hadseregének zömével magukat a piemontiakat (Custozza). A kötött fegyverszünetben ugyan a meglévő határok épségben tartásáról volt szó, de már nyilvánvaló volt a felkelés veresége. A szent háború március végén kezdődött és augusztus 9-én már véget is ért.

A háború folyamata rendkívül szerencsétlen elvi és gyakorlati helyzetbe sodorta a pápai széket. A pápai

csapatok ott harcoltak a pápai állam határain kívül, az olasz hírlapok azt hirdették, hogy az egyházi állam is hadat üzent az osztrák birodalomnak is. Durand tábornok csapatainak részvétele ugyanezt látszott bizonyítani. Azonban ebben a kérdésben IX. Püsst megfélemsztették, ő pusztán az egyházi állam határainak megvédésére gondolt, s a tábornok egészen önállóan szánta rá magát arra, hogy a Pót átlépje és osztrák területre hatoljon.

A nemzeti forradalomnak kezdetben bizonyosra vett győzelmei utáni változások tisztázására és a szabadságharc nyomában létesítendő olasz államszövetség megvalósítására a pápa tárgyalásokat kezdett — még 1848 áprilisának első napjaiban — Károly Alberttel.

Mindazok, akik tudatában voltak, hogy mily rendkívüli elvi és gyakorlati nehézségek gördülnek az egyházi főhatalom elé ebben a rendkívüli kérdésben, feszült figyelemmel lesték a pápa magatartását. Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy amennyiben a pápai szék intézkedései nem tartanak együtt az olasz nemzeti irányzattal, az olasz nemzeti érzület és annak minden tevékenysége habozás nélkül kész az Egyház és a pápaság ellen fordulni. A kúriát mindenképen gondolkodóba kellett, hogy ejtse két baljóslatú hír. Az egyik a szárd királyságnak a megalakítandó olasz federális állam tervével szemben való kétértelmű viselkedése volt. Szemmellátható volt a vonakodás, hogy a szardíniai királyság a maga részéről ilyen federális államba a többiekkel csak egyenrangú tagként való belépésre szánja el magát; magatartásából jobban lehetett sejteni azt, hogy inkább akar egy egészen új elképzelésű olasz államiság feltétlen főhatalma lenni. Az aggodalmat keltő másik tényező viszont a berlini és bécsi nunciusok értesítéseiben jelentkezett: egy osztrák-német skizma feltétlen veszélye, amennyiben a pápaság egy Ausztria

ellen indított háborúba keverednék. Ezek a tényezők szabták meg IX. Pius állásfoglalásának döntő fordulatát. Ez a pápa április 29-i allokúciójában jelentkezett. Hogy az allokúció politikai hatásai az olasz népen belül rettenetek lesznek, azzal a pápa környezetében eleve számolt mindenki. Azonban a pápaság számára tökéletesen lehetetlen volt minden más természetű állásfoglalás. Az allokúcióban kinyilvánította IX. Pius, hogy a pápai székek egyforma atyai szeretettel kell lennie mindenki iránt, mindenekelőtt az összes keresztény népek iránt. A pápai főhatalom nem állhat a federális olasz nemzetállam élére és nem állhat soha.

A kijelentés úgy érte Olaszországot, mint valami villámcsapás. A pápa személyének és hozzákapcsolódóan a pápai székek politikai népszerűsége egyik pillanatról a másikra megszűnt, az olasz patriotizmus előtt IX. Pius a leggyalázatosabb árulónak, olyanak tűnt fel, aki a mitológia és a történelem összes árulóit, de még Júdást is felülmúlja. Kormányának összes miniszterei — Antonelli kivételével — lemondtak. S miközben Róma népe és az egyházi állam egész lakossága háborgott s érzületében elpártolt tőle, és nem volt sem elvi, sem gyakorlati út arra, hogy a pápai államot az egy évvel ezelőtt adott alkotmány szellemében kormányozzák, IX. Pius bámulatraméltó következetességgel üritette ki a politika keserű poharát: megtagadta, hogy az egyházi állam határain kívül harcoló pápai csapatok felett tovább is illetékességgel rendelkezzen s a felettük való parancsnokságot Károly Albertre hárította át. S elhárítva magától a fegyvert s a vér és erőszak felelőségét: szellemi és erkölcsi eszközökkel, mint az egész kereszténység minden nemzetének pártatlan atyja, csak az e hivatalt megillető erkölcsi tekintélyre támaszkodva kívánt harcolni az északolasz tartományok szabadságáért. Magához Ferdinánd császárhoz levélben küldött fel-

szólítást, hogy az osztrák császárság önként, harc nélkül mondjon le az olasz nemzetet jogosan illető területekről.

Úgyancsak a végsőkig próbált elmenni abban, hogy a politikai önrendelkezés elvi és gyakorlati értékeit az egyházi államban megmentse. A kormány élére Terenzio Mamianit hívta meg, ez azonban hiába kereste a mindenkit kielégítő középutat a pápai állam és az egységes Olaszország között, a pápai főhatalom abszolút jellege s a társadalom politikai öntevékenysége között. Kormányzat és államfő között ritkán kerülhet sor olyan éles elvi ellentétekre, mint amilyenekben végül IX. Pius pápa került minisztériumával. A kormány azt az elvi alapot foglalta el, hogy a pápát mint egyházfőt aggályaiával együtt a maga egyházi hivatalának túlvilági szféráiba utalja vissza, viszont állama mint földi állam a maga részéről az ő áldása nélkül, sőt akarata ellenére, tovább folytatja a háborút. A pápa tiltakozott ez ellen. Tiltakozott az ellen is, hogy Károly Albert custozzai veresége után a háborút főképp a pápai állam erejére támasszák s ehhez ő teremtsen elő a szükséges pénzügyi eszközöket, engedélyezze egy új olasz egységért harcoló idegenlégió felállítását, s biztosítsa az egyházi állam lakosságának általános felkelését. Késznek nyilatkozott a pápai állam határainak megvédésére, azonban megtagadta, hogy támadó háborút viseljen. Kormányja le is mondott, de utóda (a Fabri-féle) sem tudta áthidalni az elvi és gyakorlati nehézségeket.

A háború sorsa végül is a harctéren dőlt el. Kétségtelenül Piemont volt az, amely a hatalmilag sokszorta nagyobb ellenféllel szemben súlyos és döntő vereséget szenvedett. A harctéri kudarcot külpolitikával akarta ellensúlyozni Cavour, elveszítve azt, hogy az egységes Itália kizárólagos főhatalmassága legyen, legalább egy olasz federációban való vezetőszerepet kívánta biztosítani. A legalább Északitáliát magábfoglaló állam-

szövetség számára s éppen a követül küldött Gioberti révén — meg akarta nyerni a pápát. Ezt a győztes osztrák hatalom felé hátvédül, sőt Piemont egyéni érdekkörében területszerzés eszközéül kívánta kijátszani. A pápa azonban nem kívánt Cavour játékszere lenni. Fenntartva azt az elvet, hogy a pápai állam nem kíván és nem kívánhat biztosítani semmi mást, mint eredendő lényegét, a pápaság számára a függetlenség és szuverénitás biztosítását, IX. Pius még egyszer megkísérelte a lehetetlent, a minisztériummal való kormányzást.

1848 szeptemberében Pellegrino Rossi-t tette miniszterelnökkévé, aki minden oldal felé a kétségtelen erkölcsi és politikai értékeket kívánta megmenteni. A pápaság számára a pápai székek mint világi uralomnak modern formáit, jogszerűségét és népszerűségét. A pápai állam számára a modern elvi alapzatú alkotmányt. Az egységes Olaszország számára pedig egy kellő társadalmi és gazdasági reformokkal újjászervezett itáliai államot akart a jövő esélyeinek biztosítani. A szóbanforgó gyakorlati kérdésekben súlyosan bizalmatlan volt Piemont iránt. Politikája azonban az ellentétek eggyéolvasztása helyett inkább kiélezte az egymás ellen törő vonalakat. Szabadkőműves politikai összeesküvés gyilkoltatta meg őt még 1848 őszén. Holtteste felett újabb római forradalom tombolt: a titkos társaságoktól szervezett tömeg kívánt új, demokratikus és liberális minisztériumot, amit a pápa a külső kényszernek engedve elfogadott, majd november 15-én elismerését a diplomáciai testület előtt nyíltan megtagadta.

Kilenc nap múlva a Rómában kitört s már életét veszélyeztető zavarok elől kellett Gaetába, nápolyi területre menekülnie. A forradalmi minisztérium törvényszerűsége ezzel megszűnt s helyette új minisztérium alakult. Ez azonban már nem az elmúlt évi március

15-i alkotmánytól, hanem a római nép forradalmi akaratából származtatta jogszerűségét, kimondta a pápaság világi hatalmának eltörlését és kikiáltotta a római köztársaságot. Az év egyik utolsó napjára irták ki a forradalmi alkotmányozó nemzetgyűlés számára a választásokat; a résztvevőket eleve egyházi átokkal sujtotta a pápa, mire természetesen csak a radikálisok szavaztak s egyhangú győzelmet arattak. 1849 február 9-én ez a forradalmi alkotmányozó gyűlés megfosztotta a pápaságot világi uralmától és proklamálta a köztársaságot. Ez az uralom s Rómának eddigelé utolsó köztársasága mindössze hatvankét napig élt, egy forradalmi triumvirátusnak, köztük az öreg Mazzininek elnöklete alatt.

Közben a pápa mint legvégső és már egyedül lehetséges lépésre, rászánta magát arra, hogy külső hatalmak beavatkozását kérje, mégpedig megnevezetten Franciaország, Ausztria, Spanyolország és Nápoly beavatkozását; az itáliai ügyek rendezése a konzervatív Európa szellemében egyetemes európai érdeknek látszott. A Földközi-tenger felől francia és spanyol csapatok nyomultak előre, az egyházi állam északi részét pedig osztrák csapatok szállták meg. Rómát — miután egy hónapig hevesen és fanatikusan ellenállt — francia csapatok vették be. A város közigazgatása a vártnál hosszabb ideig maradt a benyomuló csapatok kezében, mert a francia köztársaság megbízásából ők maguk követelték a város átadása előtt a pápa esküjét az alkotmányra. Erre vonatkozó hasztalan tárgyalások után a pápa végül kormányzati bizottságot nevezett ki. Ő maga csak 1850 április 12-én tért vissza Rómába. Négy éve volt pápa s mindössze 58 éves. A haja a száműzetés alatt lett ősz. A pápaság államkormányzati feladatainak megoldását eddigi „liberális” és „alkotmányos” felfogásával merőben ellentétes utakon kereste tovább.

A maga személyében ettől kezdve élesen és hatá-

rozottan alkotmány- és demokráciaellenes lett. Antonelli bíboros kinyilatkoztatta az európai hatalmak képviselőinek értekezletén: a pápaság a pápai főhatalom függetlenségével és szabadságával teljességgel összeegyeztethetetlennek tart egy képviseleti alkotmányt.

Megváltozott politikai magatartása kapcsán természetesen az európai társadalom- és államszervezés régi rendjét fenntartani kívánó osztrák államvezetés eszméire támaszkodott inkább ezután a pápa. A parlament helyett még 1849 szeptemberében államtanácsot állított fel, viszont önálló tartományi és községi önkormányzatot biztosított. Maguk e kormányzati formák nem lettek volna tűrhetetlenek, ha fennállásukat a pápai állam lakosságának közérzlete szankcionálja, nem pedig idegen hatalmak kényszere. Azonban az északi területeket osztrák csapatok tartották megszállva, Rómát pedig egészen 1870-ig francia csapatok. Az egyházi állam politikai rendje egy alapjában véve gyűlölt idegen uralomra támaszkodott.

MIUTÁN A PÁPASÁG maga mondott le arról, hogy világi hatalmának eszközeivel részt vállaljon az egységes olasz nemzetállam megteremtésében, az egységes Olaszországot megalkotni kívánó törekvések is más utakat kerestek. Az alaphangot ezúttal is Gioberti adta meg. Műve — „Itália polgári újjászületése” (1851), „Il rinovamento civile d'Italia”, amint röviden idézni szokták, az „Il Rinovamento” — újra kifejezte s egyben irányította a közérzületet.

Az olasz félsziget szellemi és társadalmi erői közül most már semmiképen sem az Egyháztól és a pápaságtól, hanem a polgárságtól, az olasz félsziget államiságai közül pedig Piemonttól várta az egységes olasz nemzetállam megteremtését. A pápaság világi hatalmának elhanyaglása úgy tűnt fel Gioberti számára, mint valami szerencse, amely új Rómát teremt s az egyházi és világi hatalmat békésen egyesíti majd falai között. A könyv olyan kérdésekre adott választ, amelyek mindenki lelkében ott vajúdtak. Éppen azért igen nagy visszhangja támadt egész Olaszországban. Megtörtént az elméleti beharangozás, utána

most újra a hatalmi eszközökkel rendelkező gyakorlati politika keresett utakat a megvalósításhoz. Az új helyzet jellemzője az volt, hogy hallatlan mértékben kiélesedett a viszony az egyházi állam és Piemont között. A szárd királyságnak sikerült területveszteségek és az egyházi államéhoz hasonló belső összeomlás nélkül megúszni a „szent háború” okozta vereséget. Ugyanakkor céljairól nem mondott le, viszont az egyházi állam belső kormányzati katasztrófája erősen kapóra jött neki, mert az olasz egység élére való férközésben mintegy versenytársától szabadult meg. A piemonti hódító politika most ezután magának az egyházi államnak meghódítására tört s hogy ennek kormányzati válságát fokozza és az egyházi államot saját zsákmányává tegye, semmiféle külső eszköztől sem riadt vissza.

Romagnában és Rómában szakadatlanul tovább tartottak a nyugtalanságok, az elszakadási és az egységes itáliai királysághoz csatlakozni kívánó mozgalmak. Piemontban Viktor Emánuel lépett a lemondott Károly Albert helyére s az Itáliát gyorsan felfaló ország belső szerkezetét is olyanná kívánta tenni, hogy minél jobban kívánatosabbá tegye Itália többi részei számára elnyeletésüket. Élesen liberális belpolitikát hozott és egyházpolitikája is liberális szellemű volt. A pápaság számára természetesen különös gond volt a szakadatlanul tovább alakuló és egyre növekvő új állam egyházpolitikájával való összeműködés és a surlódások kerülése. Olyan kérdések akadtak, mint az egyházi bíróságok megszüntetése, polgári házassági törvények, kolostorok megszüntetése. Mindezek ellen legfeljebb hasztalan elvi tiltakozások álltak rendelkezésére a pápaságnak.

4.

Az 1848-as év forradalmi változásainak a katolicizmus érvényesülésére kedvező hatása Franciaországban. A második köztársaság és a második császárság kapcsolatai Rómával. III. Napoleon mint a piemonti politika lekötöztetője; két-színű politikája az olasz egység kérdésében.

Az 1848-as év forradalmi nyugtalanságai az olasz egység reményeinek politikai megerősödésén kívül kedvező hatásokat is hoztak. Franciaországban a márciusi forradalommal megdőlt Lajos Fülöp liberális befolyásoltságú polgárkirálysága, s a nyomában következő új, ú. n. „Második Köztársaságban” nagy szerephez jutottak a katolikus szellemű politikusok, így Montalembert, Falloux és társaik, mind kitűnő gondolkodók, írók, szónokok és parlamenti politikusok. Ez a második köztársaság volt a további események során a pápaság reménységeinek egyik horgonya, a pápai politika támasza. 1850-ben ez az ideálisan katolikus színezetű köztársaság szerezte vissza a pápaságnak Rómát; ugyan-csak ez hozott egy, az Egyház számára rendkívül kedvező közoktatásügyi törvényt, amely minden iskolában a hitoktatásnak s általában a katolikus tanügyi intézményeknek teljes szabadságot engedett. A pápaság e második francia köztársaságra támasztotta ezután a maga politikájának túlsúlyát.

Ez a francia köztársaság nem volt hosszúéletű. Az 1851-i államcsíny Bonaparte Napoleon Lajost emelte a trónra, aki a következő évben császárrá kiáltotta ki magát, s mint III. Napoleon lépett a trónra.

AZ Ú. N. „MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG” igyekezett jóviszonyban élni a Szentszékekkel s az európai politikában mindenki előtt és mindenki felett mint a Szentszék és az Egyház védője kívánt szerepelni. Az 1855-ös krími háborút is a Szentföld szent helyeinek védnöksége körül keletkezett surlódásokra hivatkozva üzente meg az orosz birodalom-

nak. A védnökség kérdése azonban csak ürügy volt; Oroszország tulajdonképpen a bomladozó ozmán birodalomban való befolyásszerzéssel igyekezett a maga hatalmi szféráját terjeszteni, viszont Franciaország féltékeny szemmel nézte volna a Törökország összeroppanása utáni orosz terjeszkedést Kis-Ázsiában, a Balkánon és a Földközi-tengeren, az orosz hatalomnak ily roppant széles fronton való jelentkezését a földközítengeri térben, valamint természetsszerűleg a közelkeleti francia befolyási terület megsemmisülését. A Törökország adott fennmaradásához fűződő európai érdekszálak kapcsán a krími háború európai kérdéssé lett; az oroszellenes támadásban való részvételt a Habsburg-monarchia a maga lekötözöttségeire hivatkozva visszautasította. Támadni egyedül csak Krímben lehetett s Anglia és Franciaország mellett a szárd királyság is elküldte Szebasztopol alá csapatait, hogy III. Napoleont a piemonti törekvések számára lekötölelje. Ettől kezdve a francia politikának az egyházi állam kérdésében követett politikája megingott és súlyos következtelenségek egész sorát vetette fel.

Elvileg fenntartotta III. Napoleon követendő irányként azt, hogy francia érdek az itáliai megosztottság fenntartása, s ezért a francia politika szükségesnek látja az egyházi állam fennmaradását is. Viszont gyakorlatilag a császárdiktátor kényszeredetten szekundált a piemonti terjeszkedési törekvések lángeszű és erőszakos rögtönzéseinek, amelyek attól kezdve sorra nyelték el Itália fennmaradt darabjait, hamarosan ott álltak a pápai állam határán és az európai helyzet minden változását felhasználva sorra ragadták magukhoz a pápai állam kisebb-nagyobb darabjait is. III. Napoleon politikájának ingadozása és megbízhatatlansága sok keserűséget szerzett IX. Piusnak és vele szemben sokszor voltak kínos helyzetben uruk politikája miatt III. Napoleon követői.

Ugyanígy politikai érdekből mint külpolitikájában: nem mellőzte a katolicizmusra és Egyházra való tekinteteket belpolitikájában sem. Kereste a katolikus

befolyásoltságú francia társadalmi rétegek megnyerését, igyekezett nekik kedvezni. Azonban a francia katolikusok legnagyobb részének politikai magatartása nem kedvezett a második császárságnak. A konzervatív középnemesi, középpolgári és katolikus polgári rétegek számára a Bourbon-legitimizmus jelentett politikai hitvallást s Napoleon és a napoleonidák hatalma nem tudott népszerű lenni. III. Napoleont trónbitorlónak tekintették és sokkal törvényesebbnek tartották a katolikus tömegek és katolikus vezetők által befolyásolt második köztársaságot, amely a katolikus polgárság uralmát jelentette. Az a katolikus politikai elit, amelynek világi vezetőjeként s legnagyobb kifejezőjeként Montalembert tekinthető, az időközben kifejlődött parlamentáris elv és parlamentáris hagyomány folytán nem kívánt III. Napoleonnak megbocsátani. Ugyanezt a felfogást képviselték a hitbuzgalmilag szervezett rétegek, amelyeket talán leginkább a francia hitéleti irodalom egyik klasszikusának és legnagyobb szónokának, Dupanloup püspöknek nevével lehet jelezni. Ezek abszolutizmusát nem bocsátották meg.

JEGYZETEK.

IX. Pius pápaságáról: Hergenröther, i. m., Mourret, i. m., Füssy Tamás, IX. Pius pápasága I—III. Bp. 1878—79. — Ballerini, *Les premieres pages du pontificat de Pie IX.* Rom 1909. — Steppischnegg *Papst Pius X. und seine Zeit.* Bd. 1. 2. Wien 1879. — Pougeois: *Histoire de Pie IX.* Vol. 1—6. Paris 1877—1886. — Heiner: *Der Syllabus.* Mainz 1905. — Granderath: *Geschichte des vatikanischen Konzils,* hrsg. von Kirch. Bd. 1—3. Freiburg 1903—1906. — A Risorgimento történetére és szereplőire vonatkozóan vázlatos, nem elfogulatlan, de teljes anyagot tartalmazó összefoglalás: Arrigo Solmi, *Itália föltámadása.* Bp. É. n.

MÁSODIK FEJEZET: A KATOLIKUS HIERARCHIA VISSZA-
ÁLLÍTÁSA S AZ OXFORD-MOZGALOM ELŐZMÉNYEI ÉS ÚTJAI
ANGLIÁBAN (1850). AZ OSZTRÁK KONKORDÁTUM (1855).

1.

Anglia és az angol társadalom viszonya az Egyházhoz a 19. század első felében. Az angol államegyház belső életének loppangó válsága. Az ír katolikusság kérdései közjogi és politikai síkon. A katolikusok egyenjogúsítása. Gratten; O'Connell; Lloyd anglikán püspök. Spencer György.

Abban az évben, amelyben IX. Pius visszatért gaetai menedékhelyéről, mintegy a szenvedett veszteségek pótlására az a nagy öröm is érte a pápaságot és az Egyházat, hogy a Szentszék 1850 szeptember 12-én kelt bullájában ismét rendes hierarchiát szervezhetett Angliában és Walesben, egy érsekséget és tizenkét püspökséget. Ez három keserű évszázad után jelentett újra hajnalt a brit szigetek s bizonyos mértékben az angol-szász világ felett.

AZ EGYHÁZNAK AZ ANGOLSZÁSZ VILÁG középpontjában való megjelenését és újra meginduló hódító munkáját majd csak a jövőndő tudja kellően értékelni. Száz év múlt el ennek a munkának elindulása óta, azóta két oldalról is, mind a katolikus Egyház tevékenysége folytán, mind az önmagában megingott hitű, heretikus és skizmatikus angol államegyház hívóinek a katolikus Egyházhoz való áradásából: szakadatlanul nő az Egyház Angliában s készíti útját annak, hogy a jövőndő forrása legyen az angol világ számára, ha az angol lelket, társadalmat vagy birodalmat valami döntő átalakulásra készítő krízis érné.

De a katolicizmus térnyerése Angliában ettől függetlenül is igen jelentős. Mind a 19. századnak, mind magának a „nagy” 18. századnak számottevő szellemi mozgalmi az angol szigetről indultak ki. Angol export volt a gyakorlati emberi értelemben és a gyakorlati tapasztala-

lásban hívő természettudományi világnézet, az ú. n. pragmatizmus — a francia felvilágosodás ennek csak nagystílu és tehetséges európai publicisztikája volt. Ugyancsak angol termék volt a társadalom tényeinek államéleti és közgazdasági összefüggésekben való szemlélete. (Hobbes, Malthus, Smith, Cobden.) Angol termék volt a liberalizmus is; eredeti formájában ez annyit jelentett, hogy Angliában társadalom és állam szívesen engedett szabad futást az adott társadalmi erők számára, annál is inkább, mert azoknak akkori méretei és megoszlása felettébb kedvezők voltak a vezető osztályok számára.

Az angol közszellemmé lett s maga számára az állam és a társadalom vezetését is igénylő liberalizmus nem foglalt el ellenséges álláspontot a katolicizmussal szemben. A katolicizmus túlságosan jelentéktelen, számba alig jöhető ellenfélnek tűnt fel előtte, hisz végeredményben az angol szigeteken belül majdnem teljesen meg volt semmisítve, legalább is jelentéktelenné téve és háttérbe szorítva. Az ír sziget koldus és megvetett katolikus lakosságán kívül néhány arisztokrata család és cselédsége maradt meg Angliában katolikusnak, néhány eldugott falu és Angliának roppant gyorsasággal iparosodó vidékein néhány csoport munkás. A katolicizmus nem jelentette többé sem a hierarchiának, sem egy akár kisebbségben is jelentékeny számú hívőinek, politikai érdekszövedéknek vagy szellemiségnek vagy bármely hasonló veszélyes dolognak fölsényét. Olyan dolognak tűnt fel, mint amellyel szemben, éppen a jelentéktelensége miatt, legkevésbé sem érdemes fenntartani az ellene szóló törvények súlyos szövedékét. Mindehhez járult még az is, hogy a francia forradalom alatt százával és ezrével lepték el Angliát katolikus menekültek, közöttük nagyszámú, majdnem háromezer pap. Ezek modorukkal, műveltségükkel és szellemükkel tiszteletet tudtak szerezni a katolikus Egyháznak; a vallási kérdésekben meglehetősen kö-

zömbös lett angol közszellem sajnált egy számára kevésbé számbajöhető és a mellett jóhiszeműnek megismert ellenféllel szemben oly megsemmisítő jellegű törvényes fölényrel élni.

De ettől függetlenül döntő változás történt az uralkodó protestáns államegyházon belül is. Az európai protestantizmus történetében először következett be, hogy egy protestáns ágazat önmagába vetett hite, saját igazságai felől való feltétlen meggyőződése meggingott és ennek következtében az eredeti célkitűzésektől elvezető jelentékeny bomlási folyamatok indultak meg benne. Most bosszulódott meg az, hogy annakidején, 300 évvel azelőtt, az angol egyház hitelveit és dogmatikáját jogászok és politikusok papíron szerkesztették meg és intézkedéseik mögött pusztán az a cél állott, hogy az Egyház birtokait az angol királyok kezére játsszák s az angol társadalmat az oly hatalmas római Egyház kereiteiből és a pápa illetékességi jogköréből kiszakítsák. Az angol hitszakadás első három évtizede egy megnyirbált és összeroncsolt katolikus hitvallást teremtett, második három évtizede pedig erőszakosan, úgyszólván logikai összefüggések nélkül, lutheránus és kálvinista tételeket kevert a megtartott régi tételek közé:

A saját külön angol hitnek ez a kétféle eleme nem is tudott egységes és teljes rendszerré válni. Az államhatalom nyomására megmaradt ugyan az angol egyháznak hierarchiabeli szerkezete, fennmaradtak érsekségei, püspökségei és egyházkerületei, a tömegek azonban a hittartalom különféle dogmatikai vonzatai szerint száz és száz apró szekta köré csoportosultak.

A hagyomány, amely épségben tartotta az angol egyház hittartalmának katolikus részleteit, tulajdonképpen sohasem szűnt meg. A 19. század első negyedében

ez a hagyomány tudatosult s a század második negyedében nyíltan jelentkezett.

A mozgalmat néhány oxfordi teológiai tanár kezdeményezte, innét a neve, Oxford Movement. Ez a mozgalom figyelmét a keresztény ókor felé fordította és az első zsinatok tanításában, a nagy apologéták és egyházatyák írásaiban és korszakuk liturgiájában keresett feleletet az anglikán dogmatika ellentmondásainak kérdéseire. Mivel az oxfordi tudós-kar tagjai majdnem mind lelkészek is voltak, a mozgalom meghódított sok fiatal protestáns lelkészt és azonkívül nem egy művelt világi is csatlakozott hozzájuk.

A protestáns oldalon meginduló változások kezdeteivel egyidőben indult el a katolikusok közjogi helyzetének megváltoztatására irányuló ostrom, mégpedig politikai téren, természetesen nem a tudós és finom Oxford magántanári szószékeiből s nem is a gazdag, liberális polgárság kényelemszerető otthonaiból, hanem a kiéheztetett s a csontig és velőig kiszarolt ír szigetről. Így történt, hogy Angliában a század első felén át a katolikus kérdés nem nélkülözte az erős politikai háttérrel és színezettel.

AZ IR KÉRDÉS AKKOR Anglia belügyeinek középponti ügye volt. Az angol kormányzat az elmúlt század folyamán erőszakkal protestánssá térítette az észak-ír Ulster tartomány lakosságának egy részét s angol és skót felépítésekkel is igyekezett protestánssá kolonizálni. Mint minden angol uralom alatt levő terület, úgy Írország számára is érvényes volt a Testact-törvény s a katolikus hit gyakorlását akadályozó és büntető penal laws; földbirtok csak a protestáns birtokosok kezén lehetett s az írek csak bérlők és jobbágyaik lehettek saját földjeiken. Mint-hogy a Testact szerint az ír parlamentbe is csak protestáns képviselőket lehetett választani, Írországot az alig húszszázaléknyi s több felekezet közt megoszló ulsteri protestáns tömb s az írországi földeket megkapott protes-

táns földesurak kormányozták. Ez a mindössze húszszázaléknyi kisebbség szavazta meg 1801-ben az Írország eddigi legalább névleges közjogi függetlensége helyett az úniót Angliával, és az íreknek ez a — még mindig csak protestáns — képviselte az angol alsóházaknak volt a tagja. Az ír helyzet ettől kezdve politikai probléma volt.

Az ír többség hitének törvényes elnyomásán kívül az írek számára ott volt nemzeti nyelvük súlyos elnyomása, a szó legszorosabb értelmében való gazdasági rabságban tartásuk, társadalmi önrendelkezésük teljes megsemmisítése. Egy tehetséges, erősakarátú és forró képzeletű népet sujtottak az angol törvények rabságba. Ugyanakkor, amikor az angol politikai életben és az angol törvényhozás számára a liberalizmus volt az uralkodó csillagzat és egymásután érvényesültek a társadalmi önrendelkezés elvén felépült állampolitika tételei, mint amilyen az egyénnek önmagával való szabad rendelkezése, az otthonnak minden hatósági kényszertől ment szabadsága, a bíróság előtti egyenlőség. Ezekkel szemben lehetetlennek látszott fenntartani az írek elnyomását. Valamennyi vonatkozásban Gratten Henrik, protestáns ír követ volt az ír követelések első hangoztatója a parlamentben; benne a protestánst legyőzte az ír és rettenetes ékesszólással adott hangot az ír nép jajkiáltásának.

„MIT MOND a tízparancsolat? Ne lopj! A mi törvénykönyvünk pedig azt mondja, hogy szabad meglopni a katolikust. Ézerszáz protestáns pap érdekében négy- vagy ötmillió embert megfosztani a vagyonszerzéstől: arcátlan-ság és aljasság . . . Az isteni törvények tiltakoznak ilyen rendszer ellen, a kereszténység szelleme, Angolország törvényei, alkotmányának szelleme és alapelvei ellentmondanak neki. Egyébként Ír-hon ma — eltekintve a szarvasmarháktól, élelmiszerektől és emberektől — évente körülbelül hatvanmilliót szolgáltat Angolországnak készpénzben. Ő az a százkarú óriás, amely mindegyik kezében egy-egy hasznót tart!” (Parliamentary debates; 1811 május 31.)

Nyilvánvalóvá lett, hogy olyasféle elnyomatási rendszabályokat, amelyeket a katolicizmus ellen még fenntarthatott egy feudális állam: lehetetlen volt fenntartani egy modern államban.

Az ír nemzeti és egyben katolikus törekvések számára O'Connell volt az, aki az erkölcsi igények számára a politikai összefüggéseket biztosította. 1812-től 1847-ig szerepelt az angol közéletben. Lenyűgöző erejű népszónok, parlamenti harcos, rettenetes erejű politikai tárgyalófél volt. Vele és benne itt az ír szigeten, az európai világ határszélén mutatkozott meg, hogy a katolicizmus mennyire nem merült ki, mennyire tud a modern világ számára új és új képleteket adni s hozzá egy háromszáz éven át elnyomás alatt tartott szegény népből: O'Connellben a politikust adta, a közvélemény felfogójának és irányítójának, önmagában való összegyűjtőjének és kisugárzójának, a tettnek és a politikai akaratnak emberét. Milliók néma szenvedéseinek adott hangot, százezreket töltött el az e miatt való méltatlankodás erkölcsi szenvedélyével — s helyi tirannusokat és parlamentet, rideg és önző angol kormányférfiakat tudott lenyűgözni. S azonkívül, hogy roppant erkölcsi erők átélője és hangadója volt: mindig meg tudta találni a gyakorlati politikában a megvalósíthatót, az elérhetőt, a lehetőségek minimumával szemben az eredmények legnagyobb mértékét. Azokat a törvényeket, amelyeket a 16. század közepén az akkori angol püspökök szavaztattak meg VIII. Henrik zsarnokságának terrorja, Warham érsek gyengesége és határozatlansága s Crammer becsvágya és erőszaka folytán: a Testactot, a tételt, hogy a katolikus hit kárhozatos és bálványozó („damned and idolatrous”), legelőször e szegény és kicsiny nép fia kezdte ostromolni.

AZ ANGOL KORMÁNY 1829-ben már trónbeszéd formájában ígérte a katolikusellenes törvények megszüntetését, ha a nemzeti és katolikus szeparatizmussal fenyegető ír katolikus szervezkedés feloszlik.

„Őfelsége azt ajánlja . . . tegyék önök megfontolásuk tárgyává Ir-hon helyzetét s revideálják ama törvényeket, amelyek Őfelsége katolikus alattvalóit polgári jogokból kizárják . . . (noha:) A törvény által szentesített reformált vallás fenntartása a királyság püspökeinek, papságának és a gondjaikra bízott egyházaknak jogai és kiváltságai . . . oly intézmények, amelyeknek mindig szenteknek kell maradniok a protestáns királyságban. (Am:) Figyelmezteti önöket Őfelsége, hogy ezt a fontos ügyet . . . azzal a bölcseséggel és mérséklettel vegyék vizsgálat alá, amely a legjobban biztosíthatja a tanácskozás végső eredményeit.”

Ezt az 1829 február 4-i trónbeszédet egy francia publicista a modern idők legfontosabb eseményének nevezte.

A katolikus alattvalók egyenjogúsítását kimondó javaslat keresztülviteléhez O'Connell politikai lángeszén és akaratan kívül rengeteg vita, szenvedély és szenvedés tapad; az angol államegyház felsőházi püspökeinek sorában akadt valaki, aki szinte önnön életét dobta oda, hogy az angol vezetésosztály képviselőjének kövérevedett önzését leszerelje, szinte elvérzett ezen: Lloyd, a fiatal oxfordi püspök, az oxfordi egyetem hajdani teológiai tanára, az oxfordi mozgalom egyik elszigetelt előfutára akkoriban már a canterbury-i érseki trónus várományosa.

A 20-as évek kezdetén, amikor a Christ Church tanára volt, körülötte csoportosult az a néhány fiatal-ember, akik az oxfordi mozgalom első tagjai voltak. 1827-ben oxfordi püspök lett; 1829-ben csak a katolikusok egyenjogúsításának ügyében jelent meg a Lordok Házában, s szállt szembe püspöktársaival, akik a katolikus alattvalók egyenjogúsítását mint a bálványimádás engedélyezését és bálványimádással való politikai egyesülést akarták feltüntetni. A Lordok Házában

mondott beszédeiben Anglia előtt 250 év óta először bukkant fel a katolikus hitnek nem mint eretnekségnek eleve való kárhozzátása és elvetése, hanem mint a kereszténység egy elvileg legalábbis a protestantizmussal egyenértékűnek tartott történelmi jelentkezési formája. E beszédek tartalmánál nagyobb volt a jelentősége magának Llyod püspök egyéniségének, amely tökéletes arányossággal egyesítette az angol gentlemant, a tudóst, az áhítatos keresztényt, a politikust és majdnem a szentet. Mintha csak a tudós, a finom és határozott Morus Tamás szólalt volna meg klasszikus csendülésű és szabatos nyelven s udvarias, erélyes, mindig higgadt és mindig ragyogó érveivel a Lordok Házában 294 évvel ezután, hogy lefejezték.

Llyod a tárgyalások izgalmai közt szerzett kimerültség kapcsán halt meg, három hónappal azután, hogy a Lordok Házában az egyenjogúsítást száznégyszötötbsséggel megszavazták. Szereplését nemcsak siker, hanem gyűlölet is övezte: ellene mondott az angol püspöki kar, világi barátai, alárendelt papsága. Az az egész népszerűtlenség, amelyet a javaslat keresztültitelével megbízott Peel-kormánynak magára kellett volna vállalnia, őrá hárult. Azok előtt, akikben valami módon még élt az anglikán öntudat, ő lett a hitehagyott és az eretnek, aki az angol főpapi kar soraiban először merte gyengéden és tisztelettel említeni a kereszténység ősi és nagy egyházát. Ő volt áldozati báránya annak, hogy végre katolikus főrendek jelenhettek meg a Lordok Házában: emlékéből, gyöngéd és finom alakjából nem egyszer merítették erőt a mozgalom további harcosai. Halála után a harc politikai síkon való megvívója O'Connell lett, most már az alsóházban. A teljes vallási és politikai szabadság felnyerése után az ír nemzeti önkormányzat kérdése körül kezdtek forogni a politikai ellentétek és a köz-

jogi kérdésekbe állandóan belejátszódtak az agrárkérdés és a szociális kérdés.

O'Connell IX. Pius uralkodásának első évében, 1847-ben halt meg, miután meghagyta, hogy szívét Rómában temessék el. Amint Lacordaire O'Connell felett tartott gyászbeszéde mondja: „Hosszú és küzdelmes pályája egyetlen csepp vérbe, de még egyetlen csepp könnybe sem került, miután több népet és nemzetet indított meg erkölcsi érveivel, mint a történelem bármelyik más hőse; így minden szemrehányástól menten és annak félelme nélkül szállott alá a sírba.”

Halálának évében már másfél évtizedes volt ez a folyamat, amely az angol államegyház híveinek, sőt lelkészeinek egy bizonyos csoportja felől indult ki: közeledés a régi Egyházhoz. A folyamat nem erre irányult, hanem az anglikán egyház belső életének elmélyítésére, akár egyéni úton, a saját lelkében kívánta ezt bárki megvalósítani, akár mozgalmi keretben, a következmény csak egy lehetett, a régi egyház igazságának felismerése. Ennek jelenségei új korszakot nyitottak Anglia lelki történetében.

Spencer György, az újra katolikussá lenni kívánó Anglia egyik előfutárja, 1799-ben született, a Spencer grófi családból, apja a tengerészet első lordja volt s ő is, anyja is meggyőződéses, vallásos protestánsok. Középiskoláit az etoni kollégiumban végezte, az egyetemeket Cambridgeben; itt leginkább görög irodalmi tanulmányai érdekelték. Mint minden előkelőbb angol család egyik fiát, őt is papnak szánták. Tizennyolc éves korában, amikor európai utazást tett apjával, látott életében először katolikus templomot, ekkor még nem érzett mást hideg kíváncsiságnál. Viszont határozott kiábrándulás érte Genfben: a kálvinista székesegyházból por és üresség árad feléje s úgy találja,

hogy a kálvinizmus szellemi élcsapatainak, az egyetemi hallgatóknak élete köznapi, alacsonyrendű és sivár. Rómában és Nápolyban már megérinti őt a katolikus szertartások szépsége és amikor — már egyedül — hazafelé utazva Milánóban, mint érdekes látványosságon részt vesz a restaurált székesegyház felszentelésén, arra gondol, hogy a sz. Ambrus-szerzette melódiáknak ugyanez a vihara 1400 évvel ezelőtt ugyanezen a helyen ragadhatta el sz. Ágoston szívét. De egyelőre még mindenképen egy előkelő társadalmi életet élő fiatalember módján gondolkodik s eléggé kényszeredetten fogadja, hogy családjának nevét és rangját egyházi pályafutásban kell érvényesítenie. Így készül papi felszentelésére.

1830 december 22-én tette le az anglikán papok felavatásának esküjét: „Esküszöm, hogy szívemnek mélyéből megvetem, utálok és elvetem mint istentelent és eretneket, azt a kárhozatos tant és tételt, hogy a pápa vagy a római szék bármely tekintélye által kiközösített fejedelmek alattvalóik vagy bárki más által trónjaiktól megfoszthatók és megölhetők és kijelentem, hogy ebben az országban semmiféle fejedelemnek, semmiféle főpapnak, hatalmasságnak nincsen és nem is lehet bármiféle egyházi joghatósága, felsőbb-séges előjoga vagy tekintélye.”

De végül is mint pap a gentleman korrektségével akart megfelelni kötelességeinek, és őszinte buzgósággal látott ahhoz, hogy képzettségének hiányait pótolja. Görögül olvassa az egyházatyákat.

1831 június 13-án, Szentháromság vasárnapján szentelték pappá; letette az esküt arra, hogy hiszi és vallja, hogy az örök üdvösség elnyerésére Jézus Krisztus által közölt tan teljesen benne van a Szentírásban s a népnek csak ez hirdethető, végül pedig az az igaz hit, amit az állam és az angol egyház ilyennek elfoga-

dott. Előkelő, kényelmes javadalmat kap, ami már maga is jelölés leendő püspöki székre. Ő azonban Arany-szájú sz. Jánost olvassa, görögül az egyházatyákat, hite az angol egyház igazságaiiban lassan megrendül.

Krisztus jelenléte az Oltáriszentségben, az apostoli hagyomány szerepe és hitforrás volta, az angol reformáció keletkezésének történeti előzményei nyugtalanítják. Egyelőre imádságban és jótékonykodásban keres menedéket, végül közvetlenül katolikus hívőkhöz és katolikus paphoz fordul és három hónappal a katolikusok egyenjogúsítása után, megtagadja az anglikán eretnokséget. Azután Rómába utazik és az angol kollégiumban jelentkezik felvételre, ahol a tudós és fiatal igazgató, Wiseman Miklós fogadja. Az anglikán papnak készült konvertita azonnal és mohón lát neki a teológiai tanulmányoknak.

Itt itatódik át Wiseman szavaival: „A hittérítők az apostolok örökösei, az Úr apostolai, az Úr angyalai, akik hazájuk megtérítéséért mennek. Anglia ma talán már nem szán nekik halált, de bizonyos, hogy ellenállást és harcot indít s készít számukra. Föl tehát hírnökök, föl tehát Isten angyalai: Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo.” 1831-ben alszerpappá lett, 1832-ben szerpappá. Mint pap tért vissza Angliába azzal a gondolattal telten, hogy politika, tudomány, szervezés és minden más előtt az imádság fogja Angliát megtéríteni. S valóban, az lett életének műve, ő szervezte meg az imádság tengerének áradását Angliának az Egyházba való visszatéréséért.

Angliába való visszautazása közben találkozott valakivel, aki nála csak két évvel volt fiatalabb, de híre már áthatotta Angliát: Newman-el, az angol katolicizmus majdani újjászületésének akkor még csak leendő Mózesével.

Az oxfordi hagyomány. Felbukkanása Froude Hurrelban. Newman. Egyénisége. Látogatása Rómában. A római tanulság: az anglikán hitélet újjászervezésének vágya 1833 júl. 14. A traktáriánus mozgalom kezdetei. A mozgalom hisztorikuma. Newman tanulmányai. Észrevétlen közeledésük a régi egyházhoz.

Newman tudományos egyénisége az oxfordi szellemi hagyományok talajából nőtt ki. Kezdetől fogva Oxford volt az angol életnek az a pontja, amelyben VIII. Henrik, sőt még Erzsébet kora után is fennmaradt a szellem és öntudat szabadsága és kritikája az újonnan alakult angol egyházzal szemben. Oxford régibb volt, mint az új angol hitvallás, és kollégiumai s teológiai katedrái az anglikán századokon át sem feledkeztek el a görög, szír és latin egyházatyákról, sőt még világi latin és görög tanszékei sem szűntek meg ezeket a klasszikus irodalom és tudományosság legnagyobb szerzői közé számítani.

Oxfordnak ez a kritikája, a szellem szabadságára hajló s a nagy keresztény szerzőket el nem feledő vonása különösen azokban az időkben talált lappangó jelentőséget, amikor a katolikus egyházszervezethez, öntudathoz és tradíciókhoz nyíltan ragaszkodó püspöki egyház volt uralmon; különösen Launcelot Andrews és Laud érsek korszaka jelezte ezt az irányt. Az oxfordi hagyomány egészen kimutathatóan a cromwelli időkig élt, a 18. század kezdete után aláhanyatlani látszott, de magánhagyományokon, földalatti utakon lappangott át egy századot s a 19. század elején újra megjelent Oxfordban és kollégiumaiban.

Froude Hurrel rövid élete (1802—1836) egészen az Egyház felé való személyes úthoz és a mozgalom belső, lelki előkészítéséhez tartozik. Ő az a lobogó láng, aki az angol államegyház teológiájának kálvinista

és lutheránus tételekkel vegyített ellentmondásain át a katolikus századok felé világít vissza. Küldetése az volt, hogy Newman előtt világítson, hatalmas barátja előtt ő az előfutár: az oxfordi mozgalom számára ő jelenti az ifjúság és a génusz nyugtalan ragyogását.

Alakját Newman örököltette meg: „Nyíltan megvallotta csodálatát a római Egyház iránt és kárhoztatta a reformátorokat. Hitte a főpapi hatalom törvényességét, a papi hatalom külön szentségi jellegét; rámutatott annak hibáira, hogy a protestánsok hite a biblia és ismét csak a biblia; dicsőítette az Egyház szerkezetében szakadatlanul élő hagyományt. Meg volt győződve az önmegegyezésről és a tisztaság fönségéről . . . áhíttattal gondolt a szentekre . . . tisztelte a bűnt és az önsanyargatást. Ragaszkodott a valóságos jelenlét tanához és hitte a középkori Egyház törvényességét is.”

Ugyanilyen előfutár Keble János is, Lloyd tanítványi körének lírikus tagja, oxfordkörnyéki anglikán plébános, a Christian Year himnikus lírájának szerzője. A kötet verseiben az egyházi év hangjai és hangulatai szólaltak meg, majdnem teljesen a régi egyház érzésvilágából és liturgiájából vett anyaggal.

Magát Newmant, aki az angol sziget számára százada legnagyobb tüneménye lett, egyik életírója és barátja hasonlította megjelenésének erejében és varázsában Cézárhoz; termete szikár, s száraz vonásai és nagy, velőig érő pillantású szeme mögött az értelem és akarás roppant szenvedélye élt, az írott és beszélt szó rendkívüli hatalma. Bankár családból született, anyja Angliába menekült hugenotta ősök sarja volt, apai részéről viszont legalább részben zsidó eredetű. Csodagyermek volt. Tízéves korában már Ovidiust olvasott és görögül tanult, tizennégy éves korától fogva egyetemre járt, huszonhét éves korában tanár és pap volt Oxfordban, a Szűz Mária-templom szónoka, az Oriel-kollé-

giumban való tanári állásán kívül az egész oxfordi egyetem ifjúsága többséget biztosított neki és így csakhamar többszáz fiatalember vonódott körébe. Egyéb-ként páratlan szellemi erő és munkabírás jellemezték. Huszonhét éves kora előtt már megírta az áriánusok történetét, nemsokára a főbb zsinatok történetének megírásához kezdett és megkezdte az apostoli atyák és egyházatyák írásainak tanulmányozását; benső barátja, Froude Hurrel irányította figyelmét a katolicizmus kérdései felé.

1832-ben — amikor a hazatérő, már katolikus Spencerrel találkozott — Lissabon, Gibraltár, Karthágó, Malta, Zanto, Korfu és Ithaka vonalán hajóutat tett éppen Hourrel-el együtt, majd Nápolyon át Rómába mentek, ahol távoltartották ugyan magukat a szertartásoktól, de többször meglátogatták Wisemant. Newman nem akart katolikus lenni, még csak nem is gondolt arra, hogy az lesz. A római Egyházat csak a kereszténység egy kétségtelenül nagyszerű, de az angol kereszténységnél alacsonyabb rendű megnyilvánulási formájának tartotta. Ellenben az a gondolat gyötörte, hogy az elhidegedett, papságában és hívőiben minden külső és belső tevékenységet elveszített s hitéletében, áhítatában és tudományában egyaránt kiszáradt angol kereszténységben támaszt fel új életerőket. A római látogatás mindenesetre arra volt jó, hogy lássa: a római kereszténység mennyire nem áll megsemmisülése előtt, mennyire független, mennyire önálló, s hitélete milyen gazdag és mennyire nem mondott le a hódítás semmiféle igényéről. Ennek vágyával és ösztönös reménységével tért haza 1833-ban.

Megújítani az angol egyház belső életét; íme ez volt az Oxford-mozgalom főcélja, legfőbb lényege, ez és semmi más. Newman elsősorban tudós volt és hit-

tudományi kategóriákban gondolkodott; a későbbi lángeszű organizátor csak akkor nyilvánult meg benne, amikor már megfelelő emberekkel és intézményekkel rendelkezett. A támadás tűzoszlopa Keble volt. Ő is leginkább az anglikán papságnak és hívőknek együttes hitéleti elhidegülését vallotta az angol egyház főbajának. 1833 július 14-e az a történetileg is egészen nevezetes dátum, amikor oxfordi prédikációjában az angol egyház egész akkori állapotát nem késlekedett az igazi hitélettől teljesen elszakadt nemzeti hithagyásnak („a National Apostasy“) bélyegezni. Az akció ideje elérkezett; Keble, Froude, Palmer, Percival, Rosse és Newman szövetkeztek a közös munkára.

A mozgalom, amit elkezdtek, sajátosan angol jellegzetességeket mutatott. A törekvés közösségén kívül sem szerkezeti, sem fegyelmi közösségeket nem kívántak, mindegyiküknek megvolt a maga személyes tárgyköre és személyes meggyőződése. Az ő munkájuknál indult meg a traktáriánus mozgalom, amely röpirataiktól — tracts — vette nevét.

Ezekben a traktátusokban — értekezések — valóságos forradalmi eréllyel merült fel a helyzetnek az a megfogalmazása, hogy az angol egyház a maga hitéletében mintegy halálra vált, vissza kell tehát vezetni az őskereszténység tiszta forrásaihoz. A traktátusokban felmerült minden kérdés, egyházatyák egyénisége és tanításai, a megigazulás, a csodák, a nagy angol szentek élete, az egyházszerkezet kérdései, a római Egyház rendszere által épségben tartott keresztény értékek.

Volt még valami más is, ami a mozgalom későbbi jövőndője számára ezekben a röpiratokban erjedt: egy az európai protestantizmus többi csoportja számára egyelőre elfogadhatatlan vélemény, afféle dogmatikai és ecclesiologiai historizmus, amely azt vallotta, hogy az Egyház egységes ugyan, ezt az egységet azonban nem a lát-

ható szervezet egysége, hanem a belső vonások azonos-ságai fejezik ki. Ez a többágú egyház — szervezete és tanításainak mintegy felszíne szerint — különböző környezetekben és különböző történelmi és társadalmi feladatokhoz való illeszkedésben egymástól eltérő lehet. A keleti ortodox egyház a maga sajátos területén épp-úgy ezt a közös nagy egyházlényeget őrzi, mint a közép-kor nyugati római egyháza vagy az újkor anglikán egyháza. A két utóbbi közül az oxfordi mozgalomnak résztvevői igyekeztek az anglikán egyház régibb, a dogmákhoz hűbb voltát kimutatni.

HOGY AZ EGYSÉGES ANYASZENTEGYHÁZ gondolatá-nak ez a megközelítése lélektani és logikai kényszerű-séggel vezet majd egy csomó váratlan és hirtelen meg-téréshez, az egyelőre nem volt előrelátható; a megtérések csak 1845-től fogva következtek be; az első hullám 1845-ben volt, a második 1850-re esik.

Minthogy az angol egyház újjászervezésére való gondolatban egyet értők valamennyien Oxfordban vagy körülötte éltek, azért mindenképen Oxford lett a mozgalom középpontja. Az 1834-es első év után követ-kező éveknek nagyobb eseménye nem volt. A mozgalom tagjai egyre jobban elmélyedtek a keresztény ókor tanulmányozásában és külön-külön lelki fejlődésük útján egyre kevésbé állottak szembe a római Egyházzal. Ennek küszöbéig legelőször Froude érkezett el, de egyéniségének és géniuszának teljes kifejlődése előtt meghalt. Hagyományából egy agyonlapozott római breviárium került Newman birtokába: barátja helyett ő lapozgatta tovább s gyulladtak ki előtte napról-napra antifónái.

A mozgalom — és ez feltűnő volt — nem talál-kozott a felsőbbség ellenkezésével. Igaz, hogy erre nem is nyújtott alkalmat. Céljául az angol egyházi életnek

és hitéletnek új életerőkkel való megtöltését jelölte meg, mégpedig teljesen régi forrásokból, olyan forrásokból, amelyeket az angol magas egyház legfőbb vezetői is elismertek. Sőt 1835-ben szint vallott a mozgalom mellett az oxfordi tanári kar egyik elismert kitűnősége, Pusey is. Pusey csatlakozása a tudományos körök előtt nem kicsiny jelentőséget adott a mozgalomnak. Pusey valamennyiüknél idősebb volt, a héber nyelv, a héber nyelvű Szentírás és általában a zsidó szövegekkel összefüggő újszövetségi kérdések professzora, valamennyiüknél mélyebb szaktudományos képzettséggel, amelyet német egyetemeken sajátított el. Mindezekon kívül mély szellem volt, áhítatos kedély, azonkívül rendkívül vonzó modorú, kifogástalan származású és magas társadalmi állású ember, ami az angolokra még egy hitéleti mozgalomban sem közömbös hatású.

A mozgalomnak még Newman ideje alatt ő volt a második személye, azonban első hivatásos tekintélye. Nem volt egyetlenegy kérdés sem, amit a mozgalom fiatalabb tagjai ne terjesztettek volna elébe. Így ő járult hozzá Newman szinte valamennyi tanulmányának megjelenéséhez. Az ő szelleme uralkodott a mozgalom folyóirata, a „British Magazine” felett is; ennek lapjairól egyre inkább a római Egyház megértésének levegője áradt.

3.

Spencer és Wiseman Angliában; katolikus főiskola és katolikus folyóiratok. Wiseman mint a mozgalom és Newman kritikusa. A donatistákról írt értekezés és Wiseman cáfolata. Newman CX. értekezése és hatásai. A mozgalom „Dies irae”-je. A „puseyizmus”. Az angol hierarchia visszaállítása. Wiseman—Manning—Newman.

Az 1832 és 37 között eltelt öt évben Spencer is kitartóan folytatta munkásságát. Különös tünemény és

az akkori francia katolicizmus kiváltságosan nagy tekintélyének tanúbizonysága, hogy Anglia megterésének támaszpontjait a francia katolicizmusba kívánta beépíteni: ő is hosszú időt töltött Párizsban, egyelőre, hogy az angolokért való imádságok hadjáratát megszervezze. Quélen párizsi érsek nagy buzgalommal karolta fel az ügyet s az angol és francia lapok egyaránt sokat írtak róla. Ez mindenesetre jó volt arra, hogy az ügyet a levegőben tartsa; hogy a katolicizmus és Anglia között van valami, ami nincs elintézve s rendezni kell, az egyre inkább köztudatba került. Spencer egyébként nemsokára Angliába került vissza egyszerű káplánnak; az őskeresztény időkre emlékeztető hősiességgel és odaadással töltötte be helyét, körülötte hamar az élet-szentség jelei kezdtek sugározni. Később minden vagyonáról lemondva passzionista atya lett, mozgalmi életben kevésbé vett részt, inkább egyéniségének forró sugárzásával és baráti kapcsolataival hatott s baráti körben szétszórt eszméivel.

Mindaz, ami az angliai katolicizmus történetében és szervezésében később történt, az Spencer álmaiban öltött először testet. Ő volt az, aki legelőször gondolt katolikus iskolák felállítására, — Cambridgeben magában, az államegyház szellemi fellegetvárában akart katolikus főiskolát emelni. Ha nem is itt, de mégis az ő gondolatainak megfelelően alapítottak ilyeszerű intézményt O'Connell és társai a Catholic Institute név alatt. Ugyanakkor Viktória királynő engedélyt adott Londonban olyan főiskola felállítására, amelyen nemcsak az államegyház tagjai pályázhatnak doktori fokozatért. Az engedély roppant jelentős volt. Az a függetlenség, amelyet — a közoktatásügyi minisztériumot nem ismerő — Angliában egy olyan intézmény, mint egy egyetem élvez: alkalmat adott később egy független katolikus iskolarendszer kiépítéséhez.

Ugyanebben az időben tért haza Wiseman Rómából, ahonnan már évek óta figyelemmel kísérte az angol kollégiumban is, a kúria köreiben is oly nagy feltűnést keltő oxfordi mozgalmat. Nem csodálkozás nélkül látta, hogy az a mozgalom, amit ők olyan jelentősnek tartottak: a gyér angol katolikus körökben alig keltett feltűnést, úgyszólván nem is ismerték. A római iskola nagyvonalúságával azonnal arra szánta el magát, hogy a meginduló mozgalomnak a katolikusok felé propagálóját, a fiatal oxfordiak felé pedig kritikai irányítóját lessz. A katolikusok újonnan indított folyóiratának, a Dublin Rewiew-nek hasábjain állandóan figyelte az oxfordiak összes szellemi jelentkezéseit, különösen a legnagyobb részben Newmantól írt röpiratokat. Newman, akinek roppant egyéniségében az elbűvölt Oxford a maga sz. Ágostonát és sz. Ambrusát látta, Wiseman tollából kapta nézeteinek hol erős kritikáit, hol gyengéd és elismerő korrekcióit. Figyelme azonnal a tudós és lángeszű kritikus felé irányult. Spencer, akivel ismerős volt, szeretett volna találkozást hozni létre kettőjük között, Newman azonban nem kívánt személyesen találkozni a római Egyházhhoz tartozó ellenfelével. Azonban egyre jobban el kellett ismernie a saját tapogatódzó és az autodidakszis útjain járó gondolatrendszerével szemben a római ellenfél roppant fölényét. S valóban, Wiseman tollából, a Dublin Rewiew hasábjairól kapta azt a halálos nyilat, amely megölte önbizalmát és térdre kényszerítette őt a római Egyház kapui előtt.

A VITA, A DÖNTŐ ÖSSZEÜTKÖZÉS a protestantizmus fiatal, új oxfordi egyházatyája és Wiseman között tisztán tudományos kérdésben tört ki: Newmannak tanulmánya jelent meg a monofizitizmusról, a donatizmusról és nagy sz. Leóról. A katolikus Dublin Rewiew augusztusi számában Wiseman válaszolt rá s szedte darabokra tételeit, majd megmutatta a szerzőnek a katolikus dogmatika felülmúlhatatlanul tökéletes épületét.

Newman szemei ekkor kezdtek nyiladozni; a donatizmusban, amely tulajdonképen az ősegyház első nagy eretnek rendszere és mozgalma volt, felvetődtek mindazok a kérdések, amelyek az Egyház lényege és szerkezete körül vajúdnak: az Egyház egyetemesége híveiben és papságában, a papi hatalom lényege és mivolta, a kegyelem, a középponti egyházkormányzati hatalom. Wiseman hatalmas érvelése összefűzte eddigi nézeteinek alapjait és nem felelte el többé, hogy Wiseman bizonyítékai alapján donatistának, tehát saját maga szerint is eretneknek kellett magát tudnia!

A mozgalom egész sorsára a traktátusok sorának híres XC. értekezése volt döntő hatással. A traktátusok, amelyek eddig rövid négy, nyolc, tizenhat oldalas röpiratok voltak, utolsó számaikban 60—80—100 oldalas nagy tanulmányokká változtak át; ilyen volt a XC. és egyúttal utolsó Értekezés; ebben Newman azzal igyekezett áthidalni kételyeit, hogy a katolikus Egyházat a maga legtökéletesebb formájában az angol egyház keretein belül kívánta megtalálni. A kísérlet rendkívüli volt és merész; az egyházatyák hitétől az angol államegyház hivatalosan kötelező 39 tételéig úgy igyekezett hidat építeni Newman, hogy a szerves fejlődést az angol államegyház javára bizonyítsa. Ez volt az utolsó harc, amit Newman a katolikus Egyház ellen vívott; tanulmányában még azt is megkísérelte bizonyítani, hogy az angol egyházi reform igazságban, érvényben, jogszerűségben megelőzi a tridenti zsinatot vagy legalább is tökéletesen megfelel annak a maga illetékességi területén.

Az Értekezés megjelenése olyan helyen hatott, ahol maga hitte volna legkevésbé: az ellentmondásnak és a dacnak valóságos lázadását kavarta fel a legfelsőbb és legalsóbb anglikán egyházi körökben. Néhány

nap alatt 26 röpirat látott mellette és ellene napvilágot és az egyetem is sietett felelősségre vonni túlságosan vakmerő dózensét, aki öntudatlanul az államegyház alapzatait ingatta meg. A bizottság ugyan felmentette Newmant, de ő maga s a mozgalom egész iránya kiheverhetetlen csapást szenvedett. Az angol államegyház részéről viszont érthető volt az ellentmondás. Egyik fia meghatározva a katolikus hit ősi tartalmát, felvetette a kérdést, hogy ezzel az ősi hittartalommal a római Egyháznak vagy az angol egyháznak tanításai egyenlők-e; válasza, amit adott, természetesen saját egyháza hittartalmának helyességét igyekezett igazolni s dogmatikai hisztorizmusa ebben az Értekezésben talált legvéglesebb megfogalmazást. Azonban amikor megtagadta a katolikus jelleget a római Egyháztól, ugyanakkor az angol államegyháztól megtagadta azt a jelleget, hogy dogmatikájának legfőbb tanúbizonyosságát önmagában bírja, iurisdictionját kimozdította az angol egyház földrajzi és történelmi keretei közül és az első keresztény századok szír, latin, görög, egyiptomi egyházatyái közé horgonyozta. Newman, aki könyvei között itt, az első keresztény századokban talált rá az igaz katolicizmusra, nem számíthatott arra, hogy a mindenkori herezisek örök partikularizmusa tiltakozni fog ezzel az egyetemes kereszténységgel való azonosítás ellen, amelytől — VIII. Henrik érzéki dühével, Cranmer gögjével és becsúgyával, Erzsébet bosszúvágyával és erőszakával szívében — az angol államegyház háromszáz évvel ezelőtt elszakadt!

Newman önbizalmában súlyosan megingatva vonult vissza a további harctól s plébániájának egy Oxfordhoz tartozó falujában keresett magányt, itt valóságos szerzetestelepülés jött létre körülötte. Személye és magatartása izgatta és nyugtalanította egyházi felsőbb-

ségét; s egyébként is ügye túlságosan előtérben állt. Mindenütt róla beszéltek.

„A feltűnés óriási volt — írta ő maga. — Az ország minden részében, a társadalom minden osztályában, minden lapban, ujságban és folyóiratban, gyűléseken, szószékeken, ebédlőkben, kávéházakban és vasúti kocsikban én rólam beszéltek, engem kiáltottak ki árulónak, én voltam a gyújtogató a szent és sérthetetlen Rendszer szemében.”

1844-ben már katolikusokkal tárgyalt, 1845-ben pedig bekövetkezett a traktáriánus mozgalom Dies irae-je: társaival együtt, akik körülötte voltak, letette a katolikus hitvallást.

Pusey megindítóan szép levélben fordult hozzá, de elismerte lépésének kikerülhetetlen voltát. Viszont helyette ő maga állott a mozgalom élére; a traktáriánus mozgalom nem szakadt meg Newman megtérésével, pusztán a „newmanizmusnak” volt vége. Helyette valami más kezdődött, a „puseyizmus”. A mozgalom történetírása még máig sincs tisztában azzal, hogy Pusey, aki a maga tudományos felfogásában volt annyira katolikus, mint bármelyikük: miért nem lett katolikussá. „Ez a Pusey — mondta róla később IX. Pius — olyan, mint a harang: szakadatlanul az Egyházba hívja az embereket, ő maga azonban sohasem megy a templomba.” Viszont a mozgalomnak további sorsára, és a katolicizmus felé kedvező történeti következéseire nem volt jelentéktelen hatással az, hogy a katolicizmus felé legalább magatartásban és elvben engedelkeny oxfordi teológusok csoportja megmaradt az angol egyházon belül és ott folytatta művét. Pusey mellé, aki katedrájától megválva kizárólag a mozgalom vezetésének szentelte életét, az anglikán hierarchia tagjai közé most már Manning csatlakozott, akkor chichesteri főesperes, az

angol államegyház egyik legnagyobb reménysége. Ő a mozgalom legangolabb jelensége; egyénisége erejében és árnyoldalaiban egyaránt csupa közismert angol vonást mutat: lassúságot, de alaposságot és megbízhatóságot is; szárazságot és a fellobbanások kerülését, de helyette egyenletes erélyt, a teljes rendszerre való törekvést. Megtérése a második nagy megtérési hullámmal 1850-ben következett be.

Ugyanebben az évben IX. Pius elérkezettnek látta az időt, hogy Angliában visszaállítsa a katolikus hierarchiát; 1850 szept. 29-én kelt bullájában Anglia és Wales számára érsekséget és 12 püspökséget szervezett, mégpedig, hogy az angol államegyház érzékenységét ne sértse és a kedvezőtlen esélyeket magukban hordó surlódásokat elkerülje: mind az érseki széket, mind a püspöki székhelyeket olyan városokban állította fel, ahol nem volt anglikán főpásztor.

Az eseményt korszakosnak érezte mindenki. Az elkerülhetetlenül megmozduló ellenséges érzület abba igyekezett belekapaszkodni, hogy erről a lépéséről nem folytatott az angol kormányzattal előzetes hivatalos tárgyalásokat; a propaganda úgy igyekezett feltüntetni ezt a lépést, mint ami Anglia szuverénitása, sőt az uralkodónak — ekkor a még fiatal Viktória királynőnek — vallásfői joghatósága ellen irányuló támadás: „papal aggression”. Sok helyütt tüntetéseket szerveztek a pápa ellen, képét elégették, tüntettek a királynő, mint az angol egyház feje és egyházzvédő mellett, a lapok, még a Times is, sorozatos támadásokat intéztek a pápaság, a római Egyház s a westminsteri érseki székhely első betöltőjeként kinevezett s bíborossá emelt Wiseman ellen.

Ebben a helyzetben igen sokat számított Wiseman páratlan személyi ereje és tapintata. A bulla kihirdetésekor s érsekké és bíborossá kinevezésekor éppen

Rómában időzött, lassan indult Anglia felé s még útja közben méltóságos és lefegyverező hangú hírlapi nyilatkozatot tett, odahaza pedig természetes módonban viselkedett úgy, mint egyházfejedelem s magátólértetődően, mint Anglia egyik első méltósága. Ennek elismerését — egyelőre mint személyének és viselkedésének szóló viszonzást — mindenekelőtt a királyi udvar részéről kapta meg, félhivatalos formában ugyan, de annál nagyobb nyomatékkal; a királyi családban és udvarban volt érzék ahhoz, hogy tiszteletben részesítsék az ősi egyháznak Anglia számára való legmagasabb rangú küldöttjét.

WISEMAN-NAL olyan szellem jutott az angolországi katolikus Egyház legfőbb főpásztori székébe, aki méltányolni tudta a katolicizmus Angliában való különleges helyzetét, mindenekelőtt azt, hogy ottani működésének főcélja minél többeket s minél egyszerűbben, de fenntartások és ellentmondások nélkül visszavezetni az ősi Egyházba, lehetőleg az egész angol nemzetet. Ezért rendkívüli megbecsüléssel volt azok iránt, akiket az Oxford-mozgalom hozott vissza, s annak egész első vezérkara igen jelentős szerepekhez jutott a teljessé kiépülő egyházi szervezetben.

Római évek, a római angol kollégiumban új tanulmányok s az Egyház lelki életébe való bevezetése után Angliába tért vissza Newman is és szellemi téren valósággal világítótornya lett annak, hogy az angol kulturális életben a katolicizmus újra visszafoglalja a maga szerepét, a különböző társadalmi rétegek lelki világából és felfogásából az Egyházra vonatkozó téves vélemények minél teljesebben eltűnjenek, továbbra is ontotta műveit, ezután főképp apologetikai tartalmúakat. 1860-ban ő is püspök lett, majd bíboros.

Élete majdnem a század végéig ért, a bíborosi trónuson dísz és tekintélyt sugárzott egész Angliára: az egyre dúsabbá tagolódó angol katolikus társadalom az egyre jobban kiépülő angol egyházszervezet úgy

tekintett rá, mint Mózesére. Halála után 38 kötetben jelentek meg művei, életével az egész irodalom foglalkozik, de megítélése a történelem előtt még mindig nincs lezárva, alakja és jelentősége a növekvő történelmi távlatlal együtt egyre nő. A katolikus tudománytörténet egyre jobban értékeli az áriánusokról írt művét, az angol szentekről írt köteteit s még a megtérése előtti óriási irodalmi munkássága is egyre többet mond, mégpedig arról, mik a protestáns léleknek és a protestáns dogmatikának a katolikus hitigazságokkal szemben való zárai. Különösen nevezetes, mint apologeta. Apologetikája a sajátos angol viszonyokhoz alkalmazkodik, mindennek elsősorban történeti előállítását kutatja és azzal bizonyít. Amint az eredmények jelzik: az angolok felé ez a módszer bizonyult legcélravezetőbbnek.

Ugyancsak nagy szerepet vitt az angol katolikus egyház újjászervezésében a második nagy konvertita, Manning. 1865-ben ő lett Wiseman utódja s a westminsteri érseki sorban szinte egy buldog mogorva hűségét mutatta a római Egyház és feje iránt: ebben a hűségben a legönfejűbb makacssággal viseltetett mindenki iránt, akiben még csak a gyanúját is látta a római Egyháztól való árnyalati eltérésnek. Neki még Newman is túlságosan „liberális” volt, az Oxford-mozgalmat pedig szerette volna egyszerűen összetörni.

Még Pusey alatt, de főképp utána, súlyos kérdések elé került az angol államegyház katolizáló szárnya, akiket most az eredeti Oxford-mozgalomnak Newman és Manning megtéréseivel bekövetkezett összeomlása után ritualistáknak kezdtek nevezni; leginkább azért, mert az egyházi életben igyekeztek visszaállítani az ősi szertartások teljességét, nemcsak a misében, de a szentségek kiszolgáltatásában, még a gyónásban is; elismerték a fülgyónást, a papi hatalmat, sőt igényt

emeltek arra is, hogy az egyházi rend szentségét leszámazás szerint is megszakítatlanul apostolinak tekintsék az angol államegyházon belül. Ennek bizonyítására történeti érveket hoztak fel, s főképen az látszott mellettük bizonyítani, hogy az angol sziget püspöki kara mintegy testületileg szakadt el a római Egyháztól a 16. században s ezek az érvényesen felszentelt püspökök tovább szenteltek papokat és püspököket, tehát érvényesen adták tovább az egyházi rendet. A kérdést annyira kiélezték, hogy — előzetes tudományos viták után — katolikus részről is részletes vizsgálatok indultak meg s kimutatták, hogy az anglikán egyházi rendek érvénytelenek, az érvényes egyházi rend már a 16. század végén kiveszett az anglikán egyházból; hiányzott a szentség kiszolgáltatásának két fontos eleme, a *iurisdicatio* s a kiszolgáltató és felvevő részéről egyaránt az egyházi rend szentségi jellegének elismerése s felvételének és közlésének szándéka.

Különállásának fenntartása mellett azonban sok kedvező hatást is eszközölt ki a ritualizmus, különösen a megtérések állandó folyamatát, noha a maga főirányában az eredeti útvonaltól messze elvezetett a mozgalom későbbi sorsa. Eredetileg bele kívánt zárkózni abba a gondolatba, hogy különböző keresztény egyházak az egyetemes kereszténységnek afféle egyenrangú történelmi megjelenési formái; nem kívánt közösséget a római Egyházzal, nem kívánt illetékességet annak területén, mintegy annak fejében, hogy az viszont az angol szigetekben és a hozzá csatlakozó birodalomban ismerje el az ő feltétlen illetékességét. E partikularizmus után azonban mégis elindult megkeresni az egyetemességet, mégpedig a keleti kereszténységgel való megegyezésben és a skandináv lutheránizmusnak, mint a lutheránizmus legősibb, legtisztább formájának magához való csatolásában, — a moszkvai

és konstantinápolyi pátriárkai székek, a westminsteri érseki trónus és az upsalai érseki székek közti egyességben, dogmatikai és egyházszerkezeti egységben kívánta keresni az igaz Egyház egyetemes küldetését. Fáradozásainak hatalmas történelme napjainkig folyt. Lehet, hogy ezek a fáradozások, amelyekkel a római Egyház fölé kíván kerekedni: az igaz Egyház számára teszik egyenessé a ma még nem egy helyütt eltorlaszolt utakat.

4.

Az osztrák konkordátum körülményei és jelentősége. A Habsburg-monarchia a 19. sz. közepén. A jozefinizmus lebontásának kezdete.

Határain újra a fegyveres hódítás veszélye, állami területén való uralmát már csak idegen fegyveres csapatok tartják fenn, az általa gyakorolni kívánt uralmi formákat még szövetségesei sem helyeslik s a felelősséget ráhárítják, az európai sajtóban és közvéleményben valósággal ostrom alá veszi egy ellenséges propaganda — s világi hatalmának e meggingott és romladozó alapjain az egész Egyház sorsát szakadatlanul áttekintve nem szűnik meg szívósan, erélyesen és következetesen munkálkodni. Ugyanakkor, amikor Turintól Párizsig, Londonig és Moszkváig erő összeköttetésekkel szövű ellene külpolitikájának acélhálóit Cavour, IX. Pius pápasága alatt két igen jelentős területen működésbe lépnek az Egyház életerői: egész Középeurópára kiható jelentőségű konkordátumot kötött a Habsburg-monarchiával s máig sem felmérhető jelentőségű folyamat megindulásának és jövődjének ad szabatos formákat a katolikus hierarchia visszaállítással Angliában.

Az osztrák birodalommal kötött konkordátum azért jelentős és IX. Pius uralkodásának azért egyik legnagyobb eseménye, mert hatása a Tiberistől a Visztuláig ért.

AZ A HABSBURG-MONARCHIA, amellyel IX. Pius a konkordátumot kötötte, még mindig magában foglalta Itália legszebb és legértékesebb tartományait, a régi örökös tartományokat, Magyarországot, Lengyelországot, ukrán területeket — s úgy tetszett, hogy a 48—49-es idők válsága után az e területekből álló birodalom felett legmagasabbra emelkedett a Habsburg-ház hatalmának csillaga. Mindazok az erők, amelyekkel eddig politikai téren és egyébként kellett küzdenie a Habsburg-háznak, most összetörve és fegyveres erővel megsemmisítve heverték. Le volt verve Lombardia és Toscana elszakadási szándéka, s ha orosz segítséggel is, de felszámoltatott a magyar forradalom s meg voltak kötve a kisebb nemzetiségek nyugtalanságai. Az eddig pusztán dinasztikus elvek által összetartott birodalmi halmazat feudális formái felett kibontakozott egy nagyszabású modern közép-pontosítás kísérlete, egy modern szervezésű egységes állam, afféle sajátos közép-európai nemzet megszervezése a dunavölgyi németiség hegemoniája alatt a bajor Alpoktól az Aldunáig. Mivel a sokféle nyelvű és történelmi multú tartományok mindegyikében más és más egyházjogi adottságok, szokások, intézmények és szervezetek voltak, szükségesnek mutatkozott az egyházjogi és egyházpolitikai téren is ezt a tarkaságot is egységgel és birodalmi központosítással felcserélni.

Az egyszerűsítés és a birodalmi középpontosítás érdeke állott a háttérben annak, hogy míg sem I. Ferencsel, sem IV. Ferdinánddal nem sikerültek egy akár csak megközelítően tisztességes konkordátumnak még kezdeti tárgyalásai sem, addig most maga a császári kormány tett lépéseket az egyházjogi és egyházpolitikai illetékességeknek egységes és Rómával egyetértő rendelkezése felé. A gyorsan meginduló tárgyalások után létrejött konkordátum jelentős mértékben fakadt az

ifjú I. Ferenc József személyes vallásosságából, azonkívül abból az igyekezetből, hogy minél egyöntetűbb eljárási rendet és jó szabályozást kapjon a birodalom egyházpolitikai belső élete. Ezért sokat hajlandó volt feladni a jozefinizmus törekvéseiből és rendszeréből.

A kúriánál most már állandó hagyomány volt a gallikán, a febronista, jozefinista hagyomány és állam-egyháziság lebontására és megsemmisítésére való törekvés. Ez érvényesült a most kötött konkordátumban is. Egy már szinte megkövesedett tradíciót törtek meg ennek intézkedései; éppen száz éve volt, hogy az előző század 40-es éveinek közepén, Mária Terézia alatt, elindult és 1780—90 között tetőpontját érte el a Habsburg-államegyháziság rendszere. A konkordátum az Egyház alapvető jogait mind a püspökök kinevezése, mind az iskoláztatás szempontjából elismerte, az annak-idején erőszakosan felújított tetszvényjogot eltörölte. Az iskolaügyekben felügyeleti joghatóságot biztosított a püspököknek és a házassági ügyekben egyházi bíraskodást biztosított. Éppen ez utóbbiakkal, különösen Magyarországra számára, sok viszály magvát vetette el.

MINTHOGY MAGYARORSZÁG az abszolutizmus idején a maga forma szerint fennálló jogi helyzetéből kifolyóan az osztrák császárság tartományainak sorában foglalt helyet, Róma szempontjából a konkordátum érvénye Magyarországra is kiterjedt. Viszont a magyar politikai érzület és magyar jog nem ismerte el, nem ismerték el maguk a magyar főpapok sem, minthogy Magyarország szempontjából törvénytelenül, a magyar országgyűlés tárgyalása és szentesítése nélkül jött létre. A monarchia másik felére sem tartott hosszú ideig érvényessége. 1870-ben császári kézirat egyoldalulag megszüntette, a kormány felmondta és 1847-ben az osztrák birodalmi törvény gyakorlatban is hatályon kívül helyezte. Mindez azonban Róma számára nem szüntette meg 1850-ben kihirdetni a pápai bulla

érvényességét és Róma a maga szempontjából érvényesnek tekintette mindaddig, amíg a monarchia fennállt.

A konkordátumos tárgyalásokat Rómában kezdték meg, majd Bécsben folytatták (Rauscher érsek és a pápai nuncius, szoros kapcsolatban a nuncius részéről a Vatikán és a római osztrák követség között folyó megbeszélésekkel); az osztrák birodalom vatikáni követe akkor Esterházy Móric volt, aki akkor szerezte családjának leszármazói között hagyománnyá vált egyházi kapcsolatait és irányzatát; fia, Esterházy Miklós Móric, a magyar katolikusok vezéralakja lett az egyházpolitikai harcok alatt a század 90-es éveiben, ennek fia pedig a világháborút közvetlenül megelőző és követő időkben a katolikus politikai törekvéseknek egyik vezérfia, ma is élő kortársunk.

A kor áramlatai egyébként utolsó konzervatív nagyhatalmának területe sem tudott ellenállni, az uralkodói centralizáció jegyében létrejött konkordátumnak ez volt a végzete. Mind az osztrák tartománynak politikai életében, mind a monarchia magyar felében felülkerekedett a liberalizmus és ez vált uralkodóvá az egyházpolitikai törvényalkotás tekintetében is. Viszont nem lehet eléggé méltatni azt a jelentőségét, hogy óriási területen törte meg a jozefinizmus hagyományát, gyakorlatát és adott lehetőségeket a jövő számára a katolikus társadalmi erők kibontakozásának.

JEGYZETEK.

Az Oxford-mozgalom története sok kitűnő feldolgozást mutat fel. Felhasználtuk mindenekelőtt: Ward Life of J. H. Newman, 1—2. London 1912. — Madaune: A katolicizmus újjászülése Angolországban a 19. században. Bp. 1899. — May: The Oxford-movement. London 1933. A „Catholic Encyclopedia” (Newyork 1912) vonatkozó, igen hű, többnyire kitűnő értekezésekké szélesülő címszavait. Az osztrák konkordátumra vonatkozóan Roskoványi: Monum. cath. pro independentia pot. eccles. ab imperio civili (Quinque-Eccl. 1847—79). T. V—VI.

HARMADIK FEJEZET: A DOGMAFEJLŐDÉS FOLYTATÓDÁSA. A KERESZTÉNY BÖLCSELET ÚJJÁSZÜLETÉSE.

1.

A dogmafejlődés folytatódása. A keresztény dogmatika nyitva maradt kérdései a tridenti zsinat után. A pápa egyházkormányzati jogkörének kérdése. A Szeplőtelen Fogantatás dogmájának kialakulása az Egyház köztudatában. A dogma kihirdetése.

IX. Pius pápasága alatt hosszú veszteglés után továbbfolytatódott a dogmafejlődés is. Az eddigi veszteglésnek nem egy oka volt.

A tridenti zsinat, úgy tetszett, teljes és egész munkát végzett, maradandóan rendezte a katolikus dogmatika egész épületét, félreérthetetlenül tisztázta a keresztény tanítást és ugyanakkor az Egyház működésének is teljes és korszerű szerkezetet adott. Rendező munkája után hosszú időn át úgy tűnhetett fel a helyzet, hogy a katolikus dogmatika további fejlődésre nem szorul. Valóban, a tridenti zsinatot követő három század alatt csak a morálteológia területén történt fejlődés Liguori sz. Alfonzzal. Nem hozott az Egyház dogma-jellegű döntést a kegyelem-tannak abban a kérdéscsoportjában, amit a molinista vita idézett fel.

Új kérdés egyedül a pápai hivatal jellegének és az egyházszerkezetnek összefüggése kapcsán vetődött fel a gallikán törekvésekkel kapcsolatban, amikor a francia államegyháziságon belül még az egyháziak is habozás nélkül készek voltak megtagadni a pápai hivatal rendelkező jogkörét, megnevezetten ugyan egyelőre csak egyházkormányzati és egyházfegyelmi kérdésben, ám a janzenizmus ezt a kérdést aktuálissá tette egyháztanítási kérdésekben is. A probléma — a pápai főha-

talom rendelkezési jogkörének területe és jellege — az egész elmúlt 18. század alatt szakadatlanul nyílt és vitatott volt, tételei az egyházpolitikai rendezések kapcsán szakadatlanul újra és újra felvetődtek, dogmai jellegű rendezése azonban egyelőre nem volt lehetséges.

A pápai székek világi hatalma az egész 18. század folyamán egy európai kisállamiságra korlátozódott volt, azonkívül a 18. század pápai egyházpolitikai téren amúgy is sok és nehéz küzdelmet folytattak a spanyol és francia államegyházisággal, sőt az egyházi főhatalom betöltőinek személyi gyöngeségei is nem egyszer élesen léptek előtérbe. Mindez megnehezítette volna, hogy éppen a pápai hivatal felől történjenek dogmatikai kijelentések. De az események nem szűntek meg felszínen tartani a pápai főhatalom végső mivoltának kérdését. VI., VII. és VIII. Pius, valamint XVI. Gergely pápasága alatt érezhető volt mind az egyházi körökkel, mind a világi kormányokkal szemben a pápai hatalom jellegének magában a dogmatikában kellően körül nem írt volta. Az egyházjog s utána az egyházpolitikai gyakorlat csak a dogmatikai megalapozottság után vehette elvei közé a pápai főhatalom teljességének elvét, ami viszont benső összefüggésben volt a pápai tévedhetetlenségnek sz. Péter pápasága óta szakadatlanul gyakorlatban és a hívők köztudatában lévő, de külön dogmatikailag leszögezést még nem nyert tételével.

A pápai tévedhetetlenség kimondása már régi gondolata volt a kúriának, hosszú idő óta erősen tárgyalt és a pápai hivatalokban állandó napirenden lévő kérdés.

Ugyanígy a levegőben volt a mariológia több nyílt kérdése is. A tridenti zsinat óta eltelt évszázadok

a katolikus országokban mindenütt a hívők legkedvesebb ájtatosságainak egyikévé tették a Szűz Mária személyére vonatkozó tiszteletet. Régi és új szerzetesrendek egymással versenyezve fejtettek ki gyöngéd és férfiasan ájtatos buzgóságot Szűz Mária-tiszteletében s a hitbuzgalmi irodalom — noha b. Grignon Szűz Mária-tiszteletén kívül nem mutat fel különösebb mariológiai irodalmi alkotást — mégis elmélyült, s többször megkísérelte a maga teljességében ábrázolni Szűz Mária alakját. Így hatolt vissza Szűz Mária egyéniségében az egyik legfőbb tétel, a Boldogságos Szűz teljes büntelenségének, tehát az eredeti büntől való mentességének, a középkorban egyébként már dogmatikailag tárgyalt, de akkor még végleges megformulázást nem kapott kérdéséig. A Szűz Mária-tisztelettel kapcsolatos irodalmi művek egyházi jóváhagyása úgyszólván az egész világon felszínen tartotta ezt a kérdést.

Kifelé talán meghökkentőnek hatott, hogy annyi más természetű gond között az Egyház éppen erre fordult a gondolat: IX. Pius pápaságának egyik első ténye volt, hogy kérdést intézett az egész világ püspökeihez, mit tartanak Szűz Mária büntelenségének kérdéséről. Az évek alatt beérkező válaszokból tökéletes egyhangúsággal bontakozott ki az Egyház püspökeinek egybehangzó álláspontja, Szűz Mária büntelenségéről és szeplőtelen fogantatásáról szóló hitigazság, mintegy a katolikus Egyház köztudatának tükrében. Az Egyháznak ezt a semmiesetre sem tévedhető közfelfogását foglalta össze és hirdette ki hitigazsággént IX. Pius 1854 december 8-án Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló bullában. A hitigazság kihirdetésében megnyilvánult az egyházi tanítóhivatal kétféle működési módja: 1. az egész világon szétszórta élő, de ugyanazt a tanítást hirdető püspöki karé, 2. a tanítói hivatal módján az Egyház

főpásztorának és legfőbb tanítójának minőségében tanító papáé.

NÉGY ÉVVEL A DOGMA KIHIRDETÉSE UTÁN történt a 19. század legismertebb és legragyogóbb természetfeletti eseménye: a Lourdes melletti massiabellei barlangban egy pásztorleánynak megjelent a Boldogságos Szűz. A csoda valósággal felrázta a 19. századot. Először történt, hogy olyan körülmények között történt csoda, amit az egész világ közvéleménye ellenőrizhetett s a sajtó, a közlekedési eszközök gyorsasága révén az egész világ tudomásul vehetett. Szinte úgy tűnt fel, mintha ilyen csoda még nem is történt volna. A hír az egész világra elhatolt. Az egész világon úgy a hívőknek, mint a kételkedőknek módjában volt ellenőrizni és a részletekről tudomást venni. Ugyanakkor, mikor az egyházellenes kormányzatok, az egyházellenes tudományosság a keresztény tanítás ellen harcolt az egész világon, mindeme tények és események ellenében maga a Boldogságos Szűz jelent meg és erősítette meg a természetfelettiekben való hitet éppen az egyszerűbbekben, a kicsinyekben és a kispolgári tömegekben, s az Egyház tanításához hű maradt többi rétegekben és egyesekben adott jelet magáról.

Egyébként a dogmafejlődés megindulása igen nagy figyelmet keltett nemkatolikus körökben is. Az ötvenes évek közepén Gregorovius, aki ekkor Rómában élt, így ír le egy római éjtszakát:

„Ime, menjünk keresztül a holdfényes Rómán és hallgassuk meg a halottakat, amint képzeletünkben felkelnek sírjaikból és benépesítik a romokat a császárok, királyok, hősök, tudósok, pápák, néptribunok, kardinálisok és római bárók. Menjünk fel a császári paloták romjaira, — roppant ívei, palotái és omladécai az ég felé törnek a bozótból. Lábaiknál ott fekszik a holdfény varázslatában a kolosszeum, a császárok történetének jelképe, mint egy kőből való kehely-szörnyeteg — benne Róma a világ vérét gyűjtötte össze. Mellette Konstantin diadalíve, — boltozatai alatt haladt át a

világtörténelem a pogányságból a kereszténységbe. Kissé odébb Titus diadalíve, a határkő a kereszténység és a zsidóság között. S amerre csak a pillantás elér, mindenütt a történelem maradványai. Felettük néma csend.

Mennyi minden történt itt az idők áradatában! Hányszor mehettek át ezeken a császári csarnokokon Augusztus, Tiberius, Caligula, Nero, Domitianus, az Antoniusok, Heliogabalus, — a föld istenei és démonai. Eljátszották a szenvedély játékait, az erényt és a bűnt, a nagylelkűséget és örületet, a bölcseséget és gonoszságot, — minden érzés, ami egyáltalában lakhatott emberi szívben, alakot nyert itt és most megjelenik itt minden éjjelen. Nem volt kor és nem, amely itt ne uralkodott volna: aggasztánok és érzékeik májusában égő asszonyok, férfiak és gyermekek, rabszolgák és eunuchok diktáltak innét törvényt. Most minden néma . . . De a Palatinus másik oldaláról alá lehet pillantani az Örök Városra: ezer fénypont mozdulatlan néma tündöklésében kupolák, tornyok, oszlopok és obeliszek árnyképei, amint a holdas égre festve magasulnak, valamelyik torony harangjának rekedt szava mögött még mélyebb lesz a csend és az évezredek úgy lebegnek a város fölött, mint valami boltozat . . .

A házak labirintjából két oszlop emelkedik az ég felé, két ércalak: Róma uralkodói ők, amióta a császárok halottak. Sz. Péter és sz. Pál apostolok, akik Antonius és Trajanus oszlopára települtek; az egyik karddal a kezében meghódítja az egész világot, a másik pedig az ég meghódítója, — ajtóit az ő kulcsai nyitják és zárják. A földi és égi Sion fellegvárának e két őre áll Róma felett a széljárta magasban és tartják a város romjai és palotái fölött néma diadalukat. Talán ünnepi beszédet mondanak, vagy talán egy Mária-himnuszt, mert hiszen nemsokára nemcsak ők ketten

lesznek, hanem egy harmadik szobor is velük lebeg Róma egében, egy szép ifjú hölgy, csillagkoszorúval övezetten s a Hold sarlóján állva. Ott a Piazza Spagnán áll már a gerendaszerkezettel körülépített pogány oszlop, már belemélyesztették a földbe alapzatait és megáldották, már dolgoznak a művészek a művön, hogy kicsiszolják s a műhelyben már megáldották a szeplőtelenül fogantatott Szűz alakját, amelyet IX. Pius erre fog emeltetni. 1854 december 8-án Róma Niceává változott. Kétszázötven püspök és prelátus özönlött a világ minden részéről — úgy tünnek fel, mintha az aggasztyanok Matuzsálemhez és Noé pátriárkához hasonló gyülekezete jött volna Rómába; mintha csak feltámadt apostolok, egyházatyák között járt-kelt volna itt az ember. Aki néhány évvel ezelőtt a fiatal szabadság trikolorjait látta lebegni az utcákon át, annak azt kellett volna gondolnia, hogy varázslat játszik vele, amikor ezeket a kőbevésett, ezüsthajú, ódon arcokat látta, portugál, spanyol, braziliai, írországi és indiai érsekeket, mintha az elmúlt századokon át újra kezdődött volna a lateráni zsinat.

1854 december 8-án hirdette ki IX. Pius Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának dogmáját — íme, ez volt az egykor annyira mozgékony szellemi és liberális pápa reformjainak lezárása. 1847 reformjai, a nyomokban bekövetkező forradalom fölé fog emelkedni a Szeplőtelen Szűz szobra.

A Piazza Spagna Madonnája a Propaganda Fide palotája előtt, ez a legifjabb Madonna: a forradalom mostohalánya lesz, nem szabad elfelejteni, hogy van egy idősebb nővér, aki ott áll Róma egyik legpompásabb oszlopán: már majdnem harmadfél száz éve, ezekkel az apostolokkal barátkozva, a Forum Nagy Konstantin-bazilikájának oszlopán. Ő a katolikus világ restaurálásának Madonnája, 1617-ben állították fel, érc-

ből való hatalmas asszony, látta a harmincéves háborút. Bizonytalán csodálkozni fog, amikor hűgában olyan menedéket kérő alakban látja önmagát Róma egére emelkedni.“

A „menedéket kérő alakban“ a szépiró stílusú protestáns történetész a keresztény dogmatikát és tudományosságát igyekezett szimbolizálni. Pedig ez a lesajnált és meg nem értett tünemény hamarosan diadallal emelkedett az egész világ egére a kor ellenében.

2.

A skolasztika és a keresztény tudományosság újjászületése. A szaktudományok illetéktelen szembefordulása a keresztény gondolkodás alapvonalával. A természettudományos világmagyarázat a tömegek között. A bölcséleti irányok teljes elpártolása a keresztény gondolkodástól. Hegel és világmagyarázata. A hegelianizmus továbbhatásai. Az Egyház figyelmeztetése és tiltakozása: a Syllabus. A skolasztika újjászervezése.

A 19. század egyháztörténetének és szellemi fejlődésének legnagyobb jelentőségű eseményeihez tartozik a skolasztika és a keresztény tudományosság újjászületése. Olyan időpontban következett az be, amikor az európai ismeretvilág fejlődése elérkezett a kereszténységgel való szembeforduláshoz.

A 18. SZÁZAD alapvető munkássága után: sohasem látott lendülettel indultak fejlődésnek a szaktudományok s a maga adott területén, adott fejlődési állapotában mindegyik megtámadott egy keresztény gondolatot.

A tudományos kémia eredményei — az anyag szerkezetének megismerése, a molekulaelmélet feltámadása — azt a hitet keltették, hogy az emberi szellem ezekkel alapjaiban ragadta meg az anyagi valóságot, s ez az anyagi valóság tökéletesen körülírható; nincsenek a túlvilág felé mutató titkai: megszámlálható elemekből áll, ezeknek az elemeknek egymással való kölcsönhatás-

ként kiegészítő módon magyarázzák a lefolyásukban pontosan megfigyelhető vegyi folyamatok.

Ugyanakkor a tudományos fizika a reneszánsz századának idején megindult kutatásokra, majd a 17. században élt nagyoknak szellemére épített s még az előző században forradalmi felfedezésekhez vezetett minden területen: felfedezték a nehézkedés törvényét, s kialakult a hőtan, felfedezték az optikát, megsejtették az elektromosság törvényeit, a gőzgép alapelveit. A 19. századé majdnem minden nagy alapvető technikai eredmény: az első gőzgép, gőzhajó, gőzlokomotív, az első bánya- és gyári gép. Mindez nem egy kutatónak sugallta azt a hamarosan közkeletűvé váló gondolatot, hogy a világ végső eredményben nem egyéb, mint gravitációtól, hőtől, elektromosságtól mozgatott roppant gépezet.

Ezzel egyidőben a földtan, az előző század nagy élménye, Goethe álma, a föld keletkezésére vonatkozó megismerés forradalmi tudománya: évmilliókban kívánta az emberi tudás és képzelet számára megmutatni a föld keletkezését, tűzgolyóból, annak lehüléséből és rétegződéseiből, a lég és a víz katasztrófaiból. A vele kapcsolatos őslénytan a növényi és állati élet bizonyos alapformákból való fejlődésének gondolatát adta, a biológia felfedezte a sejtet s innét csak egy lépés volt a gondolat, hogy az élő lénynek a legegyszerűbb megjelenési formája és szerkezeti eleme: lényegében fizikai és kémiai reakciók összege. Ugyanekkor történt, hogy Kanttal a német filozófia is megtagadta a metafizikát és forró érdeklődéssel fordultak a természettudományos és szaktudományos területek felé az eddig is metafizika nélküli gondolkodási irányok: az angol pragmatizmus és a francia pozitívizmus. A 18. század első, kezdeti kísérletei után mindkettő újult erővel vette programjába a gazdasági és társadalmi jelenségek vizsgálatát és a megindított gazdasági és társadalomtudományok fejlődését.

Az a világ felé fordult érdeklődés, amely a reneszánsz idején indult (I. V. kötet), íme elérte a maga egyik legjelentősebb fázisát: megkísérelte azt, hogy összefüggő képet alkosson az emberiségnek a világról, magáról az emberről és az emberi társadalomról is, és

mind a világ, mind a társadalom lényegét materiális természetűnek jelölte meg. A 16. századnak a természetről való ismeretei egyelőre még túlságosan kezdetiek voltak, a 17. század alig hozott ezekhez új vonásokat. De a 18. század: az anyagi valóság felé irányuló megismerésnek majdnem mindenegybes területén hozott valami újat. A 19. század pedig egy összefüggő vonásokkal kibontakozó világképben már teljesen anyagi természetűnek, mindenesetre az emberi értelemmel teljesen elérhetőnek és megmérhetőnek látta a létező világot és semmi mást nem kívánt, mint az értelemnek ezt a nagy megismerő művét végrehajtani. Eleve bizonyosnak tetszett, hogy a fennálló világban az emberi értelem által meg nem közelíthető törvényszerűségek nincsenek; a természetfeletti világ és lsten s minden, ami azzal összefügg: vagy a hit dolga, vagy még egyszerűbb feltételezni, hogy ilyen összefüggések nincsenek, s a túlvilág, Egyház, papság egytől-egyig az emberi képzelgés, műveletlenség, babonáság, hatalomvágy művei, legjobb esetben pusztán történeti alakulások s mint ilyenek értékelhetők.

A veszély nemcsak ott jelentkezett, hogy ezek a gondolatok a szaktudományos kutatásban jelentkeztek, könyvek lapjain, hanem a tömegekben, egész társadalmi osztályokban elterjedést kaptak. Ezenkívül melléjük állt a kor filozófiája is.

A 19. század filozófiai gondolkodása elérkezett a mélypontjáig annak az irányvonalnak, amely a keresztény gondolkodás teljes rendszerétől való elhajlása kapcsán bekövetkezhett.

A KERESZTÉNY GONDOLKODÁS IRÁNYVONALAIT
— amelyek a Platontól és Aristotelestől átvett klaszikus örökséget is tartalmazzák — a következőkben foglalkozhatunk össze:

A világ objektív, a megismerő énnel nem azonos valóság. A megismerő én képes önmagáról, a világról, abban más szellemi és egyedi valóságokról: érvényes, igaz ismereteket alkotni; bár különböző felfogások számára vitatható maradna a megismerés módja. Azonban éppen az igazság és érvényes megismerés természetéből következik, hogy mind a tárgyi valóságon, mind a megismerő énen túl olyan mozzanatai vannak, amelyek arra mutatnak, hogy a tapasztalattal, értelemmel megközelíthető világon kívül egy másik, az ember és a természet világán túli, ú. n. természetfölötti világ is létezik. E természetfölötti világ léte magával az emberi gondolkodással is megragadható és a természetfölötti valóság néhány mozzanata — mint például egy a személyiség attribútumaival bíró Istenség léte — az emberi gondolkodásból kiinduló megismerés elől sincs elzárva. Az viszont az emberiség történetéből igazolható, mint az emberiség élménye, hogy ez a személyesen létező Istenség — aki a világot és az embert úgy teremtette — önmaga és az ember között bizonyos viszony kapcsolatát kívánja, sőt az emberiség életébe személyes módon is beavatkozott, ilyen alkalmakkal emberi ésszel meg nem köthető igazságokat — kinyilatkoztatások — közölt, sőt Jézus Krisztusban egyéniségének, a Szentháromságnak második személyét küldötte el; az ő művét e földön az Egyház folytatja tovább.

Az újkor kezdetén bekövetkezett szellemi nyugalanság amikor elhajlott a hagyományos keresztény gondolkodás irányától, sorra bontani kezdte ennek a gondolatsornak egyes tételeit, e gondolat végső pontjairól indult el visszafelé.

Először az utolsó tételt tagadta: hogy az Egyház Jézus Krisztusnak törvényes képviselője.

A következő lépés az ezt megelőző tétel lebontása volt, annak tagadása, hogy a személyes Istenség valóban cselekvő módon beavatkozott az emberiség sorsába. A 17. század végének, a 18. század kezdetének ez a színtelen deizmusa már csak valami homályos és határozatlan formáját ismerte el valamiféle

közömbös természetfölötti világnak s Isten helyett afféle „istenségnek”.

Ezután magának a természetfölötti világnak kiiktatása következett, mégpedig mindenekelőtt az angol gondolatvilágban, de a franciára is hatva és a francián át erősülve európai szellemi irányzattá és győztes mozgalommá. Azonban ez az irányzat még mindig hitt abban, hogy a természetes világ objektív valóság és megismerhető az emberi értelemmel; elég szegényes eredmény volt, de még mindig hit, — a természetben és az emberi értelemben.

A bölceleti gondolkodás következő lépése már az emberi értelem szerepét vonta kétségbe; a német gondolkodás fogalmazta meg legmélyebben a kételyt az emberi értelem megismerő ereje felől Kant kritikizmusában. Csak azt ismerhetem meg, ami tudattartalmaimon belül létezik, tudattartalmaim körén túl én nem léphetek; mi a biztosítéka annak, hogy a tárgyi-lag létező világ valóban összeesik azzal, amely tudattartalmaimon belül van? — Ez Kant problémafeltevésének, sőt a kérdésre adott válaszának is lényege. Az emberi gondolkodásban elhangzott, magát a megismerést illető kételyek egyik legnagyobbika. A kantí gondolat öldöklő sugárzása Európában mindenekelőtt a német nyelvnek és a német szellem befolyási területének határain belül hatott. De azon kívül való hatásai is elegendők voltak ahhoz, hogy metafizikai ellenességével és új terminológiájával merőben új szakaszt teremtsen az európai filozófia számára. A skolasztikus filozófia módszereinek és terminológiájának maradványai, a filozófiai gondolkodás elindulópontjai ekkor változtak meg véglegesen s váltak el a skolasztika kérdésfeltevéseitől, elindulópontjaitól és megnevezéseitől. A keresztény gondolkodás hagyományaiból azonban Kant (1724—1804) is megőrizte a megismerő értelem

és a megismerhető világ szembenállását, megőrizte azt, hogy a kettő élesen külön válik egymástól.

A legvégső és máig is ható lépést visszafelé a keresztény gondolkodás hagyományainak lerombolásában Hegel tette meg, amikor összemosta a megismerő öntudatot és a megismert tárgyat. Az a hegeli tétel, hogy maga a gondolkodás is valamiképpen a világegyetem titokzatos lényegének egyik megnyilvánulása, illetőleg, hogy a világ azonos magával a gondolattal, a megismerés tulajdonképpen a világ öntudatraébredése: a 19. század elején hangzott el, s a kanti gondolatnál gyorsabban és mélyebb hatásokkal szárnyalta túl a német szellemi nyelv és befolyásbeli határait és egyike lett a 19. század és napjaink legvégzetesebb gondolatainak. Hatása máig is él és azokkal az iskolákkal, amelyeket teremtett: jelentős szellemi irányzatokat és mozgalmakat keltett, sőt államokat épített fel. Elméleti gondolkodó ritkán hatott annyira egy világ keletkezésére, mint Hegel (1770—1831) a mai Európa kialakulására. Művének nagy része vált porrá és érdektelenné, de néhány főbb gondolata még máig is hat.

A HEGELI GONDOLATVILÁG összegezése a következő:

A világ nem nyugvó lényeg, hanem tevékenység. Ez a tevékenység a végeredményben megismerhetetlen abszolútum öntudatosulásában és ennek az öntudatosulásnak különböző fokozataiban jut kifejezésre. A világegyetem egyik nagy öntudatosulása és összegezése az élet. Az élő világ nagy összegeződése az ember. Az emberek és az emberiség nagy összegeződése a társadalom és az állam. Ez utóbbiak közül a világegyetem lényegét az abszolútumnak mint láthatatlan akaratnak kezében a legösszetettebben és legtudatosultabban a porosz állam fejezi ki.

Hegel maga páratlanul ködösen, nehézkesen, majdnem érthetetlenül fogalmazott meg egy alapjában véve

kezdetlegesen egyszerű gondolatsort. De tanításának veszélye éppen ezeknek a gondolatoknak páratlan egyszerűsége, sőt primitívsége volt. Ez volt az, ami rendkívül sokágúvá tette a hegeli gondolatvilág hatásait. Hozzájárult ehhez még a 19. században általánossá lett történelmi szemlélet. Minden eddigi előző kor egyetemes, kortalan összefüggésekben igyekezett az ember, a társadalom, az állam, a kultúra feladatait megérteni; a 18. század végén s a 19. elején elindult és lefolyt nagy történelmi események egy új vonást iktattak mind a gondolkodók, mind a legszélesebb tömegek öntudatába: a történelmi nézőmódot, azt a törekvést, hogy konkrét élethelyzetben és kötöttségekben lássa magát s ezeket a helyzeteket és kötöttségeket változóknak fogja fel; az elmúlt két nemzedék életideje alatt annyi változást látott, hogy a társadalom alapvető lényegének érezte a változást. Hegel egyik legdöntőbb gondolata éppen az volt, hogy a változást, a fejlődést a világ legdöntőbb, legmeghatározóbb jellegének tekintette. Szerinte a változások mögött egy önmagából folyó és szakadatlanul megnyilvánuló láthatatlan akarat egy bizonyos cél és forma felé tereli a világot, amíg az meg nem kapja legösszetettebb és legtisztább kifejezését.

Ezt a legösszetettebb és legtisztább kifejezést Hegel a németiségben látta s gondolatainak fejlődése megszakítatlan vonalat vezet Nietzsche-n át H. S. Chamberlainig és Alfred Rosenberggig; az utóbbi kettőnek nevével jelzett gondolatvilágon, magán Hegelen kívül, az ő irányából szakadt másik gondolatvilág, az ú. n. Lebensphilosophie irányzata gyakorolt nagy hatást. Sokat vett át Hegeltől és ömlesztett a francia gondolkodás különböző területeire Taine Hippolit, nem tagadható meg hatása Spencer Herbertnél, aki a végeredményben megismerhetetlen abszolútum tanát az egész angolszász

világ felé sugározta ki s olvasztotta össze helyenkint egészen vaskos materializmussal.

Hegel gondolatainak itáliai tanítványa és alkalmazója, Gioberti, az olasz Hegel, a németiség helyébe az olaszágnak egyelőre szunnyadó, de később feltétlenül kibontakozó primátusát tette. A tételt az olasz gondolkodók egész sora építette és építi tovább. Ugyanezt a gondolatot kimutathatóan Hegeltől átvették az orosz gondolkodók is és belemélyesztették a szláv és bizánci küldetéstudat roppant hagyományaiba. További kiépítője Hegel gondolatvilágának Marx volt, aki magában a lassankint tökéletes szerkezetűvé integrálódó emberi társadalomban látta a titokzatos okokból szakadatlanul fejlődő, végül grandiózus szerkezeti teljességre jutó emberiség tökéletes megvalósulását. A marxizmus részletes ismertetése külön fejezet a hegeli hatások történetében, a szociális problémákkal való szoros összefüggései kapcsán ott nyer további tárgyalást.

Hegel gondolatvilágának nem a legkisebb jelentőségű, mindenesetre a máig, e könyv írásának napjainig elérő hatása az, hogy belőle önként vezetődik le a hatalom filozófiája. A hatalom: egyetlen más gondolatvilágból sem következik ennyire tisztán és ennyire végletesen, mint az emberi élet végső, sőt egyetlen értéke. Ha a világegyetem olyan változásokból áll, amelyeket a megismerhetetlen abszolútum láthatatlan akarata hőmpölygtet egy bizonyos irányban, akkor a legnagyobb érték a cselekvő részvétel ebben a titokzatos változásban az emberi akarat öntudatosulása által és a még öntudatlan tömegekre való ráhatása által. A hegeli módon elképzelt világ lényegét Nietzsche jelölte meg az akaratban és Sorel, Marx egyik kritikusa öntötte formába. Ő az, aki legtisztábban megértette azt, hogy a hegelianizmus az államot mint eszközt értékeli a lát-

hatatlan akarat kezében és ő fogalmazta meg legtisztábban az állam messzianizmusát.

Sorel IX. Pius pápaságának első évében született és hosszú életén át még alkalma volt látnia, hogyan valósul meg tanítása gyakorlati politikusok kezében: korunk politikai eseményeinek ezen Macchiavellije 1922-ben halt meg s megérte a belőle merítő három nagy diktatúra közül kettő megvalósulását, egynek pedig mozgalmi elindulásait.

SOREL ÉLETÉNEK legnagyobb és legjelentősebb eredménye az, hogy a marxizmus gyakorlati politikai megvalósulásának ő adta meg elméleti lehetőségeit, minden politikai törekvés alapvető lényegét, a hatalom akarását. Ezzel nagyon sokat adott hozzá a marxizmus eredeti eszmei tartalmához. A marxi gondolatvilág sokáig még erősen őrizte a maga eredeti hegeli jellegzetességeit: az új társadalom megvalósulását majdnem úgy tekinti, mint amit a világegyetem titokzatos fejlődése önként fog kialakítani. A marxista mozgalom kezdetben az erre való várakozásnak messzianizmusából élt, sőt nagyon gyorsnak fogta fel ezt a folyamatot: mintegy a század végére várta. A német szociáldemokrata mozgalomnak Marx környezetéből vagy tanítványainak köréből kikerült hívői annyira befolyása alatt állottak az ortodox marxizmusnak, hogy saját politikai tevékenységüket nem is tudták összehangolni ezzel a passzív messzianizmussal. A kritikai munkát Marx művének ezen a mozgalmi szempontból égető hiányosságán Sorel hajtotta végre.

A marxizmus keretén belül az az irány, amit Sorel nevével jeleznek, a szindikalizmus, éppen azt jelenti, hogy a munkásság mozgalma az új társadalom kiépítésében mindenekelőtt a harc és a hatalomratörés szervezeteit jelentse, mégpedig úgy, hogy a leendő uralom már a hatalomratörés közben épüljön fel. Ugyanazok az erőcsoportok, amelyek harci csoportok voltak: a politikai hatalom kezükbe való kerítése után automatikusan a hatalom hordozói. Elképzelései szerint a társadalmi forradalom győztesei tehát nem a legyőzöttekkel szövetségben, azokkal mintegy összeolvadva kívánnák felépíteni az ideális állami-

ságot, hanem uralkodni kívánnak a legyőzött rétegek felett, ami merőben más valami, mint az, hogy egy ideálisan elképzelt társadalmi paradicsom önként, az események dialektikus fejlődésén át alakul ki és hoz létre tökéletes földi boldogságot. Sorel pontosan megfogalmazta a maga tételét. Korszakot teremtő műve (*Réflexions sur la violence*) módszeresen megjelöli az államhatalom kézrekerítésének eszközeit.

Ime: itt végződött, amit Luther elindított. Ő az első ezredév végén kiépített és 500 éven át egységes keresztény gondolatvilág roppant boltozatának zárókövét emelte ki akkor, amikor megtagadta, hogy az Egyház a természetes és természetfölötti világrend között visz közvetítő szerepet, s a Szentháromság második személyének az emberiség között tovább élő személyes jelenléte. A zárókő kiemelése után az egész keresztény gondolatvilág darabokra hullott és itt végződött.

A kor ellen, amely a tömegek lelkében ilyen kedvezőtlen alaphatárú és árnyalatú véleményekkel fordult szembe a katolikus hittel, az Egyház mint a keresztény tanítás őrzője az akkor óriási feltűnést keltett és különféle képen kommentált Syllabus-ban foglalt állást. A Syllabus előtt, még a Quanta Cura kezdetű enciklikában egyelőre általánosságban arra utalt IX. Pius, mennyi ellenséges felfogás igyekszik ostromolni az Egyház tanítását. A Syllabus viszont részletesen fel is sorolja a katolikus hittel össze nem férő alaptételeket és mintegy nyolcvan tételt foglal össze, innét a neve is, a Syllabus: Jegyzék (1864).

Ebben a pápa elítélte mindenekelőtt azokat az alapelveket, amelyek az embernek és természetnek tapasztalatokkal és tudományos eszközökkel megismerhető világán túl eső világról, s azzal kapcsolatban a természetes világról akartak az Egyház tanításával ellen-

kező magyarázatot adni. Így elítélte a panteizmust, a csak anyagi valóságot elismerni kívánó naturalizmust s mind az abszolút, mind a mérsékelt racionalizmust; e két utóbbi legfeljebb valami a világrenddel azonos személytelen Értelme feltételezéséig kívánt eljutni a világ magyarázatában.

Elítélte a Syllabus az indifferentizmust; azt a véleményt, amely szerint a természet világán túli világ megismerése az ember számára közömbös, nem számító valami. Elítélt továbbá a Syllabus a társadalmi életben érvényesülni kívánó minden olyyszerű szervezési elvet, amelyek — esetleg más főcél vagy mellékcél elérésén kívül — afféle egyházpótlékok is kívántak lenni s az embert a világi életen túli vonatkozásokban is el akarták igazítani, de hamis vágányokon, jogosítványok és felelősség nélkül: amilyenek a szocializmus, kommunizmus, titkos társaságok, bibliatársulatok és bizonyos liberális társulások.

Szerepeltek a Jegyzékben mindazok a tévedések, amelyek az Egyház természetére és jogaira vonatkoznak és amelyek az Egyházat hamis alapelvek gondolatok folytán nem tekintik annak, ami, hanem legfeljebb pusztán történelmi produktumnak, amit pusztán emberi esetlegességek idéztek elő.

Kárhoztatott a Syllabus az állam természetére vonatkozó minden helytelen felfogást, különösen az Egyház felé való viszonylatban, az államnak mint érdeknek és jogforrásnak elsőségét. Irányításokat adott erkölcstani kérdésekben ott, ahol naturalista és indifferentista álláspontok tagadták a természetes és keresztény erkölcs megismerhetőségét, forrásait és jogosítványait.

Élesen szembeállt a Syllabus az egyházi állam ellen hangoztatott vádakkal, végül általánosságban el-

ítélte az uralkodó liberalizmus helytelen alaptételeit és következtetéseit.

A Syllabus magának a pápának előző enciklikáiból, konzisztoriális kijelentéseiből és apostoli leveleiből volt összeállítva; általában nem tartalmazott egyebet, mint magukat az elítélt tételeket, viszont nem körvonalazta az elítélt tételekkel szemben a keresztény tanítást s éppen sommás voltánál fogva igen nagy feltűnést, az érintett körökben ellentmondást, Franciaországban pedig még katolikus körökben is visszatetszést keltett. Úgy tűnt fel, mintha az Egyház és a pápaság most elítélték volna a technikai szempontból annyi sikert elért diadalmas évszázad fejlődési eredményeit.

Ma már elismerik a Syllabusról, hogy kétségtelenül magyarázatokra szorul. Mivel a tételeket a Syllabus közvetlenül és szó szerint különböző egyházellenes írók műveiből idézi, kétségtelenül az van elítélve bennük, amit szerzőjük — egyébként az adott mű és a saját egyénisége szerint — állítani akar. Viszont tévedésként való feltüntetésük nem jelenti, hogy az Egyház véleménye éppen szegletesen az ellenkező.

A 19. század szaktudományának és bölcséleti gondolkodásának a tudományos intézményeket és a tömegeket egyaránt átjáró ellenséges áramlatait tekintve: alig volt szükségesebb s egyben vakmerőbb kísérlet, mint az, amely arra mert vállalkozni, hogy ismét a metafizikai alapot s a keresztény filozófiát s a rajtuk felépülő tudományosságot juttassa szóhoz. Mindenekelőtt magát a teológiát kellett újjá rendszerezni. A 16. és 17. század utolsó nagy filozófiai és teológiai összefoglalásai óta nem történt újabb teológiai eredmény, viszont azok a támadások, amelyek a természettudományos oldal felől történtek, szükségessé tették az anyag és az eddigi rendszerek korszerű átcsoportosítását.

Arról természetesen szó sem lehetett, hogy ez az újskolasztika valamiképen mintegy ott folytassa, ahol az utolsó nagy alkotók és rendszerezők abbahagyták. Ugyanazon alapelvek és ugyanazon munkamódszerek szerint épült, de egészen más beosztású épületről volt szó, s ennek műve már régóta folyamatban volt, mindenekelőtt Németországban és Olaszországban, de elvétve francia területen is.

AZ ÚJJÁ FORMÁLÓDNI KÉSZÜLŐ skolasztika nehézségeire misem jellemzőbb, mint az, hogy igaz és érvényes ismeret megszerzésének a gúntheriánizmus megfogalmazásában felvetett módja akkora problémát jelentett számára, hogy a löweni egyetemen előállt az úgynevezett ontologizmus, amely úgy igyekezett az érvényes és igaz ismeretet megmagyarázni, hogy a megismerő aktusban Isten közvetlen közreműködését is szupponálta. Mindkét tévedést élesen elítélte IX. Pius. S egyébként, miután a zsák-utcába vezető ontologizmus megszűnt, a löweni egyetem egyenesen mint az újskolasztikus irányzat központja indult virulásnak.

Már maga IX. Pius sem értett a skolasztika alatt valamiféle egyoldalúságot. 1863 december 21-ről keltezve van egy levele az akkori müncheni érsekhez, amely szerint a teológiát kétségtelenül a skolasztika alapján kell tovább építeni, de rendszerét az újabb kutatások szerint kell felépíteni. Azok, akik a régi rendszert teljesen meg akarják őrizni, éppúgy tévednek, mint azok, akik mechanikusan akarják az új eszmékkel, Kanttal vagy a természettudományi gondolatokkal minden további nélkül összeépíteni. A skolasztika újjáalkotása XIII. Leó alatt következett be.

3.

Újabb viharfelhők a pápai állam felett. Cavour politikája. A piemonti királyság annexiói. III. Napoleon habozása. Cavour halála. Az itáliai királyság Róma kapui előtt.

Miközben IX. Pius pápasága roppant eréllyel fáradozott az egyházi élet erősítéjéért és a pápaság körül középpontosítani, az alatt Olaszország felett egyre kíméletlenebb eréllyel és következetességgel az a piemonti imperializmus bontakozott ki, amely lángeszű és vasakarátú képviselőt kapott Cavourban. Cavour kiemelte Piemontot az olasz félsziget körülhatárolt érdekszférájából, belekapcsolta az európai politika legnagyobb vonalaiba. Piemontnak az angol-francia oroszellenes szövetség keretein belül a krími háborúban való részvétele, továbbá a párizsi konferencián való szereplése egyformán arra irányult, hogy a nagyhatalmak segítségével törhessen további közvetlen célja felé, amit most mindenekelőtt Lombardiának és Velencének a szárd királysághoz való csatolása jelentett volna.

III. NAPOLEON kétségtelenül nem kívánta ennél tovább az olasz egység-gondolat kiépülését támogatni, inkább visszatért a francia külpolitika klasszikus vonalvezetéséhez, amely Franciaországnak sem rajnai, sem alpesi határán nem akart egységes és hatalmas modern nemzetállamot látni. Tervei szerint a szárd vezetés alatt álló észak-itáliai részkirályság mellett lett volna még egy Toscanát és az egyházi államot egyesítő közép-itáliai állam, sőt megmaradt volna a nápolyi királyság, amelynek fenntartását ugyancsak itáliai és európai szükségességgnek látta. Ebben az elgondolásban egy pusztán Róma környékének birtokára szorítkozó pápaság az itáliai államszövetség tiszteletbeli feje lett volna. Terveinek ide-oda való ingadozása mögött szabadkőműves multjának karbonari emlékei és a Franciaországban politikai tényezőként el nem hanyagolható katolikus Egyházra való tekintet küzdöttek egymással. 1851-től 1867-ig az, hogy a pápaság világi uralma fennmaradjon: inkább gyökeredzett a pápához hű

francia katolikus közvéleményben, mint saját alattvalóinak hűségében. Ezt a helyzetet azonban így nem lehetett sokáig tartani.

Az osztrák csapatoknak Itália területéről való kivonulása a félsziget részállamiságainak fenntartása számára való hatalmi biztosítékok megszüntetését jelentette. Toscana, Modena és Parma uralkodóinak is el kellett hagyniuk tartományaikat, külön uralmuk fenntartására nem rendelkeztek többé hatalmi eszközökkel; s ugyanazok a forradalmi megmozdulások, amelyek az ő hatalmukat aláaknázták, a pápai állam területén is kirobbantak, úgyhogy fegyveres erővel kellett őket elnyomni, 1859 júniusában svájci gárdistáknak kellett Perugia ellen vonulni, ugyanakkor Romagnában az elégedetlen elemek világi uralom felállítását és a Piemont-hoz való csatlakozást követelték.

FRANCIAORSZÁG SZÁMÁRA a piemonti királyságnak az a törekvése, amely hovatovább már-már megvalósította az Unita Italiát, egyre súlyosabban kellemetlen lett. A klasszikus francia diplomáciának egyáltalán nem volt érdeke az olasz nagyhatalom kialakítása, már csak azért sem, mert a németiség államainak területén ugyanazokkal az eszközökkel, amúgy is fáradozott már Poroszország német egység és német nagyhatalom kialakításán. A Pyreneusoktól a Fekete-tengerig eddig Franciaország és Ausztria osztozkodtak a szárazulat vezető nagyhatalmainak szerepén, — mellettük most egy nagyhatalmi olasz és nagyhatalmi német nemzetállam beláthatatlan veszélyeket jelentett a francia birodalomra.

Ez magyarázza meg III. Napoleon politikájának azt a lépését, amely a zürichi békében (1859 november 10) jutott kifejezésre. Itt Ausztria és Franciaország együttesen kívánták egy federális olasz állam megvalósítását megoldani. A terv nyilvánvalóan a piemonti ambíciók ellen irányult és felidézte Cavour pályájának legnagyobb krízisét, majdnem a végleges bukást.

III. Napoleon egyenesen kongresszust kívánt ősz

szehhivatni és a kongresszus munkálatai számára ő maga sugalmazta egyik államtanácsosának brossuráját. E szerint a pápa, mint kétszázmillió katolikus vallási feje, kétségtelen szuverén kell hogy legyen, nem lehet alattvalója senkinek sem, viszont teljességgel lehetetlen, hogy egy modern nagyállamiság kormányzatát lássa el, s annak problémáiba, bármely patriotizmus különálló érdekeibe és esélyeibe vonassék bele. Éppen ezért birtoka korlátozódjék kizárólag Rómára és közvetlen környékére, egy egészen kicsiny és részleges Patrimonium Petri-re, amelynek önállóságát és függetlenségét az egész Európa minden hatalma garantálja, s Róma városa politika, hadsereg, sajtó nélkül egyedül a látványosság-nak, művészetnek, történelmi emlékeknek s az imádságnak szentelve mintegy az örök béke azilumaként szerepelhetne. A tervvel szemben kijelentette IX. Pius, hogy kész inkább meghalni, semmint elődeinek örökségét feladni. Az elvi tiltakozással a pápa maga erősítette meg Cavour megingott helyzetét; s Cavour életének egész művét fenyegető veszély után ugyanazzal a vakmerőséggel és eréllyel, amivel eddig dolgozott, ki tudta harcolni Toscana s a többi megszállt területek számára a hovatartozás kérdésében a népszavazást: Középitália összes tartományai óriási többséggel kívánták a szárd királysághoz való csatolásukat.

A külpolitika eszközein kívül forradalmi mozgalmakkal is tört előre az egységes Itália vágya. Garibaldi meghódította Nápolyt és Szicíliát és innét, délről akart Róma felé törni, a francia csapatokat elűzni és az egyházi uralomnak végét vetni. Vállalkozását a piemonti állam diplomáciai kényszerűségéből megtagadta ugyan, viszont szívesen ragadta meg az alkalmat, hogy elvegye az egyházi állam egyik új darabját.

A fenyegető veszély előtt 20.000 főnyi, főképp franciákból, osztrákokból, belgákból és svájciakból álló

idegenlégiót szervezett a pápa, ami azonban újabb ok volt a piemonti királyságnak a beavatkozásra. A keletkezett fegyveres konfliktusban a pápai hadsereg vezére elesett, s a szárd királyság kimondta Umbria és az őrgrófságok hozzácsatolását az olasz államhoz. A határozatot elsöprő erejű népszavazás helyeselte. A pápa mostmár csak Róma és a Patrimonium Petri felett uralkodott. Ez a terület volt az utolsó, amely független részként állt fent a hajdani szétagolt részekből egységes királysággá összeolvasztott Olaszországban. Ennek az Olaszországnak királyául Viktor Emánuel kiáltották ki, ezt azonban Cavour már nem érte meg. Az Egyházzal kibékülve halt meg 1861 június 6-án.

Cavourt még utolsó pillanataiban is a római kérdés megoldásának módja foglalkoztatta. Tervei szerint, amelyek csak később kerültek nyilvánosságra, a pápai főhatalom és fejedelmi szuverenitás teljes elismerését, tekintélyes uralkodói fizetést, a dogmakihirdetés teljes szabadságát, a püspöki hatalomnak, a vallásitanításnak, papnevelésnek és egyházi társulatoknak teljes szabadságát kívánta biztosítani.

A Rómát körülölelő egységes olasz királyság ellen a pápa Ausztria, Spanyolország és Franciaország segítségét kérte: érvelése szerint Róma nem annyira Olaszországnak, mint inkább mindenekelőtt Európa és az egész világ katolikus nemzeteinek fővárosa. Az Európa felett vezető francia főhatalomnak kissé nehéz volt ebbe az érvelésbe belemennie. Gyakorlati szükségességből azonban a francia csapatokat egyelőre nem vonták vissza Rómából. De ebben már csak a francia katolikusokra mint politikai tényezőre való tekintetek játszottak közre.

Cavour utódja, Ricasoli, újra kibékülési kísérleteket tett: ígérte az Egyház teljes szabadságát, a pápának elvesztett jövedelmei helyett való dús javadalma-

zását, a pápa minden jogának és kiváltságának teljes megőrzését. Ezek az ígéretek azonban éppúgy nem jártak sikerrel, mint Napoleon közvetítési kísérletei.

Ugyanakkor azonban a pápát olasz papságának állásfoglalása is szorongatta. Majdnem kilencezer papja kérte őt arra, hogy adja fel mindnyájuk előtt merevnek látszó állásfoglalását és béküljön ki az olasz nemzettel. IX. Pius azonban az isteni Gondviselés világosan kifejezett akaratának jelentette ki azt, hogy a pápaságnak világi államterület felett való világi uralom is jutott.

Közben Garibaldi újabb támadásával is kellett számolnia s a turini kormány is tovább követelte, hogy Olaszországnak Róma legyen a székhelye. A megerősödött itáliai királyság számára feleslegessé lett a francia uralom gyámkodása, azonkívül most már nyilvánvalóak voltak a római kérdésben az érdekellentétek. Azonban egyelőre meg kellett várni az alkalmat, míg a francia államhatalom és külpolitika kedvezőtlen külső konstelációk közé jut.

NAPOLEON HELYZETE 1867-ben vált feszültté, hatalmának alapzatai és összefüggései ekkor rendültek meg először, Franciaország számára ekkor vált nehézzé Róma területének és a pápai állam függetlenségének további őrzése. Azt, amit nem tudott fegyveres erővel biztosítani, diplomáciai szerződéssel kívánta továbbra is megőrizni. A francia kormány megegyezett a turinival abban, hogy visszavonja ugyan Rómából csapatait, azonban az olasz királyság is kötelezi magát arra, hogy nem követ el fegyveres támadást és beavatkozást a pápai terület ellen. Az aktákat kölcsönösen alá is írták. Azonkívül kötelezte magát az olasz királyság arra is, hogy nem akadályozza meg azt, hogy az egyházi állam katolikus önkéntesekből hadsereget tartson; a régi pápai államadósságoknak azt a részét, amely a neki jutott területekkel arányban áll, az itáliai királyság átveszi, azonkívül Turinból hamarosan áteszi az állam székhelyét valahová máshová. Ezzel a

rendelkezéssel Rómát akarta kíméltetni a megegyezés. A székhelyet valóban Florenzbe helyezték át, ez azonban csak „éjtszakai szállás” volt az olasz királyságnak Róma felé haladó útjában. A megegyezést egyébként Ausztria is elismerte, amivel legalizálták az eddigi annexiókat.

A pápai állam további fennállásának európai garanciái most már megsemmisültek az olasz királyság hatalmi eszközeivel szemben. Most már csak hatalomról lehetett szó hatalom ellen, fegyverről fegyver ellen. Maga III. Napoleon is abban reménykedett, hogy a szerződés kétéves határidejét a pápai állam hatalmas hadsereg felszerelésére használja fel, és ő maga engedte meg, hogy a leszerelt francia katonák beléphessenek a pápai hadseregbe, ugyan-csak ő maga volt segítségére, hogy annak egészen konzervatív szerkezetét és fegyvernemeit modernizálják, — a pápai zuávok mellett így alakult meg két hadosztály carabinieri, és megfelelő kiegészítő tüzérség is.

Az új fordulatokban a helyzettel helyesen számoló vatikáni körök, azonkívül minden állam vezető katolikus személyiségei és társadalmi osztályai helyesen látták meg a pápaság világi hatalmának végét és végzetét. A megegyezés ellenére az egységessé vált Olaszország területén szakadatlan erőszakkal folyt a „Fővárosunk Róma!” (Capitale Roma!) propagandája. Ez a kiáltás volt minden ajkon 1866-ban, amikor az egységessé válni készülő Németország konfliktusa először jelentkezett Franciaország felé: ez a propaganda újabb hullámokat vetett, Garibaldi bejárta egész Olaszországot és mindenütt tüzes szónoklatokat tartott az ügy érdekében.

Az itáliai királyságnak Rómát is elnyelni kívánó törekvései számára Garibaldi volt a faltörő kos: ő és az a fikció, hogy ő nem a hivatalos olasz állam meghatalmazottja és képviselője, hanem a közvéleményé: a szabadság nemzeti hőse. Francia nyomásra ugyan színleg megakadályozták további tevékenységét, de egyáltalában nem a szükséges mértékben. Garibaldi

szabadcsapatai mégis csak behatoltak a pápai állam területére és ott zavarokat keltettek, noha mind a pápai csapatok, mind a lakosság részéről heves ellenállásra találtak és súlyos vereségeket szenvedtek. Ilyen körülmények között ült össze a vatikáni zsinat.

JEGYZETEK.

L. Füssy: i. m. — Pougeois: i. m. — Heiner, der Syllabus. Mainz 1905. — Az egyházi állam kérdéseivel kapcsolatosan mint az események elsődleges alakítójának elfogultságoktól nem mentes, de őszinte vallomásait tartalmazza a Cavour bizalmas leveleit és elaborátumait magába foglaló *Lettere e inedite* (I—II). A francia politika és III. Napoleon magatartását a kortárs és szintén az események egyik szereplője, Villemain világítja meg (*La France, l'empire et la Papauté*. Paris 1860). Meg kell jegyezni, hogy a pápai állam megszűnésének körülményeit csak a római kérdés megoldása óta, az érdekek és a feszültségi pontok kikapcsolódása és megszűnte óta ítéli meg befejezett és végleges szempontokkal a történetírás. Az egyháztörténetírás nagy összefoglaló munkái közül Mourret-nél (i. m. 334—660) érvényesülnek leginkább ezek a szempontok, ami arra vezethető vissza, hogy számára közvetlenül elérhető volt az események és szempontok feldolgozásának óriási francia irodalma. Kitűnő magyar feldolgozást nyújt Balanyi György műve: *A római kérdés*. Bp. 1929.

1.

A zsinat gondolata és a kúria. A zsinat megtartásának gyakorlati nehézségei IX. Pius elődei alatt. IX. Pius előmunkálatai. A zsinat kihirdetése és összehívása. Megnemértés és ellenségeskedés jelentkezése a zsinattal szemben. Döllinger támadásai.

Uralkodása kezdetétől fogva foglalkozott IX. Pius egy egyetemes zsinat gondolatával; az egyházi állam helyzete, az Egyház munkája körül megváltozott társadalmi környezet, új feltételek, a küszöbön álló még nagyobb változások s köztük az Egyház művének megfelelő eszközökkel való biztosítása: mind elegendő anyagot szolgáltatott volna arra, hogy az Egyház egyetemes képviselője, főpásztorainak teljes gyűlekezete megbeszéléseket tartson és határozatokat hozzon.

A KÚRIA HIVATALAINAK mindegyikében akadtak képviselői is, ellenzői is egy zsinat tartásának; a zsinat gondolatának kúriai hagyománya VII. Pius idejéig ér vissza, amikor a legfőbb kormányzati hivatalok benső megbeszéléseiben, memorandumaiban, tervezgetéseiben egyidőre igen gyakran merült fel az, hogy a pápaság és az Egyház sorsában való ennyi viszontagság után elmaradhatatlan lesz a közelmúlt által felvetett és a jövőben is felmerülhető kérdéseket zsinati megbeszélésekkel tisztázni. De az idők valóban nem voltak erre alkalmasak. A francia állam-egyháziság a forradalom, Napoleon s a restaurált Bourbonok alatt egyaránt vaskarmokkal mutatta meg, hogy hagyománya milyen hatalmas; a teljes erejében álló Habsburg-államegyháziság, ha sohasem volt olyan ellenséges magatartású az egyházkormányzatú főhatalommal szemben, mint a gallikán, mégis a jozefinizmus hatásaival eltelt főpapokat vonultatott volna fel egy zsinaton; Spanyolországban a végeláthatatlan belső politikai zavarok, a spanyol

Bourbon-ház ágainak viszályai hatottak még a főpapi karra is megosztóan, — a német egyházi fejedelemségek ekkor szenvedték a szekularizálás zűrzavaros hatásait.

A zsinat gyakorlati megkezdésének gondolata akkor elmerült, szükséges voltának elvi elismerése nem. Sőt a Kúriának azokban a köreiben, amelyek szükséges voltát aláírták, egyre inkább a pápai főhatalom végső körvonalazása, terjedelmének megállapítása nyomult a tervezgetések előterébe. Az elgondolások egyetértettek abban, hogy e kérdésben mind dogmatikai elemzésekből, mind az Egyház hagyományából a pápa teljes és közvetlen főhatalma, azaz a pápának minden katolikusra kiterjedő püspöki főhatalma s tanítói hivalalának tévedhetetlensége bontakozik ki. A pápai főhatalom e természete egyáltalában nem is volt vita tárgya, sőt a század elején De Maistre grófban grandiózus világi publicistát is kapott.

Ami magát a zsinat megtartását illeti, a nehézségek a század közepe óta sem látszottak megszűnteknek. De IX. Pius miután 1854-ben a japáni vértanúk szenttéavatásának ünnepére sikerrel gyűjtötte össze Rómában az egész Egyház püspökeinek képviseletét s hirdette ki előttük a Szeplőtelen Fogantatás dogmáját, majd 1862-ben a japáni szent vértanúk szenttéavatására ugyancsak megismétlődött a gyülekezés. 1862-től kezdve szakadatlanul dolgoztatta a Kúria hivatalait a zsinat terveinek és előmunkáinak elkészítésén, végül több-éves munka után, 1867 jún. 29-én az apostolfejedelmek vértanúságának páratlan fénnel megült 1800 éves évfordulóján, amikor a modern idők közlekedési eszközeinek felhasználásával több mint ötszáz püspököt láthatott maga körül sz. Péter trónusa, kihirdette, hogy egyetemes zsinatot tart, és a következő évben, ugyan-csak az apostolfejedelmek ünnepének napján, 1868 jún. 29-én, ki is hirdette az „Aeterni Patris” kezdetű bullát. Ez ünnepélyesen összehívja az egyetemes zsinatot a vatikáni palotába, Rómába, s megnyitási napul 1869 december 8-át, Szűz Mária Szeplőtelen Foganta-

tásának ünnepét jelenti ki. A bulla szerint a zsinat célja általában az Egyház és a polgári társadalom megmentése, azoknak a törekvéseknek megghiúsítása, amelyek az Egyházat és az államot feldúlni igyekeznek, a divatos tévedések, a katolikus Egyház és az apostoli szék ellenségeinek megsemmisítése. Mindezek orvoslásául több dogma definícióját helyezi kilátásba, a katolikus tan védelmére és teljes kifejtésére, különösen sz. Péter utódjának az Egyház felett való fő- és teljes hatalmának körvonalazását.

Néhány héttel később 1868 szeptember 13-án IX. Pius apostoli iratot intézett minden protestánshoz és nemkatolikushoz, akiket a tartandó zsinatra való tekintettel felszólított az Egyház kebelébe való visszatérésre. A meghívásnak protestánsok között csak Pusey, a traktáriánus mozgalom feje, a német protestánsok közül egy badeni teológus, Baumstark tett eleget, a francia protestánsok közül pedig Guisot.

Magában a kúriában is volt olyan szárny, amely sem az egyetemes zsinatnak most való megtartását nem tartotta időszerűnek, sem a pápai tévedhetetlenségnek éppen most való dogmatikai tárgyalását. Még hevesebb hullámmásba hozta ennek a közvéleménynek a híre az Egyház felé ellenséges magatartású réteget, sőt a hívők és egyháziak körében is egyes helytelenül informált csoportokat.

Egyébként ma még nem is tudjuk egészen pontosan, hogy a tévedhetetlenség az előkészületek anyagában milyen szerepet játszott. A nyilvánosság úgy szerzett róla tudomást, hogy a „Civiltà Cattolica” folyóirat 1869 februári száma nyilvánosságra hozta, és a Syllabus tételeinek dogmákká való kijelentései és Szűz Mária élő testben mennyekbe való felvételének dogmája mellett a pápai tévedhetetlenséget is mint tárgyalási pon-

tot jelölte meg. Németországban Döllinger foglalt állást ellene.

DÖLLINGER EGYIKE minden korok legnagyobb munkabírási és leghatalmasabb temperamentumú tudományos egyéniségeinek, saját tudományos kutatási területén az eretnenségek történetének kutatásában páratlan beleélés, elmeél és szenvedély jellemzi. Azonkívül volt érzéke a kor egyházpolitikai kérdései iránt is és ezek felé neki magának is voltak nem közönséges ambíciói. Már 1861-től kezdve észre lehetett venni nem annyira publikált tanulmányaiban, mint inkább hírlapi cikkeiben és egyházi felsősége iránt való magatartásában, hogy a becsvágyában való ki nem elégültsége miatt hűsége megingott az Egyház iránt. Mivel a vatikáni zsinat előmunkálataiban neki, mint éppen zsinati történésznek és dogmatörténésznek nem adtak megfelelő terepet, sértett becsvágyában a zsinat ellen fordult és előre is a zsinaton történendők szellemi oppozíciójának egyik középpontját kezdte alkotni.

A zsinat kapcsán a német tudományos körök általában bizonyos mértékig csalódottaknak és háttérbeszorítottaknak érezték magukat. Úgy érezték, hogy a német egyház, a német főpapi és egyetemi tanári kar nem részesült a maga, főként tudományos súlyának megfelelő szereppel az egyetemes Egyház e középponti kormányzatának ügyében. A nyugtalanságot csak fokozta az, hogy az elhangzott nyilatkozatok ellenére sem tudták pontosan körvonalazni a maguk számára, miről fog tulajdonképpen a zsinat tanácskozni. A pápai tévedhetetlenség, mint a zsinat tárgya, félreérthető és a kor számára alkalmatlan tárgyalási anyagnak tetszett előttük. Németországban a legnagyobb feltűnést „A pápa és a zsinat” címen Janus álnév alatt megjelent mű okozta, láthatóan katolikus tollból, kitűnő tudományos ismeretekkel. Döllinger — mert ő állott az álnév mögött — azt igyekezett bizonyítani, hogy a primátus eszméje nem azonos a pápai teljhatalommal, a primátus eszméjének pápai teljhatalommá való ki-fejlődése ellenkezik a forrásokkal, illetőleg a források hosszú sorának eleve tudatos meghamisításán alapszik. E tudományos színezetű, de haraggal és elfogultsággal telt pamflet mellett Döllinger még az Allgemeine Zeitungban, a legtekintélyesebb német napilapban is heves problémát kezdett a pápai tévedhetetlenség ellen.

A zsinat felé irányuló ellenséges propaganda katolikus körökben is meglepő hatásokkal jelentkezett, a befolyásolt körök egy részében valóságos rémületre adott alkalmat. Védelmi szövetségek alakultak „az infallibilitás ellen”. Tizenöt német püspök még a zsinat programjának hivatalos kihirdetése előtt írásban fordult a pápához azért, hogy mondjon le a terv végrehajtásáról: az adott idő egyáltalában nem látszott a kimondásra alkalmasnak. A bajor miniszterelnök, Hohenlohe-Schillingfürst herceg diplomáciai akciót kívánt folyamatba tenni, hogy rábírák a pápát a kérdésnek a tárgyalás anyagából való kizárására. Így mielőtt még tulajdonképpen elkezdődött volna a zsinat, egyik még csak tárgyalandó kérdése máris heves vitáknak került középpontjába. Egyébként is az Európában uralkodó liberális kormányzatok s az egyházellenes közszellem kezében levő sajtó eleve már a gúnynak, a vádaskodásnak özőnével árasztották el.

Semmiképen sem Döllinger hatására vagy az ő akciójával bármi módon is kapcsolatosan, hanem inkább a speciális német helyzet leméréséből kifolyóan a német püspökök fuldai konferenciája közös pásztorlevélben kellett hogy lecsillapítsa a hívek aggodalmait és megnyugtassa a híveket arra vonatkozóan, hogy a római zsinaton semmi olyan nem készülődik, ami a Szentírásban és az apostoli tradíciókban nem foglaltatik.

MAGÁNAK ANTONELLI BIBOROSNAK is elég gondja volt azzal, hogy a pápai külügyi hivatalban az európai és Európán kívüli hatalmak intervencióira, nyugtalanságaira választ adjon, s a jelentkező aggodalmakat, kifogásokat és befolyási szándékokat lecsillapítsa. Ismételten kijelentette, hogy a Szentszék sem a Syllabust, sem az abszolút — tehát akár szaktudományi, akár politikai kérdésekben való tökéletes — tévedhetetlenséget nem kívánja megszavaztatni. Ugyancsak visszautasította a katolikus fejedelmi udvaroknak és katolikus államok kormányainak azt a ki-

vánságát, hogy a zsinaton azok képviselte is megjelenjen és a tárgyalásokba beleszóljon. A zsinati előkészítő bizottság itt jelentős elmeéllel mutatta ki az előző viszonyokkal szemben való különbségeket.

2.

A nehézségek leküzdése. A zsinat megnyitása 1869 december 8-án. Őt világrész képviselte a Sz. Péter-templomban. A világegyház képviselésének megváltozott arányai. A pápai főhatalom új fénykorának első jelentkezései. A zsinat tárgyalási módja.

A zsinat kihirdetésétől a megnyitásáig azonban lecsillapodtak a katolikus világban mindazok a félreértések, amelyek az infallibilitáshoz fűződtek, sőt az egyháziaknak és katolikus világiaknak megsemmisítő többsége várta előzetes diadalérzettel az eddig is vallott s az Egyház gyakorlatában eddig is szereplő elv kimondását és a keresztény dogmatika épületének megkoronázását. A kúria hivatalai szakadatlanul dolgoztak a zsinat tárgyalási anyagának és módszerének előkészítésén s a zsinati résztvevőknek Rómában való elhelyezésén. Maga a pápa is élete művét és törekvései megkoszorúzását látta a zsinat megtartásában s noha az egyházi állam helyzete soha nem volt kedvezőtlenebb, a pápaság világi uralmának kilátásai a pápaság egész történelme óta soha nem voltak rosszabbak: szilárdan kitartott a zsinat megtartása mellett.

Az idők haladtával egyre jobban kibontakoznak azok a drámai körülmények, amelyek közt a vatikáni egyetemes zsinat összeült. Miközben a zsinat előkészítő munkálatai és maga a zsinat is lépésről-lépésre előrehaladtak, ugyanakkor haladtak előre lépésről-lépésre az olasz egyesülés lépései, darabról-darabot szaggatva le az egyházi állam testéből, darabról-darabra, egyre

többet. Alig hangzott el a pápai tévedhetetlenség dogmájának új megszövegezése, elszakadt az utolsó terület is, a pápa számára nem maradt más, mint a Vatikán, a pápának be kellett zárkóznia a Vatikán kapui mögé és meg kellett nyitnia egy egyetemes királyságot, egy új viláგuralmat.

A zsinatot összehívó bulla dátumára, 1869 december 8-ra, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepére teljes számban együtt voltak Rómában a zsinat atyái; megoszlásuk igen érdekes volt s azt mutatta, hogy még mindig és minden ellenkező látszat ellenére is az Egyház a világ legegyetemesebb és legnagyobb hatalmassága.

A zsinati előkészítő bizottság 1044 részvételre jogosítottat és meghívottat jelölt meg, akik az egész Egyházat képviselték, ezek közül 767 ember jelent meg. Amióta fennállott a katolikus Egyház, először jelent meg az Egyház zsinatán mind az öt világrész képviselte. A missziós területek püspökeivel és apostoli vikáriusaival együtt ott ült a Sz. Péter-templom északi hajójában képviselőjével még az ausztráliai sivatag is, ott ültek a sötét és forró India százmilliói, a még csak alakulásban és terjeszkedésben lévő Egyesült Államok. Minden állam kormányzata ide engedte a hívők képviselőjét, csak az orosz cár tiltotta meg a lengyel katolikusok püspökeinek a megjelenést.

FELTÜNŐ VOLT s az Európából és az óvilágból kilépett Egyház méreteinek meggyarapodására és megváltozott egyensúlyára, összetételére jellemzően hatott az is, hogy az olasz elem láthatóan háttérbe szorult. E szempont szerint a vatikáni zsinat élesen különbözött a tridenti zsinattól. A tridentit majdnem teljes egészében az olasz elem dominálta s ebből a szempontból hasonlított a 4., 5. és 6. századnak azokhoz a zsinataihoz, amelyeken nyilvánvaló volt, hogy a kereszténységet mint alkotó nyersanyag leginkább a görög népelem és a görög kultúra jelenti. Ugyan-

így nyilvánult meg a Tridentinumon, hogy a szakadások után a keresztény Egyházat mindenekelőtt az Alpoktól délre elterülő újlatin világ alkotja.

Most azonban 250 év múltán nyilvánvalókká lettek az Egyház minden földrészen, minden régi és új területen folytatott diadalmas munkájának eredményei. Fel-tárultak a Propaganda-kongregáció földrészekben és nemze-tekben gondolkodó hivatali munkájának eredményei. Azok a hírverés nélkül dolgozó hallgatók hivatalnokok, akik a 17. század közepe óta ültek a Propaganda-kongregáció palotájának termeiben és szobáiban: ma diadalukat ünne-pelhették volna e mű láttán, amely az egész földgömb területét adta illetékességi területül ennek a hierarchiának, amely itt ült mint az egyetlen testület az egész földön, amelynek ez volt és ez lehet a hatalmi ambíciója. Még mindig annyi támadás között is és annyi ellenségeskedés között is az Egyház volt a földnek az az intézménye, amely az egész földet kormányozni kívánta.

A zsinat a Sz. Péter-templom északi kereszthajójában tartotta üléseit. Felépülése óta ez a templom először látott egyetemes zsinatot, kétségtelenül azonban a leg-népeesebbet és legegységesebbet, amióta az Egyház zsinatokat tartott.

A SZ. PÉTER-TEMPLOM falai láthatták a modern idők Egyházát, a maga véleményeinek, mondhatni pártrend-szerének minden rétegeződésével. Az volt a legkülönö-sebb, hogy az a pápaság, amelynek világi hatalma alatt már rengett a föld s amelynek államából az utolsó dara-bokat nyelte el egy mohó és kíméletlen itáliai belső imperializmus, az a pápaság, amely elvesztette minden földi támasztékát s nem maradt számára más, mint az erkölcsi hatalom, az a pápaság, amely védtelenül, fegyve-rek nélkül állott szemben az államhatalmasságokkal: enge-delmes gyermekeként látta maga körül mindazokat az erőket, amelyek alig félszázada még a pápai hatalom ellen dolgoztak. Szinte kérdezni lehetett volna, hová enyészett el az az egyházpolitikai gallikánizmus, amely már a Meroving- és Karoling-századokban egy államegyháziság hagyományát képviselte, amellyel a pápai széknak annyit

kellett küzdenie az újkor alatt, s amely mint könnyörten fegyver talált alkalmazást a forradalmi kormányoknak és Napoleonnak kezében s ötven évvel ezelőtt még úgy látszott, hogy a maga rideg érdekei alapján kezében levő hatalmi eszközökkel vagy megsemmisíti vagy a saját engedelmes szolgájává, házipüspökévé teszi a pápaságot! Ez a gallikánizmus most megszűnt, helyette egy hűséges, alázatos és engedelmes katolikus Franciaország és katolikus főpapi kar volt jelen francia részről a zsinaton.

Ugyancsak más lett az a lázadó Németország, amely hidegen, gyanakvással, egy német nemzeti érzülettel összevegyített katolikus érzésre támaszkodottan nézett „át a hegyeken” s hagyományai közt maradandóan ott volt a ghibellinizmus! Most püspökei mögött, akik megjelentek s prelátsók és doktorok mögött az Egyház egysége iránt való fegyelem és alázat égett, újjáépülő katolikus hitélet, a hitéleti szervezkedés eszménye, a társadalom katolikus áthatásának modern módszerei, centrupárt, sajtó, modern szemináriumok, modern tudományosság, katolikus folyóiratok és könyvkiadóvállalatok.

Ott voltak a zsinaton Anglia püspökei is, ugyanazon Angliáé, amely az előző évszázadok alatt ugyanígy a középponti hatalomra féltékeny államegyháziságot testesítette meg. Ott volt az újonnan alakult egyházmegyei hálózataival a modern Észak-Amerika, Dél-Amerika, a misziós területek.

Több mint ezerötyszáz évvel a nagy niceai és ezernyolcszáz évvel az első zsinat után: az Egyház roppant és hatalmas ifjúsága áradt ebből a helyzetből, szinte az a hangulat, hogy még mindig csak kezdetén áll feladatainak s a lehetőségeknek, amelyeket az új korszak a világ és hivatása számára kínál.

A zsinat ünnepélyes megnyitása után még ugyanazon a napon meg is tartották a zsinat első ülését. Érdekes és az egyházkormányzat és az egyházi hierarchia új fejlődésének eredménye volt az, hogy a primások most rangban megelőzték az érsekeket. Ugyancsak az első gyűlésen nyilvánvalóvá lett az is, hogy a zsinatok

eddig konzervatív tárgyalási módja nem felel meg többé az igényeknek és a lehetőségeknek, nem felel meg főképp egy ily nagylétszámú egyetemes zsinat tárgyalási módjának. Éppen azért az egész zsinat részvételével való nyilvános egyetemes megbeszélések súlypontját át kellett tenni a bizottságokba.

Az egyetemes kongregációk megkezdték a zsinat tárgysorozataul kitűzött dogmatikai kérdések tárgyalását. Hogy a viták a bizottságokban se szélesedjenek a végtelenbe, a javaslatokat írásba foglalták és ezeket egyenként 24 tagú bizottság valamelyikéhez utalták a szerint, hogy dogmatikai, egyházkormányzati, szerzetesi vagy missziós vonatkozásokról volt szó.

A tárgyalásokra kerülő tételek tervezetét, amelyet a zsinat előkészítő bizottságának hittudósai készítettek elő, már nyomtatásban előre kiosztották, hogy így a nyilvános üléseken már csak igennel vagy nemmel kellett szavazni. A zsinat tárgyalási során a tévedhetetlenség kérdésének megformulázása már a legelső tárgyalások egyikén, a karácsonynapján tartott ülésen felmerült és ettől kezdve uralkodott a zsinat egész anyaga felett, noha úgy tetszett, távolról sem azzal a fontossággal, amelyet eleinte tulajdonítottak neki. Az események nem annyira nyilvános gyűléseken, mint inkább mögöttük készülődtek és ezeknek folyománya volt, hogy a januári gyűlések egyikére több mint 400 aláírással ellátott kérés érkezett a zsinati atyák részéről, mely az Egyház eddigi gyakorlatából következő, az Egyház tanítói hivatalával kapcsolatos és ezzel összefüggő dogmák mögöttes elvei szerint a pápai tanítói hivatal tévedhetetlenségének kimondását kívánta.

3.

A pápai tévedhetetlenség kérdése a zsinaton. A tévedhetetlenség ellenzékének szempontjai. A tévedhetetlenség elfogadása. A dogma jelentősége. Az ókatolikus kísérlet kudarca.

A zsinat most nyilvánvalóan két pártra szakadt, egy nagyon tekintélyes többség a tévedhetetlenség kimondását kívánta, egy nem egészen elenyésző kisebbség egyenesen ellene volt. A német püspökök háromnegyed része ellenezte a dogmát, az osztrák püspököknek is jelentékeny többsége, a franciák közül azonban alig egynéhányan, míg az olaszok és a spanyolok feltétlenül a dogma megformulázása és hirdetése mellett voltak. Egyébként nagyon feltűnő, hogy az ellenzék nem annyira a dogma tartalma ellen hadakozott. A dogma igazsága feltétlenül világos volt mindnyájuk előtt, inkább időszerűtlennek tartották éppen most való megformulázását és kihirdetését.

Az előzetes tárgyalások karácsony napjától egészen március elejéig húzódtak, a március 6-án tartott ülés pontosan és szabatosan megszabta a tétel és a tárgyalás címét.

RÉSZLETES VITA a zsinat megújítása óta átdolgozott tételek felett csak május 1-én kezdődött és 14 generális kongregációt töltött meg, az érveket és ellenérveket 64 beszéd, jórészt hatalmas értekezések világították meg. Az ellenzéki álláspontot személy és helyzet szerint igen jelentős emberek képviselték. Mindenekelőtt maga a zsinat egyik titkára, Hefele rottenburgi püspök, Schwarzenberg Miklós bíboros, prágai érsek és Darboy párizsi érsek. A többség helyzete volt a kedvezőbb, ők a hagyományból, a zsinati gyakorlatból, dogmatikus összefüggésekből kimutatták álláspontjuk helyességét, a dogma fennállását és annak az Egyház gyakorlatában való szakadatlan érvényesülését, valamint szinte az egész keresztény világnak, az Egyházhoz tartozó területek nagyobb részének konszenzusát. Mindamellet a két felfogás semmiféle közeledést nem

tudott mutatni egymáshoz. A tárgyalások betöltötték az egész májust, végül június 3-án megkezdődött a vita a részletek felett. Ez 26 bizottsági ülést vett igénybe. Július 13-án végül megtörtént az előzetes szavazás. A 601 közül 451 minden változtatás nélkül a tévedhetetlenség elfogadása és kihirdetése mellett volt, 88-an az elfogadás és kihirdetés ellen, 62-en pedig feltételesen mellette. A 62 között azonban ott volt a javaslat szélső jobbszárnya is, amely szerint a zsinat elé terjesztett dogma nem is megy elég messzire a pápai hivatal tanító jogosítványának kiemelésében.

A tulajdonképpen csak mintegy 90 püspöktől képviselt aktív ellenzék az utolsó órákban még megkísérelte, hogy legalább megfelelő változtatást és lényeges engedményt érjen el.

Július 15-én ennek a véleménybeli ellenzéknek 6 püspöke kért kihallgatást a pápától és azt kérte tőle, hogy a dogmában előforduló és a pápai főhatalomra vonatkozó „plenitudo potestatis” kifejezés mással cseréltesse fel, és hogy a feltétlen pápai tévedhetetlenség formulájában mint a kihirdetett bármely tantétel igazságának kritériumát, vegyék be az egyházak tanúbizonyosságának hozzájárulását; azaz bármely, a pápa részéről egyoldalúan kihirdetett hittétel csak akkor helyes, ha azt a keresztény közösségek hozzájárulása és elismerése kíséri.

A pápa azonban nem engedett, sőt szükségesnek látta, hogy a kisebbség kérésének éppen az ellenkezőjét szavaztassa meg, amely nyilvánvalóvá tette és nyilvánvalóan kifejezte, hogy a pápától kihirdetett hitigazságok a keresztény közvélemény helyeslése nélkül is helyesek és a hit kérdésében tévedhetetlenek. Az a kisebbség, amely értelmével és lelkiismeretével összeférhetetlennek tartotta így szavazni, — 88 püspök, köztük több német, osztrák, magyar és északamerikai püspök — igénybevette a zsinatról való szabadságolást

engedélyét és még július 16-a előtt elhagyta Rómát. Lépésüket közös memorandumban azzal okolták meg, hogy nem akarják véleményüket nyilvános ülésen hangoztatni, tiszteleti okokból nem kívánnak a pápával szembeszállni és híveikre való tekintettel nem akarnak a katolikus Egyház egységének ártani. Ötszázharmincöten maradtak Rómában a döntő szavazásra, közülük csak ketten nem szavazták meg a tévedhetetlenség dogmáját, Riccio, cajazzo püspök (Szicília) és Fitzgerald, az északamerikai Little-Rock püspöke. Azonban a püspökök egyetemességének láttára utólag ők is visszavonták ellentmondó szavazatukat és az így egyhangúvá vált döntéshez csatlakoztak. A július 18-án tartott gyűlésen mind az 535 jelenlevő püspök a pápai tévedhetetlenség dogmája mellett szavazott.

Ennek a nevezetes ülésnek Pastor Aeternus kezdetű konstitúciója négy fejezetből áll. Az első fejezet sz. Péter apostol elsőségéről szól. A második fejezet ennek az elsőbbségnek a római pápák személyében való örökletességéről, a harmadik a római pápa főpapi elsőségének terjedelméről és értelméről, végül a negyedik a római pápa tévedhetetlen tanítói hivataláról.

A VATIKÁNI EGYETEMES ZSINAT határozatainak két legfontosabb részlete a következő:

„Aki azt mondja, hogy a római pápát csak a felügyelet és a hivatal elsősége illeti meg, nem pedig a teljes és legfelsőbb jurisdictio az egész Egyház felett, és pedig nemcsak a hit és erkölcs dolgaiban, hanem a fegyelem és a kormányzat mindenegyes ügyében bárhol a földön,
vagy azt mondaná, hogy ő csak jelentékeny részét birtokolja ennek a hatalomnak, azonban nem a legfelső hatalomnak teljességét,

vagy azt mondaná, hogy a hatalom az ő számára nem természetes és nem közvetlen és nem terjed ki mindenegyes hívőre és keresztény közösségre, mindenegyes és bármelyrendű papra:

az legyen kiközösítve az Egyházból!”

„Minthogy valamennyien szilárdan akarjuk magunkat tartani a keresztény hit kezdetétől fogva szakadatlanul öröklődő hagyományhoz, azért a szent zsinat hozzájárulásával Isten és a mi Megváltónk dicsőségére, a katolikus hit felemelésére és az összes keresztény népek javára, mint Istentől kinyilvánított hitigazságot kihirdetjük:

ha a római pápa a legmagasabb tanítói hivatalából kifolyóan nyilatkozik, akkor e hivatalának gyakorlásában mint az összes keresztények főpásztora és tanítója a maga legfelsőbb apostoli főhatalmánál fogva egy az egész Egyház számára kötelező, a hit és erkölcs dolgát érintő tanításban dönt s a neki járó és sz. Péter apostolnak benne megújuló illetékessége szerint tulajdonában van annak a csatlakozhatatlanságnak, amelyet az isteni Megváltó a hit és erkölcs dolgát illető kérdéseknél az Egyház legtöbb hivatalának adni kívánt.”

Utoljára majdnem kétszáz évvel azelőtt a gallikánizmus utolsó cikkelyeinek és tételeinek vitatásánál merült fel a pápai főhatalom kérdése, pontosabban szólva a pápai főhatalommal szemben az Egyház egészének vagy egyes részeinek beleszólása a keresztény hittartalom kifejtésében és magyarázatában. A kérdés akkor csak elméletileg dőlt el, viszont gyakorlatilag nem jutott nyugvópontra.

Most, kétszáz év után, végül eldőlt, a keresztény tanítás kérdésében leszögezést kapott a pápai székek egyedülvaló illetékessége. „Az egyházi partikularizmus megkapta a maga halálos dőfését és a pápaság elérte a maga Egyházon belüli hatalmának véglegességét és teljességét”, jelenti ki Ehrhardt. Századok fejlődési során végigtekintve roppant folyamat zárult le vele, tulajdonképen az egész 14., 15. és 16. századot nyugtalanító zsinati gondolat és zsinati probléma most kapott végső és teljes megoldást. A konstanci zsinat még azt hirdette magáról, hogy ő az Egyház képviselte, s mint ilyen: mint az Egyház képviselte bírja a legfelsőbb hatalom jogosítványát és a tévedhetetlenség adományát. Az

elvek és a tények, nem utolsó sorban azonban a történelmi fejlődés elemzésével, most az a tény nyert dogmatikai leszögezést, hogy ezt a tévedhetetlenséget nem az egész Egyház valamiképpen önmagában, nem is egy, az Egyházat képviselő gyülekezet bírja, hanem az Egyháznak az az állandóan tanító hivatala, amelynek személyes megtestesítője és mindenkori betöltője a római pápa.

MIUTÁN A ZSINATON jelen lévők annyira teljes egyhangúsággal szavazták meg a pápai tévedhetetlenség tételét, teljesen elnémult a dogma ellenzéke. A dogma tartalmának vagy időszerűségének leghevesebb ellenzői is sorra járultak hozzá és hirdették ki egyházmegyéjükben még azok az osztrák és magyar püspökök is, akik a vatikáni zsinaton az ellenállás középponti tömbjét alkották s akiknek módjuk lett volna a kihirdetést Ferenc József tilalmára hivatkozva elhalasztani, sőt utólagos oppozíciót szervezni. De egyetlen egy sem volt, aki merete volna vállalni akár egy helyi, akár tartományi, akár államegyházisági skizma beláthatatlan következményeit papsága felé, hívei felé, a kormányzat felé. Erről most szó sem lehetett, dicséretreméltóan valamennyien meghajoltak, kihirdették a dogmát, csak Döllinger nem vesztethetett semmit, izgatásaira egy egészen jelentéktelen helyi skizmatikus egyház alakult Németországban szétszórt csoportokkal, az ókatolikus egyház, élén egyetlen szál püspökkel, Reinkers professzorral.

A vatikáni zsinaton résztvevő püspökök a szavazás megtörténte után ujjongva és valamennyien szerencsekívánataikkal vették körül a pápát, aki hatalmas beszéddel fordult hozzájuk: arról beszélt, hogy milyen egyszerűvé, véglegessé, áttekinthetővé vált ezzel a katolikus dogmatika és a katolikus Egyház épülete. Felhívta a figyelmüket arra, hogy mennyire nem a püspöki hatalom rovására vannak a pápai főhatalom teljességének és tanítói főhatalmáról szóló végleges megformulásnak következményei, hanem a javára és erősíté-

sére. Időközben, mivel a maradék pápai állam határai körül csapkodó politikai veszélyek máris fegyveres támadások előszelét és hírét hozták magukkal: a vatikáni zsinatot félbeszakítottak nyilvánította ki. A zsinat így tulajdonképpen a maga programmszerű munkálatainak alig a kezdetén fel is oszlott, a résztvevők hazautaztak, a pápának pedig, aki megalapozta az Egyház főhatalmát, magára kellett vennie azt a keresztet, amelyet a Malakiás-féle jövendölésekben soronlevő név számára jelzett: Kereszt a keresztről.

JEGYZETEK.

Granderat, Geschichte des vatikanischen Konzils. Bd. 1—3. Freiburg 1903—1906. — Füssy: i. m. — Mourret: i. m. — Kirsch: i. m. — Ceconi, Hist du Concile du Vatican I—IV. Paris 1887. — Az Egyházzal ellenségesen szembenálló magatartás lelki és szellemi vonásait groteszk élességgel világítja meg a hírhedt szennyirát, amely (Lipcseben 1872) magyarul is megjelent s széles körökben fogyni: Weber, A pápaság története (IX—XI. kötet).

ÖTÖDIK FEJEZET: A PÁPAI ÁLLAM MEGSZÜNÉSE.

1.

A pápai állam elrablása. A Szentszék helyzete súlyos és hátrányos politikai összefüggések között. A pápai állam politikai helyzetének eddig való fejlődése és IX. Pius „Non possumus”-ának történeti okai. Állásfoglalásának helyessége.

A pápai állam fennállása az európai közviszonyok függvénye lévén, a hátralévő kérdéseket az európai közviszonyok alakulása döntötte el. A döntő lépés 1870-ben következett be az akkor kitört porosz-francia háborúval. Amikor nyilvánvaló lett, hogy az itáliai félsziget területén állomásozó utolsó francia csapatokat is visszarendelik Franciaország védelmére: egyetemes lett a propagandától is szított politikai hevület Olaszországban, az „A Roma! A Roma!” (Rómába, Rómába!) kiáltás; s a Flórencben székelő olasz királyság parlamentje megbízta kormányát azzal, hogy a nemzet kívánságát hajtsa végre. Az olasz külügyminisztérium azonnal meg is kezdte erre vonatkozó lépéseit s a megkezdett tárgyalások során megígérte, hogy tiszteletben fogja tartani mindazokat a szempontokat, amelyek az eddigi tárgyalások folyamán felmerültek: a pápa megtartja méltóságát, személyének sértetlenségét, a pápai rangnak semmiféle világi hatalom alattvalójaként való alá nem vetettségét, bármely állam kormányával és katolikusaival való érintkezésben való szabadságát, a pápai követek diplomáciai immunitását, bármely idegen országnak azt a jogát, hogy a pápaságnál elismert követet tartson, a Leó-városnak szuverén államként való elismerését, végül fejedelmi civillistát ígér a kardinálisok és a pápa számára.

Azon a napon, amelyen a szedáni vereség híre Rómába érkezett, elhatározta az olasz minisztertanács, hogy Rómát megszállja; a következő napon a csapatok át is lépték a még meglévő határt, az olasz király maga személyes megbízott és sajátkezűleg írt levél révén kezdett tárgyalásokat a pápával.

A PÁPAI ÁLLAM fennmaradásának eddigi garáncái különböző módon viselkedtek. A III. Napoleon szédelgő császárságának helyébe lépő köztársaság kötelességének érezte, hogy merőben más álláspontot foglaljon el, mint maga az utolsó napoleonida, tehát örömmel üdvözölte az új helyzetet. Az osztrák birodalom nem érezte magát abban a helyzetben, hogy megbontsa az új helyzetet. Poroszország pedig érezte Olaszországgal való közös érdekeit.

A pápa mindössze annyit rendelt el, hogy az ellenállás csak annyira terjedjen ki, hogy meg lehessen állapítani a másik fél oldaláról az erőszak tényét. Mikor a másik oldalról ágyúkkal vonultak fel, mindenütt vissza kellett vonulni, Rómát a Leó-város kivételével átadta a katonaságnak is át kellett adnia fegyvereit. A megszálló csapatok azonban egyideig még sértetlenül hagyták a Tiberis egész balpartját, a másik oldal egyelőre még bízott a teljes kiegyezés lehetőségében. Antonelli azonban minden kiegyezési kísérlet elé mereven szegte a maga „Non possumusát”.

Hogy a megtörtént eseményt tökéletesen legalizálja, az egységes Olaszország kormányzata népszavazást kért, a birtoklást nem a foglalás tényére, hanem a nép beleegyezésére kívánta támasztani. A népszavazás természetesen óriási többséggel Róma városának és a pápai állam utolsó területeinek az egységes Olaszországba való bekebelezését hagyta jóvá. A népszavazás által feltett kérdésben szerepelt a Leó-város is, és 1870 szeptember 20-án felhangzott az „Avanti a Trastevere!” jelszava is.

Ugyanennek az évnek november 1-én a pápa kimondta az egyházi átkot a támadás és a rablás minden résztvevője felett.

1871 május 13-án az olasz parlament megszavazta az úgynevezett garancia-törvényt, amely a pápa személyét szuverénnek és sérthetetlennek nyilvánítja, három millió és egynegyed frank pénzjáradékot szavaz meg neki, elidegeníthetetlen tulajdonának nyilvánítja a Vatikánt, a Lateránt és a Castell Gandolfót, szabad érintkezést biztosít neki a püspökségekkel.

A Szentszék nem vette tudomásul ezt a törvényt; IX. Pius sohasem érezte feljogosítva magát arra, hogy elődeinek örökségét feladja. Mint önkéntes fogoly egész életében sohasem hagyta el a Vatikánt, nem ismerte el az olasz királyságnak a maga területein való törvényszerűségét, hívó katolikusok számára megtiltotta az annak ügyeiben való részvételt. Több mint hatvan évnek kellett elmúlnia, amíg az új olasz állam és a pápaság között a tények szerint és az engesztelődés szellemében megtörtént a kölcsönös kiegyezés. A pápai szék ezzel igen hosszú időre jutott súlyos politikai kérdések és összefüggések közé.

UTOLJÁRA AZ 1480-AS ÉVEKTŐL az 1500-as évek közepéig állott ennyire égő politikai feszültségek között a pápaság. Világi hatalmának legélesebben és legtudatosabban politikai összefüggések szerint való felfogását II. Gyula pápának az a programja jelenti, hogy az egyházi államot a pápaság itáliai királyságává emeli s a nemzetállami és nagyhatalmi fejlődés útjára lépett Európában az apostoli szék földi fennállásához így teremt megfelelő szekuláris hatalmi biztosítékokat: ellentmondás nélküli uralommal az Alpoktól a Jóni-tengerig. VII. Kelemen alatt ez a lehetőség egyszersmindenkorra megdőlt. Az a VII. Kelemen, aki mint pápai államtitkár simakezü, finom és nagystílusú diplomata volt, erőtlen egyéniségnek és vértelen politikusnak bizonyult a pápai trónon; a Habsburg-birodalom és a francia nagykirályság ütközései között mindig a vesztes

fél tétjére játszott, s a pápaság mint Itália vezető hatalmassága: egész Itália nevében veszítette el a játékot. Olaszország Habsburg-, francia és spanyol birtokokra és érdekkörökre darabolódott közöttük s a nagyjából épen maradt egyházi állam fennállásának biztosítékait Európa három katolikus királyságával való diplomáciai egyetértésben kellett keresnie, megfelelő egyensúly-tartásokon a bécsi Burg, a párizsi Versailles és a madridi Escorial között.

A pápaság világi uralmának a nagyhatalmú Európában közállamisággá való süllyedése diplomáciai szempontból mintegy százhusz éven át nem kisebbitte Róma jelentőségét. Róma — a pápaság — még így, e három hatalommal való összjátékra kényszerülten is, többet jelentett egy kisállamiság kényszerű diplomáciai összekötéseinél. Maga mögött az európai országok katolikus millióival, a missziós területeken folyó most már egységesen organizált hódító munkával, főkép a latin újvilág katolikus gyarmataival és társadalmaival: egyenrangú nagyhatalomként tudott szerepelni az európai nagyhatalmak koncertjében, noha a hatalmi eszközöknek — katonaság, flotta, nagyhatalmi jellegű érdekszférák — meg nem léte s a nagyhatalmi szuverénitáshoz szükséges területnek s állampolitikai és fegyveres erőknél hiánya ugyancsak sok hátránnyal járt a pápaság számára kifelé, még egyházpolitikai viszonylatokban is. Ez magyarázza meg a pápaság helyzetének a 17. század végétől kezdődő háttérbeszorulását s roppant óvatosságát és engedékenységet a gallikánizmus hagyományait átvett és néha majdnem nemzeti skizmáig kiéptítő francia monarchia s a jezsuita rendet feloszlalni kívánó Bourbon-udvarok iránt. Ugyancsak ez magyarázza a kényszeredett meghátrálást a IV. Károly, Mária Terézia és II. József egyházpolitikájában egységesen fejlődő Habsburg-államegyháziság előtt.

Igy történt, hogy a francia forradalom előtt a pápaság hatalmi eszközök híján politikai defenzívába szorult, léte az európai egyensúlyhoz kötődött. Abban a pillanatban, amikor az európai egyensúlytól való forradalmi és napoleoni elpártolás és kísérlet megtörtént: a pápaság automatikusan ki volt szolgáltatva a felülkerekedett európai túlhatalomnak. Amikor Napoleon aláhanyatlása után a konzervatív európai hatalmak helyreállították a régi

rendet, működésükben egyformán érvényesült az a törekvés, hogy Európának a bécsi kongresszus utáni újjászervezése ezt a régi egyensúlyt is szolgálja, azonkívül az egyes államokon belül meglegyenek a biztosítékok, hogy magukból a társadalmakból ne támadhassanak fel a francia forradalomhoz hasonló mozgalmak, amelyek ezt az egyensúlyt tartósan, váratlan lökéssel felborítsák.

A pápaság világi hatalmát sokáig a bécsi kongresszus tárgyalásai és szempontjai biztosították, érthető tehát, hogy a pápaságnak európai politikája és általában világi szempontok felé irányított politikája a bécsi kongresszus hatalmi, politikai és társadalompolitikai csoportosulásának törekvései mellett állott. A pápai tartomány közös frontot kívánt alkotni a konzervatív monarchiákkal és ellene mondott a társadalom hagyományos szerkezetét megváltoztatni kívánó népmozgalmaknak, a francia forradalom vér- és tüztengerével rokonságot tartó liberalizmusnak s a belőle fakadó forradalmi lehetőségeknek. Erre az állásfoglalásra készítették a pápaságot az itáliai helyzet nyugtalanságai is. Semmi sem természetesebb és érthetőbb, mint a pápaság ragaszkodása az egyházi állam ilyeszerű birtoklásához.

Az Egyház számára nem téves előfeltételezések folytán tetszett életérdekeknek az, hogy az egyházi állam formájában egy világi államterület birtoklásának és így világi hatalomra való támaszkodásnak legalább ily minimális formájával rendelkezék, hanem valóban így is volt.

Azokkal a technikai eszközökkel, amelyekkel az eddigi korok rendelkeztek, nem volt lehetséges az európai és planetáris távolságokban élő hívők közös működésbeli egységbe való összekapcsolása: egyelőre még nem voltak adva lehetőségei annak, hogy a pápa-

ság a maga hatalmát a katolikus világnak a maga oldalára való állításával biztosítsa. A 17. század vége óta elég nehézséget okozott az Egyháznak és a pápaságnak maga az a helyzet is, hogy a nagyhatalmakkal szemben mint kisállamiság volt háttérbe szorítva, még nyugtalanítóbbnak tetszett volna e nélkül kormányozni!

Ez magyarázza meg a pápai politikának IX. Pius alatt egyre jobban élessé váló konzervatív vonását; az első évek liberális közjátéka keveset számít és hatásaiban tulajdonképpen csak élesebbé teszi ezt a vonást! Az egyházi államhoz, mint a pápaság fennállásának szükség-szerű és feltétlen hatalmi biztosítékához való ragaszkodás teljes mértékben szembeállította a pápaságot az egység felé törekvő olasz politikai érzülettel, majd a lépésről-lépésre kialakuló olasz egységgel. Ennek kifejezése volt az egyházi állam utolsó maradványának elfoglalása után IX. Pius merev „Non possumus“-a. De éppen ezekbe a távlatokba állítva növekszik meg IX. Pius alakja egyre jobban és történeti jelentőségének felismerése még napjainkban is egyre nő. Helyes megítélése tulajdonképpen csak a lateráni szerződés után bontakozhatott ki a maga teljességében, amikor véglegesen eldőlt, hogy ez a hatalmas, végsőkéig következetes „Non possumus“, nem pusztán egy a maga személyében nagyúri és konzervatív egyéniség személyi alkataból fakadó tétel volt, hanem egy sok elmélyülésen és szenvedésen és tárgyi tételek megfontolásán át kiérett és nagyszabású elvi, sőt gyakorlati álláspont.

Az Egyház nagy időegységekben gondolkodó akciói számára ez az álláspont bizonyult legfőlségesebb gyakorlatnak és csak ez az álláspont tette lehetővé, hogy az Egyház a lateráni szerződésben kellő méltósággal köthetett békét.

2.

Egyházpolitikai és politikai természetű ütközések az új német birodalommal. Bismarck és jelentősége a 13. század Európájában: egyházellenességének hatalompolitikai tényezői. A „kulturharc”. A Centrum-párt. Ellenállásának jelentősége. A kultúrharc felőrlődése. Bismarck „Canossa előtt”.

Az 1871-ben győzelmes német-francia háború után megalakult német császárság vallási tartalmában az új birodalom a brandenburgi nagy választónak, az első valóban nagy Hohenzollernnek, sőt Gusztáv Adolf lutheránus nagyhatalmának közvetett öröksége: nyíltan és élesen lutheránus állam volt. Lakóinak túlnyomó többsége felett nemcsak mint polgárai, hanem mint a lutheránus államegyház hívői felett is uralkodott. Természetes, hogy féltékeny volt minden divergensnek vélt erővel szemben, amelyek az újonnan alakult s központi intézményeiben és egységében még meg nem szilárdult állam számára jelentkeztek. A német birodalomra nőtt új Nagyporoszország különös féltékenységgel viseltetett aziránt, hogy katolikus alattvalóit a pápaság Rómából mint középpontból ellene kívánja irányítani.

Azoknak a harcoknak, amelyeket az Egyház az új német császársággal vívott, előterében Bismarck alakja áll.

BISMARCK a 19. századnak talán a legnagyobb politikai jelensége. Jelentősége a saját századában akkora, mint Richelieué a 17. században. Richelieuról írt finom könyvében Hilaire Belloc figyelmeztet bennünket arra a mély és finom párhuzamra, amely a két állampolitikus között majdnem minden vonatkozásban fennáll. Richelieu a francia belső egység megalkotója, a francia nemzet és a francia állam számára ő az, aki fölébe kerekedik a francia nemzetet politikai részekre tagolni kívánó és külön politikai önelvűségeket megtartani akaró erőknek. A 19. században Bismarck ez a németiség számára. A 17. században

Richelieu az, aki megteremti a francia politika hegemoniáját Európa felett és kidolgoz egy olyan szövetségi rendszert, amely hosszú ideig megszabja és saját keretei közt tartja Európa sorsát. A 19. században Bismarck az alkotója egy olyan szövetségi szisztémának, amely élén Németországgal: a Rajnától az Uralig és a dán félszigettől Szicíliáig ér. Az övéhez hasonlítva Napoleon szerepéről csak úgy beszélhetünk, mint valami kísérletről és múlt tüneményről, afféle közjátékról. Bismarcki Európáról ellenben beszélhetünk majdnem pontosan félszázadon át! Richelieu és Bismarck között további hasonlóság még az, hogy mind a ketten katonai és politikai, mégpedig külpolitikai és belpolitikai kombinációk együtteséből építették fel rendszerüket és eredményeiket.

Kettőjük közt talán mindössze fizikai megjelenésükben van ellentét: Richelieu szikár, majdnem törékeny jelenség, élesvonású, beesett arcán a barnabőrű délvidékiek sápadtsága, Bismarck viszont majdnem kicsattanik a vérmességtől és arca szinte vérvörös, megjelenése majdnem olyan, mint túlméretezett kolosszusi szobrai, amelyek annyiféle állanak Németországban s amelyek benne a „német erőt” kívánják megjeleníteni gránitból vagy márványból vésett roppant tagjain.

Legérdekesebb összehasonlítású területként kínálkozik kettőjük között pártpolitikájuk. Mindketten minden ideg-szálukkal és minden csepp vérükkel ragaszkodtak művükhöz és abból az egységből, amit életre hívtak, ki kívántak iktatni minden belőle széttartó erőt. Ezért fordult Richelieu a gallikán hagyományok vonalán a pápaság ellen. S ugyanezért kívánt Bismarck is a maga birodalmi alkotásaiból kiirtani két partikuláris erőt: az egyik a dunavölgyi németiség volt, a másik az önálló szellemi életet élő katolicizmus.

Külpolitikájának vonalvezetésében Bismarck lángeszű tudatossággal kerülte azt, hogy a dunavölgyi német tömbbel összeütközéseket keltsen, — sőt maga utalta a dunai németiség és a Habsburg-dinasztia feladatkörébe a dunavölgyi és a Kárpátok körzetének szervezését. Egyenesen katasztrofálisnak vélte felszabadítani s gazdátlan és bizonytalan erők zsákmányává tenni a

dunavölgyi németiség által megszállott területeket és a Fekete-tengeri és balkáni szférát; azt vallotta, hogy ez a terület a Habsburg- és dunai-német hegemonia nélkül végzetes versenytársakat kapna az orosz birodalomban. A legnagyobb összefüggésekben gondolkodó politikus bámulatraméltó ereje áll ama felfogás mögött, amely egyrészt az újonnan megszületett német egység megvalósulásának kedvéért kirekesztette a Habsburg-vezetés alatt álló németiséget a saját birodalmából, másrészt egy katonai szövetséggel maga nyújtott neki támaszt, hogy a Habsburgok által vezetett németiség megtarthassa szerepét az annyiféle nemzetből, multból és véralkatból álló dunamenti birodalomban. Ugyanekkor habozás nélkül szinte egy tigris féltékenységevel szállott szembe a katolicizmussal, éspedig éppen annak a középonti hatalmasságával.

Politikai gondolkodásának alkata a német térben is párhuzamosan működött Richelieu-ével. Richelieu annakidején a protestáns fejedelmek ligájával dolgozott a német egység szétbontásán. Bismarck mintegy a „katolikus fejedelmek ligájától” félt a porosz és lutheránus vezetés alatt álló birodalom ellen, az új idők formáinak és előtényezőinek megfelelően nem is annyira megfélemlített és térdrekenyszerített délnémet uralkodók titkos csoportjától, hanem a katolikus társadalmi erők szabad fejlődésétől. Ezt kívánta minden eszközzel megakadályozni. Ezért kívánta őket elragadni Róma kezéből. Olyan katolikus egyházat szeretett volna kiépíteni, amely ne Rómától függjön, hanem inkább az államhatalomtól.

Bismarck félelme mögött ott volt a katolikus párttal való ellentéte is, tulajdonképpen a Centrum-pártot tekintette a „fejedelmek ligájának”. A katolicizmussal vívott harcban a gyakorlati politikus rugalmasságával ragadta meg a korszellem és liberális művelődés ellen-

téteit a katolikus Egyházzal szemben. Más oldalról viszont a pápai tévedhetetlenség kihirdetett dogmája körül kifejtett nyugtalanságot kívánta szítani és politikailag kamatoztatni.

A porosz parlamenttel egész sor olyan törvényjavaslatot fogadtatva el, amelyek az Egyházat gúzsba kötötték: megszüntette a porosz kultuszminisztérium katolikus ügyosztályát, rendőrségi úton ellenőriztette a templomi prédikációkat, állami felügyelet alá helyeztette az összes katolikus iskolák tankönyveit, a tanítás anyagát, a tanítás egész módját. Megszüntette a katolikus tábori püspökséget. Minthogy az ellenállás lelki, kulturális és sajtószervezési középpontjának a jezsuitákat látta, kitiltotta a birodalom egész területéről a jezsuitákat. Mindez azonban csak nyitány volt az 1873-as májusi törvények előtt.

Bismarck igazi harcának ezek a törvényei az állam ellenőrzése alá helyezték volna a katolikus papság minden működését, mégpedig német alapossággal az alsópapstól kezdve. Csak olyan lelkészt lehetett előterjeszteni javadalmazásra és kinevezésre, aki államilag elismert egyetemen hallgatott teológiát és az államtól kinevezett vizsgálóbizottság előtt tett nyilvános vizsgát. Az így szelektált papi utánpótlást a püspökök, amikor bármely helyre kinevezték, kötelesek voltak az illetékes tartományfőnöknél jelenteni s az a kinevezés ellen harminc napon belül tiltakozhatott. Viszont a kinevezett csak eme tiltakozás nélkül foglalhatta el helyét és fejthetett ki bármi néven nevezendő működést még akkor is, ha az nem volt iskolai jellegű. Azonkívül Bismarck intézkedései szerint az Egyház fegyverező hatalmát ezentúl csak belföldi hatóságok gyakorolhatták.

MOST MUTATKOZTAK MEG gonosz következményei a porosz s rajnamenti szekularizációnak. Ez a szekularizáció katolikus jogi személyiségektől elvett és az állam kezéhez juttatott egyházi javak fejében — azokat mintegy tőkésítve — állami részről való költséghozzájárulást és fizetést adott a katolikus püspökségek, iskolák, egyházközségek, plébániák betöltőinek. A porosz törvények most a szekularizáció annakidején kötött feltételeivel szögesen ellenkezve kimondották, hogy az államsegély elvonható mindazoktól a katolikus közületektől, amelyek a porosz állam egyházpolitikai rendelkezéseit nem hajtják végre. A betegápolással foglalkozók kivételével minden szerzetest kizárt Poroszország területéről. Eredetileg a betegápoló szerzeteseket is ki akarta zárni, azonban Kameke hadügyminiszter kijelentette, hogy ő irgalmas nővérek nélkül nem tud háborút viselni.

Kötelezővé tették a polgári házasságot. A protestánsoknak jogot adtak, hogy ahol jelentékeny számban vannak a katolikus templomok s egyházi javak, elvegyék. A porosz püspöki kar már 1873 februárjában még a májusi törvények előtt szembehelyezkedett ezzel az egyházellenes törvényhozással, viszont a kormány minden eszközzel érvényt akart neki szerezni.

A májusi törvények előtt egy püspököt vagyoni zárlattal sujtottak, a katolikus püspököt elmozdították állásából, két érseket és három püspököt börtönbe vetettek és letetteknek nyilvánítottak. Az engedelmeskedni nem akaró plébánosokat pénzbírsággal, börtönbüntetésekkel, sőt kiutasításokkal igyekeztek megtörni.

Európának és a német életnek ezen a területén az Egyház a hitszakadás óta nem szenvedett hasonló támadásokat és veszteségeket. 4000 plébános közül ugyan csak 24 lett úgynevezett „állami”, azonban több mint 1200 lelkészséget s plébániát nem lehetett betölteni, s több mint 400 helyen egyáltalában nem lehetett kiszolgáltatni a szentségeket, nem lehetett végezni

egyházi funkciókat, azonkívül a szerzetes-kolostorok feloszlatása miatt katolikus kultúrintézmények kerültek egyenesen lehetetlen helyzetbe. Majdnem 500 kolostor, velük együtt 134 gyermekmenhely, 150 árvaház, 630 népiskola, 75 felsőbb leányiskola és 61 fiúnevelőintézet esett áldozatul. A teológusok száma 220-ra apadt le, ami aggasztó kilátásokat ígért a pápi utánpótlás szempontjából.

A harc továbbfolytatása mögött Bismarck hatalmas egyéniségén kívül pártjának, a porosz állam kormányzó pártjának, az ú. n. „haladó pártnak” programja állt, ez a haladó párt nevezte el az egyházellenes intézkedéseket „kultúrharcnak”. Úgy tetszett, a helyzet végleges és az Egyházra is csak meghátrálás és veszteségek várhatnak. Bismarck mint Európa legnagyobb és legerőteljesebb politikai egyénisége — századok német álmának beteljesülése élén, a Rajnától az Uralig és Sziciliától a Dunáig terjedő szövetség összekovácsolója és vezetője — állott szemben az Egyházzal, kezében az új Nagyporoszország erőivel. Az Egyház veresége véglegesnek látszott és elkerülhetetlennek; az új német vezér állott szemben egy makacsnak és konzervatívnak tetsző aggastyánnal. A pápaság, a német katolicizmus hitéleti ellenálló ereje, továbbá a Centrum-párt egyedül küzdött az erőszak ellen. Ezekben a harcokban emelkedett föl Windhorst alakja.

Windhorst a 19. század német katolicizmusának legnagyobbja, neve és egyénisége mindig irányt jelent abban, hogy katolikus társadalmat — különösen kisebbségi helyzetben — miképpen lehet mintaszerű eszközökkel politikai párttá tenni. Az általa alapított és vezérelt, azóta megsemmisült Centrum-pártban még ma is bámulatraméltó a megoldás elvi és gyakorlati remekműve. A katolicizmust, amely lényege szerint egyetemes-

séget jelent, még sohasem fejezték ki párttal, ami lényegileg partikuláris valami.

A 19. SZÁZAD POLITIKAI ISKOLÁI a pártot lényegében osztályok érdekképviselőjének látták és ekkor, a modern pártalakulásnak ez első időszakában, a különböző pártok egyes osztályok vagy közös célok szerint egymáshoz tartozó osztályok érdekeit fejezik ki. Így a konzervatív pártok azoknak az állásfoglalását fejezik ki, amelyeknek érdekük a helyzetet állandósítani. A liberalizmus a feltörekvő vagyonos polgárság és értelmiség, valamint a szerepre vágyó kispolgárság pártja. A radikális pártok — mint amilyen pl. a szociáldemokrácia volt — az értelmiség háttérbe szorított elemeinek (zsidóság) s a munkásosztályoknak érdekein alapszik.

Mi sem volt idegenebb a 19. századnak eme osztálykeretekben mozgó és a politikában kizárólagos osztályérdekeket látó gondolatvilágától, mint az ú. n. világnézeti párt gondolata és kísérlete. Különösen olyan világnézeti párté, amely hitvallás alapján egyesít több, egymással ellentétes osztályt. Windhorstnak lángeszű módon sikerült áthidalnia ezt az elvi nehézséget és gyakorlati haszonná tenni.

A Centrum-párt tulajdonképpen még a német szövetség fennállása idején alapított katolikus politikai szövetségből, a Katholische Fraktionból alakult ki a két Reichensberger testvér kezdeményezésére. Döntő lökést egyenesen Bismarck egyházellenes politikája adott neki. U. i. a főképp katolikus lakosságú hajdani rajnai tartományok nemcsak katolikus voltak, hanem ősi történelmi önkormányzatuk sérelmének is látták, és mint Bismarck középpontosító, elnyomó politikájának egyik állomását is szemlélték a kultúrharcot. Az a maga katolikus érületet sértő tartalmától függetlenül, mint a német birodalom alaptörvényével és alapszerkezetével, a federalizmussal ellenkező tétel szerepelt szemükben. Szemben a nagyporosz kormánypárttal, ők a régi német tartományok történelmi értékeinek megőrzését val-

lották. Mint politikai alaptétel: ez volt a Centrum programja a porosz középpontosítás ellen.

Már maga a régi és hagyományoszerű német helyi hazafiságokra támaszkodó politikai hitvallás is alkalmas volt arra, hogy a társadalmi kereteket áttörve gyűljenek köréje és mögéje a hívők. Méginkább alkalmas volt arra szociális programja; a régi német tartomány történelmi önkormányzatának és történelmi egyediségének megóvása mellett a Centrum egyáltalában nem képviselt megkövesedett és öreg konzervativizmust. Ellenkezőleg, éppen az ő vidékein lévén legnagyobb az ipari fellendülés, legsürgősebben a parasztság és munkásság számára egyaránt hatékony szociális és kulturális haladást kívánta. Amíg a keresztény szocializmus nem erősödött meg annyira, hogy külön párttá alakulhatott, a keresztény szocialista gondolatnak a Centrum-párt keretei között és politikai akcióiban volt a melegágya. Szociális követelések szerint időrendben és a szociális kívánalmak mélységében megelőzte a Centrum a német szociáldemokrata pártot. A szociáldemokrácia ekkor emelkedett tömegmozgalommá és az emigrációban élő Marx gazdasági és társadalmi világnézeti dogmái köré német rajongói, Engels és Lassalle ekkor alapították a politikai pártot.

Követeléseinek újszerűségével a történelmi osztályok, sőt a történelmi államszerkezet ellen való alapvető ellentéteivel a szociáldemokrácia éppúgy magára vonta Bismarck haragját és üldözését, mint a katolicizmus. A Centrum azonban ugyanakkor felkelt, hogy felvegye a világnézeti harcot a szociáldemokrácia ellen is, noha éppen azért, mert Bismarck hivatalos kormánypolitikája is egyszerre szorongatta őket, a parlamenti harcokban sokszor szorultak szövetségbe. Az, hogy a Centrum szükség esetén nem riadt vissza a szociál-

demokráciával való együttműködéstől sem, az még első időiből való öröksége.

A katolikus hívők hitélete, a Centrum-párt politikai és parlamenti ellenállása, a pápaságnak a fiatal porosz állam felé tanúsított fölénye és méltósága azonban lassanként megőrölték a dühödt és pozitív célokon amúgyis túlmenő támadás erejét. Bismarck sokkal ügyesebb politikus volt, semhogy ne látta volna, mennyire külpolitikai eredményeinek aláaknázása és megrongálása azoknak az évezredek öröknek kihívása, amiket a katolicizmus még mindig jelent.

A kultúrharcnak mind eredményeiben, mind általában belpolitikájában hovatovább az egész németiség súlyosan csalódott. Belpolitikájának makacssága, az ahhoz való konok ragaszkodás, hogy vasakarata érvényesüljön, súlyos károkat okozott, roppant belső ellentéteket idézett fel s éppen a német egység középponti tömbjében, Poroszországban lazította meg az egységet, éppen ott vetették alá az állampolgárok millióit és millióit lelkiismereti kényszereknek. S ez: számára sem volt áhított helyzet. Szerencsére ő maga sokkal nagyobb-szabású és a valósághoz jobban alkalmazkodó politikus volt, semhogy ennek következéseit ne igyekezett volna levonni önmagára. Már 1876-ban látta a kultúrharckudarcát, azonban mint kifejezte magát, nem akart Canossába menni. A viszonyok nem is követeltek tőle Canossába-jarást, az Egyház maga igyekezett megkönynyíteni kibékülését és ez a békülés mégis csak Rómán át történt meg.

IX. Pius azonban már nem láthatta ezeknek az oly méltósággal viselt harcoknak végét; az után, hogy látta a megviselt német katolicizmus hősi és dicső harcát, alkonyodott be élete.

3.

IX. Pius pápaságának méltatása. Az Egyház összes erkölcsi erőinek a pápaság köré való csoportosítása. A modern technika eszközeinek felhasználása. A dogmafejlődés szerves folytatása. A nemzeteken belül működő katolikus társadalmi erők szabad fejlődésnek engedése. Személyének eddigi páratlan, közvetlen hatásai. Halála; temetése; „. . . orate, pro eo . . .“

Századok óta nem volt a pápaságnak olyan korszakos jellegű jelentősége, mint IX. Piusénak, a leghosszabbnak a pápaság eddigi történetében.

Noha egész egyházkormányzatának legbensőbb erkölcsi alaptétele volt az egyházi állam megtartásának feltétlen szükségessége, mintegy hatszáz év óta mégis ő az első pápa, aki a pápaság fennállásának és küldetése teljes betöltésének biztosítékát, mintegy a pápai hatalom súlypontját: már az egyházi állam meglétének idején is annak határain kívül kezdte keresni, mégpedig az Egyház összes erkölcsi erőinek a pápaság köré való középpontosításában. Ehhez a középpontosításhoz éppen ő, akit a világi történetírás igyekszik merevnek és a kortól elmaradottnak tartani, éppen ő használta fel gyorsan és nagy eréllyel a modern technika vívmányait, a közlekedés eszközeinek kifejlődését, a gőzhajót éppúgy, mint a távirót. Ugyancsak ő, a liberalizmus ellensége használta fel egész céltudatosan a liberalizmus adta lehetőségeket; azt, hogy maga a liberális állam iktatta ki az állami tevékenység hordozói és tényezői közül azt a főpapi kart, amely valamikor jelentős hatalmi és közigazgatási szerepet töltött be és nemcsak államerkölcsi súlyánál fogva volt állampolitikai jelentősége, hanem birtokainál, tartományi és világi hatalmánál fogva is. Az e feladatoktól és terhektől, tehát állami függésektől is mentessé lett, az állam számára mintegy közömbössé vált főpapságot IX. Pius sietett szorosan csatolni a pápaság érdekköréhez. Mindenekelőtt azzal,

hogy konkordátum-rendszerével szétzúzta az egyes államegyháziságok által Rómától független egységekbe szervezett hierarchiákat. Szerencsésen középpontosította Róma köré a papképzést és gondja volt arra, hogy püspöki székekre s helyi szemináriumok élére Rómában nevelkedett és Róma szellemét továbbterjesztő papok kerüljenek.

A pápaság új hatalmi fénykorának alapzatát legteljesebben a dogmafejlődés erejével, a vatikáni zsinatnak a pápaság fegyelmező jogkörét és tévedhetetlenségét hirdető határozatával vetette meg. Ugyancsak IX. Pius alatt őrződött meg az Egyháznak ama jellege, amely még mindig a legnagyobb és legreményteljesebb demokratikus lehetőségeket rejtgeti. Mint századokon át, most is az Egyház volt, amelyben nem számítottak rendi és társadalmi származások, ahol szegény parasztfiúk szellemi és erkölcsi értékük kapcsán a legnagyobb méltóságokig emelkedhettek. S még mindig az alsópapság volt az, amely bármely hivatali szervezetnél mélyebb kapcsolatban állt — legszorosabb együttélésben élt — a legszélesebb és legalacsonyabb néprétegekkel. Mindezekon kívül az sem felejtendő el, hogy a fejlődés legnagyobb stílusú kezdetei IX. Pius pápaságának idején bontakoztak ki, kétségtelenül az őt jellemző középpontosító fejlődéstől függetlenül, a nemzeteken belül működő katolikus szellemi és társadalmi erők folytán, azonban nem Róma figyelme, bölcsesége, a társadalmi erők természetének felismerése és azokra való ráhatárolása nélkül.

Igy egyáltalában nem lehetett azt állítani, hogy IX. Pius pápaságának ideje az Egyház fejlődésében antidemokratikus időszakot jelentett volna. Sőt ha számbavesszük a fejlődés eredményeit: ez az időszak a társadalom legelevenebb és legöntevékenyebb erőinek magasfeszültségű bekapcsolódását jelenti az egyházi

élet folyamatai közé. A társadalmi erőknek ez a jelentkezése különböző helyeken, különböző körülmények között ment végbe. Franciaországban fiatal ideológusok egymást váltogató csoportjai az Egyháznak a kultúra, a társadalom, a politika felé való elméleti szerepét és vezetőváltát kívánták tisztázni. Belgiumban belpolitikai harcok politikai organizációkba szervezték a katolikus társadalmi osztályokat. Németországban katolikus népmozgalmak öltöttek egyesületi és szervezeti formákat, megfordított irányban, mint Franciaországban. Franciaországban a világi értelmiségi elit kísérelte meg közvetlenül belőle magából, világi indítóktól útnak bocsátott mozgalmakon át új irányt adni az Egyház társadalmi munkájának s így mintegy a papságot, rajta keresztül a hierarchiát, sőt magát a pápaságot irányítani. Németországban viszont az egyháziak vették kezükbe a világi tömegeknek irányítását a szorosan vett közéleti feladatokra.

Mind Németországban, mind Franciaországban újszerű katolikus tudományosság keletkezett, világi gondolkodók kísérelték meg a 19. század új tüneményének, a modern államnak, az állami kultúrpolitikának, a politikailag szervezett társadalmi osztályoknak, politikai gondolatoknak, sőt politikai pártoknak összehangolását az Egyház feladataival. Katolikus sajtó keletkezett. Mindezeknek a mozgalmaknak IX. Pius idején a pápaság egyelőre csak szabadfutást engedélyezett, de óvakodott elvállalni a hivatalos és közvetlen vezetést. A katolikus élet új, társadalmi jellegű folyamatai iránt a pápaság csak együttérzést tanúsított és tőlük csak együttérzést várt el. Azonban senki sem várhatta el az Egyháznak még a 18. század utolsó évtizedében született fejétől, hogy összes részleteiben ismerhesse azt az új korszakot, amely körülötte zsongott és amely a gőzhajó és a telefon és a még hátralévő felfedezések által

először olvasztotta össze közös tudat- és élményegységbe az egész földgömböt.

Még egy szempontból volt nevezetes IX. Pius pápasága. A modern közlekedési viszonyok, a sajtó, a sokszorosítás, azonkívül páratlan hosszú ideig tartó uralma tették lehetővé azt, hogy IX. Pius volt az első pápa, aki az egész világ katolikusai előtt úgy tűnt fel, mint személyes ismerősük. Nemcsak egy név volt, akiről a hívők azt hallották, hogy Rómában uralkodik, hanem látták arcását, ismerték vonásait s ezek a vonások ott lebegtek ifjúkoruk és felnőtt éveik felett egyaránt, olvashattak róla, egyéniségéről, szokásairól; képe ott függött kunyhók és paloták szobáinak falán, német polgári otthonokban éppúgy, mint francia halászhajók kunyhóiban, lengyel falusi házakban, afrikai missziós telepeken; páratlanul hosszú uralma úgy tűnt fel, mint az állandóság és bölcs türelem korszaka a katolikus Egyház felett.

A személyi tragédia, amely az egyházi állam elvesztésével és a Vatikán falai közé való bezárkózással érte, s a méltatlanul túrt szenvedés önkénytelen rokonszenvet kiváltó dicskört vont a neve és alakja köré, — a világi hatalmától megfosztott pápaság egyenesen az ő személyén keresztül így kapott újabb területet és birtokállományt milliók és milliók, az egész keresztény világ szívében. Személyes jubileumi évei az ünneplés fényes alkalmai és a pápai tekintély kiépülésének további nagy dátumai voltak. Így ülte meg a keresztény világ nagy fénnel pappászentelésének 50 éves és püspöki jubileumát (1877).

Annak ellenére, hogy 86 éves volt, még erejének teljében levőnek tetszett és mindenki előtt úgy látszott, hogy a hatalmas aggastyán még nagyon soká fog élni.

A halál váratlanul tört rá és gyorsan vitte el;

alig néhány napos betegség után 1878 február 7-én halt meg. Minthogy azt kívánta, hogy a kicsiny Sz. Lőrinc-templomba temessék el, azért csak ideiglenesen helyezték el nyugalomra a Sz. Péter-templomban. Amikor síremléke a San Lorenzóban elkészült és egyébként is végrendeletének minden más pontját végrehajtották, 1881 egyik nyári napján végrehajtották koporsójának átszállítását is; a koporsót a Sz. Péter-templom és a Sz. Lőrinc-templom papjai vették vállukra s úgy tették meg a hosszú utat egy egyházellenes és előre felizgatott csöcselék zajongásai és ködöbálásai között. A pápák sorában az utolsó, aki még világi hatalommal is uralkodott, aki fegyveres hadsereg felett parancsolt, akinek nevében világi bíróságok büntetéseket és ítéleteket hoztak: Róma csöcselékének gyalázkodásai és támadásai között tette meg utolsó útját végső földi nyughelyére. Síremléke a legegyszerűbb valamennyi pápáé között, egyszerű kőlap s csak ennyi áll rajta: „IX. Pius. Imádkozzatok érte!”

JEGYZETEK.

IX. Piusnak az egyházi állam kérdésében tanúsított magatartásáról I. Balanyi György: A római kérdés. Bp. 1929. — A német kultúrharc és Bismarck megítélése. Bismarck, Gedanken und Erinnerungen. Hamburg 1892.

HATODIK FEJEZET: XIII. LEÓ MEGVÁLASZTÁSA ÉS URALKODÁSÁNAK KEZDETEI. A PÁPASÁG, MINT A VATIKÁN
FOGLYA AZ ÁLLAMHATALMAKKAL SZEMBEN.

1.

XIII. Leó és korszaka. Egyéniségének kifejlődése; gyermek- és ifjúkora. Tanulmányai. A jezsuita rend hatása egyéniségének kifejlődésére. Pályafutásának kezdetei. Mint Beneventi helytartó.

A harminckét éven át uralkodott IX. Pius halálával egy korszak ért véget. A XIII. Leóval elkezdődő korszak, a társadalmi erőkkal való szövetkezés kora csak az egyházi reformok egyik legnagyobbikának, a clunyi reformnak és a nagy clunyi mozgalomnak legnagyobb korszakához hasonlítható. A pápaság feladja IX. Pius elvét és gyakorlatát, hogy egyes államokkal szemben az adott gyakorlati szükségből fakadó külön-külön politika vonalát követi és külön-külön jelentkező tényekkel szemben elkülönítve veszi fel a harcot, — ennek helyébe most egy új, univerzális politika körvonalai kerülnek. A kísérlet veszélyei ellen a konzervatívok soraiban magán a kúrián belül is akadtak hangok és kifogások. IX. Pius utóda azonban haladt előre a maga útján, egy évtized múlva már a pápaság köré egyesítette az Egyház minden pozitív erejét. Az eredmény elérése több szakaszban történt. Az első szakasz tisztázta és lefektette elméleti alapjait azoknak a tényeknek és módszereknek, amelyekkel az Egyház a társadalmi, sőt politikai tényeket befolyásolhatta; olyan mozzanatok vetődnek fel XIII. Leó enciklikáiban, mint amilyenek társadalmi osztályok, sajtó, modern állam, modern pártok, — csupa olyan létező, amelyekkel szemben az Egyház, ha eddig nem is közömbösen állt, de semmiesetre sem tartott számot arra, hogy őket közvetlenül befolyásolja!

Az a pápa, akinek nevéhez a modern időkben való átmenet minden nehézségének legteljesebb megoldása fűződik, XIII. Leó, családi néven Pecci Joachim: 1810 március 2-án született ősi etruszk földön, Carpinetóban, a volksz nép egyik ódon sziklafészkében, Róma és Gaeta között, a kicsiny városka egyik tekintélyes és régi polgári családjából, amely évszázadok óta mind kereskedelmi, mind szellemi foglalkozásból, mind városbeli házainak s a határban levő földjeinek jövedelméből élt. Apja afféle egyszerűbb intelligens ember volt, könyvbarát, ösztönszerű megérzéssel és megértéssel az új idők eszményei iránt; anyja jámbor, egyszerű, a házidolgokban, jellemében, életfelfogásában s a házimunkákban okos és erős polgári asszony, akit férje tréfásan a ház oszlopának nevezett, s aki hét gyermeket nevelt fel a szegényes kis olasz városban.

A későbbi pápa a család negyedik fia volt, élénk, majdnem rakoncátlan heveségű fiú, vezére a környékre, hegyekre, mezőkre kiránduló és kóborló fiúk csapatainak.

A PECCI-CSALÁD két legidősebb fia a család jószágain kellett hogy osztozkodjék, de a két fiatalabbnak polgári és szellemi pályára kellett mennie, s a kettőt együtt írták be 1818 október 1-én a régi és kitűnő viterbói jezsuita kollégiumba, amely egész Perugiának legjobb hírű, a viszonyokhoz képest legelőkelőbb intézete volt s ahol a fiaik a tartománybeli kisebb és nagyobb nemesség fiaival is érintkezésbe juthattak.

Az élénk, fiatal szellem különösebb problémák és élmények nélkül kitűnő eredménnyel végezte el ennek az alsóbbfokú gimnáziumnak anyagát, s a magasabbrendű klasszikus szerzőket és összetettebb tudásanyagot adó felsőbb kollégiumi tanulmányokra már Rómába ment ugyancsak jezsuita intézetbe, a Collegio Romanoba, miután még odahaza felvette a két kisebb papi rendet. 1824-től 1832-ig a római kollégium növen-

déke, azonban nem kellett osztoznia annak tipikus jezsuita elzártságával, mert nagybátyjánál lakott, minden vonatkozásban érintkezhetett az élénken zajló római élettel, amelyet ezekben az években leginkább politikai kérdések tartottak hullámvászonban: az egységes Itália körül vajúdni kezdő nyugtalanság, azonkívül az 1820-as évek végére eső pápaválasztások. Mindezek ugyancsak felpeszdtítették Rómát.

NAGYON VALÓSZÍNŰ, hogy a jezsuita nevelésnek köszönhetette szellemének öntudatra ébredését: megismerte saját valóban rendkívüli képességeit s ezeket egy az akaratot és jellemet edző tananyag-szerkezetben és minden oldalú tanulmányi rendszerben be is gyakorolta s kitűnő képzettséget szerzett a latin nyelvben, remek készséget a latin szerzőkben, a klasszikus irodalmi anyagon túl a római és későbbi fejlődésű jogban, végül pedig a teológiában. A teológiát Perrone adta elő, az újskolasztikus képzés egyik legnagyobb kitűnősége, aki leginkább a skolasztika pedagógiai módszerében, kérdésfeltevéseinek mélységére, alaposására és problémaszövedékének teljességére való figyelem felkeltésében volt nagy, s aki valóban élménnyé tudta tenni Aquinói sz. Tamás rendszerét.

A 19. század 20-as éveinek végén és a 30-as évek kezdetén vagyunk, XII. Leó, VIII. Pius rövid pápaságának éveiben és XIV. Gergely 15 évig tartó pápaságának elején, köröskörül még az ódon, félig középkorú, félig barokk Róma s az ódon egyházi állam, az európai antikvitas színes és tiszteletreméltó darabja. A félszigeten kívül a Napoleon utáni kor fáradt Európája, a levegőben új találmányok híre, Európában már épülnek az első vasútvonalak, Párizsban elkezdene k égni az első nagyvárosi gázvilágítás lámpái. Az iparba most vonultak be azok az újítások, amelyek nagyipari középpontokká teszik az angol, a francia és a német bányavidékeket, most indul meg a vas és acél nagyméretű bányászása; megindulnak az első gépi erejű textil szövégek, — a városokban már mindenütt kialakultak a gyárimunkás proletár-tömegek. A napoleoni háborúktól a világháború kezdetéig tartó korszak Európájának új szervezeti vonásai most vannak alakulóban. S egy rendkívül magas természetű, szikár, 20 év

körüli fiatal fiú, a kispapok civil viseletében hallgatagon, gyermekkori élénkségét mestereinek hatása alatt zárkózottsággá, hűvös udvariassággá, a nála kisebb rangúakhoz és magasabb rangúakhoz egyaránt fegyelmezett formákká változtatva át: azzal a néma becsvágygal jár-ke-l a Collegio Romano tantermein, folyosóin és Róma utcáin, hogy a pápai állam közigazgatásának szolgálatába lép és ott minél magasabb hivatalnoki rangot ér el.

Tagadhatatlan becsvágya vitte a pápai állam nemes ifjainak akadémiájára, ahol éppen azokat a fiatalokat képezték, akik a pápai állam világi kormányzásának viszonylatában kívántak pápai szolgálatba lépni. Egyetlen akadály volt, amit le kellett győznie: nem volt nemesi származású, ezt azonban azzal hidalta át, hogy örökbe fogadtatta magát a sienai Pecci grófi család egyik gyermektelen tagjával. Így került neve az anagni-i patríciusok aranykönyvébe. Innét, mint ennek az intézménynek ösztöndíjas és eltartott növendéke, tehát általában mint az egyházi állam nemesi és polgári intelligenciájának fiataljai, az egyik pápai közintézményre támaszkodva végezte tovább tanulmányait. Mint a római Sapienza-egyetem jogtudományi karának növendéke, jogot tanult; életének ebben az új korszakában az eddigi szabad élet bezárult körülötte, élete 5 évre könyvek és súlyos elméleti tudományos anyag közé jutott, — eddig főképp teológiai fogalmai voltak az Egyházzal és tapasztalati fogalmai a társadalomról, most ezek jogi konstrukciót kaptak s ezek az elméleti problémák kötötték le. 1837-ben a világi jog egyházi ruhát viselő professzorai előtt letette utolsó vizsgáját, a legfényesebb eredmények egyikével, amit ennek a tiszteletreméltó korú intézménynek falai láttak. Az egyházi és világi jog doktora lett s az egyházi állam belügyi hivatalának egyik titkára; a kúria hivatalai a pápaságtól fenntartott iskolákból merítették a maguk hivatalnoki utánpótlását.

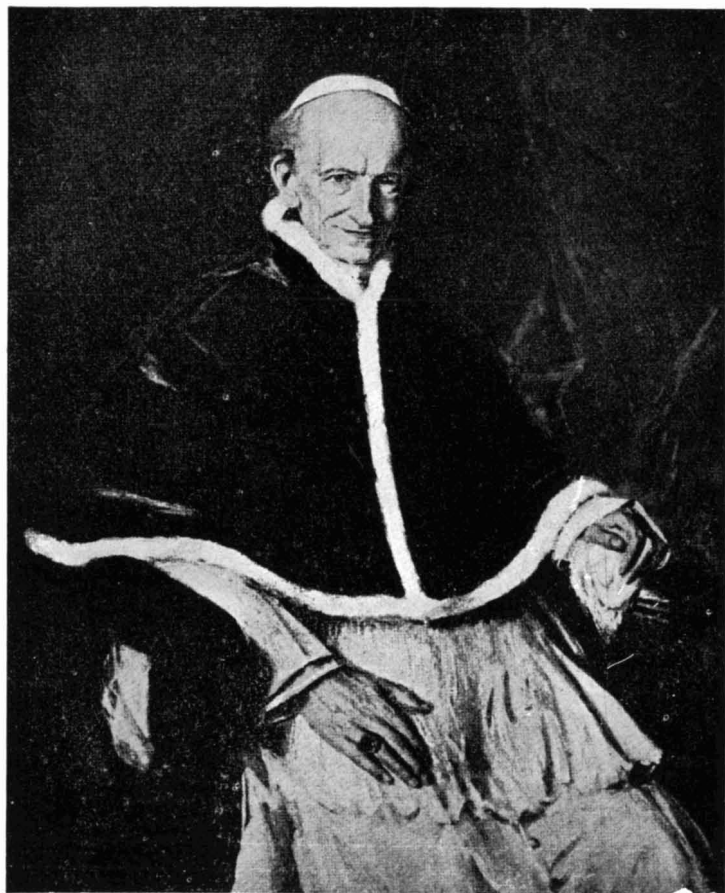
Becsvágy és tanulmányok: ezek kötötték le mind-ezideig. Gyermekkorának egyszerű és mély lelki élete feledésbe mentek azóta, hogy elszakadt hazulról és anyja 14 éves korában meghalt. Most azonban hosszú habozás után döntenie kellett, hogy felszentelteti-e magát vagy sem, s noha 20 éves kora óta inkább világi emberként szeretett volna élni, most mégis inkább az ellenkezőre határozta el magát. Ebben az évben pestis dühöngött Rómában s alkalma volt látni néhány mélyen megrendítő halálesetet. Azonkívül a saját életét is veszély fenyegette. A pestis benyomásaitól megrendült lélekkel végzett egy hosszabb lelkigyakorlatot jezsuita vezetés alatt s az eddigi becsvágyainál nagyobb feladatok sejtelmét érző lélekkel vette a pappászentelését ugyanebben az évben és olvasta első miséjét. Ekkor 27 éves volt, külseje és belseje szerint egyaránt érett, modorában nagyúri módon fegyelmezett és zárt, megjelenése szerint már külsejével is akaratot és szellemet sugárzó jelenség, a fiatal pap arcvonásai már ekkor majdnem ugyanazok, mint amelyek későbbi pápa-képét oly híressé tették: a magas, szikár termeten az éles vonású fő, elefántcsont sápadt bőr, s a kiugró, szinte heraldikus metszésű orr.

Alig hat héttel újmiséje után már igen jelentős hivatali szerepet kapott: helytartó lett Beneventben, a pápaságnak nápolyi királyság területén fekvő birtokán, afféle kis enklávé.

A BENEVENTI viszonyoknak Róma szempontjából úgyiszlén nem volt semmi jelentősége. Omladozó középkori városka volt, néhány faluval. Önkormányzat címén a helyi nemesség kormányzott, viszont azon a címen, hogy Benevent a pápai államhoz tartozik, a kis hely odamenekült csempészek és banditák azíluma volt, viszont szociális viszonyai visszamaradottak és kétségbeejtőek. Az eddigi helytartók igyekeztek lehetőleg semmit sem tenni s a hely

sajátos zavaros békéjét úgy-ahogy megőrizni. Az új, elegáns, fiatal helytartó azonban erős kézzel nyúlt a zavaros viszonyok közé, reorganizálta a közigazgatás egész erejét és tekintélyét, rendőrcsapatokat szervezett, véget vetett a brigantinizmusnak, rendbehozta a kétségbeejtő állapotban levő utakat, közmunkákat kezdetett és mindent megtett, hogy a kis zárt tartománytörödek gazdaságilag és társadalmilag minél inkább rendbejöjjen. Nem volt körülötte ismeretlen a környezet, maga is hasonló kis városban született és az adódható problémákat nagyon jól ismerte ottani emlékeiből.

1841-ben, alig 31 éves korában, már mint az egyházi állam világi közigazgatásában kitűnően bevált, erőskezű fiatal szakértőt helyezik át Perugiába, már nagyobb és jelentősebb helyre, tágabb és jelentősebb feladatok közé; itt is a kérdések mélyéig érő fogással szervez és újít. Közegészségügyi intézkedéseket hoz, takarékpénztárakat szervez, közraktárakat létesít, megjavítja az igazságszolgáltatást. Ittartózkodásának második évében kitűnően szervezett fogadtatást rendezett az átutazó pápának; egyénisége, modora, nagyszerű megjelenése és képzettsége feltűnt XVI. Gergelynek és Lambruschini kardinálisnak is. Az európai diplomáciai feladatokkal küzdő pápai állam kisszerű belügyeiből így kerül mindjárt nunciusi megbizatással egy csomó bonyolult és fontos diplomáciai ügy kellős közepébe, egész hirtelenül damiettei címzetes érseknek felszenelve mindjárt oly forró talajra, mint amilyen Belgium.

XIII. Λεό πάπα.

2.

A leendő XIII. Leó mint pápai követ Belgiumban. A belgiumi probléma. A kudarc tanulságai. Európai tanulmányút. Kinevezése a perugiai püspöki székbe. Érve és edződve két évtizeden át. Az idők sodrában. Végre Rómában. A konklávé jelöltje.

Belgium, ahova Pecci Joachim 1841-ben, alig 31 éves korában került, maga is fiatal állam volt, mindössze egyévtizedes önálló állami életre pillanthatott vissza. Létét tulajdonképpen egy katolikus színezetű politikai népmozgalomnak köszönhetette, a franciául beszélő flamand katolikusok elszakadási törekvésének a protestáns Németalföldről.

A FIATAL ÁLLAM Franciaország mellett a második közép-pontja egy forrongó gondolatvilágnak: hogy a katolikus Egyház, magának a katolikus társadalomnak sajátos társadalmi erőit felhasználva hogyan lehetne újra tényezővé a modern társadalomnak keretein belül. A katolicizmusnak ez a lendületes érvényesülése természetesen nem történhetett ellenállás nélkül, sőt hasonlóan erőteljes ellenhatásokat váltott ki. A városi választásoknál éppen akkor folyt a liberális erők politikai szervezése, míg a katolikus erők inkább a vidéket és a parasztságot befolyásolták és szervezték. Az állam vezetésén természetesen meg is érződött a falu és a város súlykülönbsége: noha a képviselőház katolikus többségből állott, mégis liberális többségű kormányzat alakult s a liberalizmus — uralmát az intelligencia nagyobb felének megnyerésére támasztva — liberális kormányprogrammal kormányzott és állandó kompromisszumokra kényszerítette a katolikusokat.

A belga politikai élet két ellentétes alkotó eleme, a katolikus és liberális párt között éppen az új nuncius odaérkezése idején tört ki súlyos összeütközés a népoktatás kérdése körül; Belgium mint modern nyugati állam, most tette első kísérletét a népoktatás megszervezésére. Hogy az iskolarendszer miféle szellemi

és társadalmi erőknél legyen alárendelve s miféle tanulmányi anyagot adjon: ez volt az eldöntendő kérdés. A hivatalos kormányjavaslat igen nagy mértékben megnehezítette volna a katolikus szellem intézményes befolyását a társadalomra.

Az ifjú és tapasztalatlan nunciusként az lett volna a feladata, hogy ebben a forró, kényes és bonyolult kérdésben közvetítsen. A körülmények olyanok voltak, hogy ez akkor nem járhatott sikerrel. De küldetése eredménytelenségétől függetlenül döntő jelentőségű élmény volt Pecci számára, hogy látott egy, az ódon egyházi államtól annyira különböző modern államot, a maguk kristályformáiban ismerte meg a nyugati társadalmi osztályokat: az ódon, még rendi vonásokat felmutató olasz társadalmi rétegek után modern polgárságot, modern munkásosztályt és egy modern állam parasztságát ismerte meg.

LÁTTA AZOKAT A HELYEKET, ahol a közelmúlt története lejátszódott, járt Napoleon hadmeneteinek útján, meglátogatta a vaterloo-i csatateret, megismerte az olasz barokk művészetétől annyira különböző, annyira más föld, más égtáj, más társadalom színeit és légkörét lehellő flamand művészet alkotásait, látta a nagy iparvidékeket, külső benyomásokat szerzett a modern demokratikus politikáról ugyanakkor, amikor a hivatalos tárgyalásokon látta annak belső szerkezetét is. Megismerkedett a királyi családdal s társadalmi érintkezésbe lépett a belga arisztokráciával.

Küldetése símán torkollott bele az egyszerű és szabályos kudarcba. Elvi szempontból is, a katolicizmusnak belgiumi többségét szemlélve is, a mellett volt, hogy nem szabad belemenni a katolicizmus számára csak részleges befolyást biztosító javaslatba. A belga katolikusok habozás nélkül követték a „római utasítást”, a kompromisszumot képviselő katolikus miniszterelnök visszalépett s az összecsapás körül kifejlődött politikai

bizonytalanságot csak új választásokkal lehetett áthidalni. De ezen a liberalizmus szorongatott erői váratlanul jelentős térnyerést értek el s az új minisztérium most már egészen liberális formában vitte keresztül a népoktatási javaslatot és igen éles hangon kívánta Rómától a belga belügyekbe tájékozatlanul beavatkozott túl fiatal nuncius visszahívását. Ez súlyos csapás volt Pecci Joachimnak, aki mint teológus azt szokta meg, hogy elméleti állásfoglalásai briliánsan logikusak, mint jogász pedig megszokta, hogy ezek az állásfoglalások papíron tökéletes megformulázást kaphatnak. Most megdöbbenve tanulta meg, hogy a politika mennyire más: egy kockázatos, esetleg elveszíthető, de teljes állásfoglalásnál sokkal többet ér egészen bizonyosan sikerre vihető kompromisszum, amit végre is nem kell feltétlenül végleges helyzetnek tekinteni, hanem további lépések és továbbépítendő eredmények alapjainak is.

ELSŐ POLITIKAI kudarcának élménye döntő volt rá: a teológus és a jogász így tanulta meg a gyakorlati valósággal való kiegyezés szellemét s vált az elmélet és gyakorlat közötti reális kompromisszumok nagymesterévé.

Egyideig mindenesetre még maradhatott, s az időt arra használta fel, hogy még részletesebben és tárgyilagosabban megismerkedhessék a gyakorlati politika számára annyira új erőivel, megismerje Nyugat új és magasrendű szociális kultúráját, az új stílusú katolikus mozgalmakat. Felkereste a Rajna-vidéket, ahol a katolicizmus modern színezetű mozgalmai forrtak. Megismerkedett Geissel kölni érsekkel s megismerkedett azzal, hogy a saját nemzeti egyéniségének megfelelő módon hogyan keresse a német katolicizmus saját társadalmi erőinek megszervezését, középpontosítását és egyesítését, megpillantotta azt is, hogy az Egyháznak hamarosan miféle új kérdéstömeggel kell megküzdenie a proletariátus elpártolása kapcsán.

Olaszországba kerülő utakon tért vissza: előbb átrándult Angliába; itt ismeretséget és személyes barátságot kötött Wisemannel és Newmannel, akik szintén sajátosan társadalmi jellegű erők ellen küzdöttek és társadalmi erőket szerveztek. Angiából Itáliába vezető útja keresztülvitt Párizson, ahol viszont azt a nyugtalan, kissé túlságosan nemzeti és kissé önfejű francia katolicizmust tanulmányozta, amely az egész világ figyelmét felkeltette, s amely irodalmi és egyéb alkotásával azt arrogálta magának, hogy a modern kulturális élet, a modern kultúrtársadalmak számára nem Róma, hanem Párizs az Egyháznak mozgalmi és szellemi középontja. Időközben egyébként megkapta kinevezését Perugia püspöki székére. S már mint püspök vonult be Perugiába. XVI. Gergely még az ő útja alatt halt meg s ugyancsak az ő útja alatt választották pápává IX. Püst.

MIG Ő A SZÁMÁRA OLY JELENTŐS európai tanulmányúton volt, az új uralom lecserélt mindenkit, akik őt mint a Collegio Romano és Sapienza növendékét ismerték, tudtak tanulmányi eredményeiről, ismerték azokat az ígéretek, amelyekre beneventi és perugiai kormányzása feljogosította; a kúriában új arcok és új rendszer fogadták a túlgyorsan és túlnagy ranggal kiröpített fiatal nunciust, az öreg és gyűlölt Lambruschini tévedéseinek egyikét, aki háta mögött kudarcral, fején egy jelentéktelen kisváros püspökségével hazaérkezett, s akinek minden valószínűség szerint meg kell maradnia kicsiny vidéki olasz püspöknek.

A sors több mint két évtizeden át lebegtette feje felett azt az esélyt, hogy sorsa itt ér véget. Ez volt az a mindennél nagyobb nehézség, amivel a fiatal, még ki nem próbált léleknek meg kellett küzdenie, ez volt az a roppant súly, amely alatt az évek és napok egyre felhalmozódó tömegének elviselésében egyre nagyobbá

nőtt, ezek voltak azok a tartalékok, amelyekből akkor, mikor a pápai székhelybe került, egy gejzír türelmetlen erejével, szinte erőszakosságával tört fel a becsvágy. Ahhoz, hogy kiformalódjék az a pápa, akire századok váraoztak, hogy kiformalódjék XIII. Leó: mindennek előtt Pecci Joachimnak kellett kiformalódnia!

Ettől kezdve jóideig nem aktív intézője a politikának, csak történnek vele az események, már t. i. annyi, amennyi az eseményekből Perugiába ér vagy itt átcsap. 1848 és 49 az ő püspöksége számára sem múlnak el politikai zavarok nélkül, ő is megáldja a perugiai szabadcsapatoknak Ausztria ellen induló zászlait, ő is osztozik azokban a reménységekben, amelyek egy Itália élére állani kívánó pápasághoz fűződnek, ő is varázslata alatt áll Giobertinek, akit egyébként Brüsszelből személyesen is ismert és aki őt Perugiában meg is látogatja. S őt is tájékoztatlanságba és zavarba ejti az, hogy 1849-ben széttörnek a pápaság alatt való nemzeti egység álmai.

Annál nagyobb buzgósággal lát püspöki hivatásának teljesítéséhez; nem kedvetleníti el, hogy szegény, tudatlan, alacsony származású papságot talált egyházmegyéjében s hogy neki magának lassú munkával és csak a saját egyházmegyéje területén lehet az itt talált viszonyokat megváltoztatnia. Az egyházi intézményeket belga és rajnai minták után újjászervezi, irodalmi és sajtótörekvéseket ápol, kulturális és hitbuzgalmi egyesületeket alapít, oratóriumokat és papi ájtatossági egyesületeket. Az iskolában a hivatalos tananyagot és kötelező iskolai hitéletet kívül ifjúsági kongregációkkal akarja rögzíteni és terjeszteni a valóságos életet.

A döntő fordulat 1859-ben jött; Perugia ekkor elszakad az egyházi államtól, kormányzója elmenekül, a nép nem hallgat püspökére, mire ő bezárkózik palotájába és engedi rohanni az eseményeket. 1860-ban el-

érkezik a Piemonthez való csatlakozás. Közvetlenül előtte bátor pásztorlevélben tesz vallomást az Egyház világi uralmának szükséges voltáról, azonban 1861-től kezdve az itáliai királyság déli határainak püspöke.

Nehéz idők jöttek, a papság elveszítette saját törvény-székeinek kiváltságait, elveszítette befolyását a népoktatásra, az egyházi birtokok kezelését felügyelet alá állították, bevezették a polgári házasságot, a püspöki joghatóságot erőszakkal csökkentették az élet minden területén. Intézkedéseiben, pásztorleveleiben, egész hivatalos tevékenységében élesen ellentmondott ennek a helyzetnek, azonban egészen másképen viselkedett kifelé. Az olasz királysághoz ragadott püspökök között egyéniségének lenyűgöző voltával, szellemének és modorának páratlan eleganciájával ő a legfelölőbb jelenség, a kormányzat és udvar felé ő tud magának legnagyobb tekintélyt és legsímább kezelési módot biztosítani. A politikai okokból fakadó ellenállásba nem megy a lehetetlenig, főképp nem kívánja megtagadni az állam felségjogait, sőt még az egységes Olaszországot erkölcsi igényként hirdető közhangulatot sem. Minden további nélkül engedélyezi a Cavour-ért tartott gyászmisét, amikor értesült róla, hogy halálos ágyán Cavour kibékült az Egyházzal. Az olasz vidéki püspökség palotájából e szoros helyzetben is, az egyházkormányzatnak az állammal szemben való háttérbeszorulásában is egyik legnagyobb és legsúlyosabb gondja az Egyház és a modern társadalom munkájának összehangolása; dolgozószobájának asztalán a kor legfrissebb katolikus irodalma, minden katolikus megmozdulás egyidejű híre s a legújabb szerzők munkái.

1876-ig mindenekelőtt a társadalom nevelésében látja azokat a mozzanatokat, amelyek az Egyház szellemét diadalra juttathatják, ettől kezdve azonban fel-

fedezi, hogy egy mélyebb princípium adódik az Egyház számára s elvezet a gazdasági összetevők kutatásáig. Szerinte az emberi civilizációnak az a része is, amely abban a pillanatban szemben állt az Egyházzal, a szellemi és testi munkának műve. A munkát az Egyház mindig parancsolta, híveit munkára szoktatta és a tevékeny emberi életet szentnek tartotta. Úgy tűnik fel, — mondta a későbbi XIII. Leó — mintha eme munka megszentelésétől, erkölcsi érdekei mellé való odacsatlakozástól elpártolt volna az Egyház és életformák kedvéért, amelyek a munkát elsősorban csak szervezik, vagy ők maguk évszázadok óta felhalmozódott munkaeredményekből élnek; meg kell tehát szüntetni ezt az ellentmondást a munka új tömegformái és a régi társadalmi osztályok érdekeihez csatlakozott Egyház között. Ugyancsak le kell hajolnia az Egyháznak a fejlődő természettudományok és szaktudományok művelése felé és ott is ellentmondásokat hidalni át.

Ez a körlevél az Egyházzal és a civilizációról egyelőre csak püspöki pásztorlevél volt, mondanivalójának súlya belső méretei szerint már valóságos enciklika — és úgy is hatott!

1871-ben végül kinyílt előtte az út Perugiából, megjelenhetett Rómában, ahol a pápa kardinális-kamarássá tette. — Ez a rang afféle közbeeső hivatal a pápa és a pápai államtitkár között, tulajdonképpen osztozkodás mindkettő terheiben, azonban majdnem a semmivé csökkenteti betöltőjének a pápai trónra való esélyeit.

Igy történt, hogy 1878 február 18-án úgy vonult be a konklávéra Joachim Pecci bíboros, mint akinek legkevésbé vannak esélyei a pápai székre, azonban már két nap múlva 61 közül 44 szavazattal, tehát feltűnően nagy többséggel ő vonult ki onnét mint pápa. A kúria és az egész világ bíborosainak közvéleményében már régóta ő szerepelt úgy, mint aki egyedül

képes a pápaságra és Egyházára váró súlyos feladatokat megoldani.

Sejtelmek régóta várták ezt a napot. 25 évvel ezelőtt volt, hogy a távoli Brüsszelben megpillantotta azt a súlyos és sok problémát, amellyel az Egyház és a modern idők egymással szemben állnak. Több mint 20 évet töltött az Egyház középponti kormányzatán kívül helyi feladatok száműzöttjeként, s méltán gondolhatta, hogy helyesen látja azt az utat, amely felé az Egyháznak indulnia kell. Ez a 25 év egy szívós, de mindig törekeny szervezet örökös gyengeségei között telt el. Most hogy a várakozás valóra vált, hosszú ájultságba esett a hír hallatára. Környezete attól félt, hogy a kísértetiesen sovány, utolsó szál hajáig ezüstfehérre őszült aggastyán nem fogja testi erővel bírni a pápai koronázás súlyos szertartásait. Azonban koronázása minden incidens nélkül zajlott le 1878 március 3-án. Az új pápa a koronázása előtt való napon emlékezhetett meg 69. születésnapjáról!

A figyelmet, amit az újonnan megválasztott pápa személye keltett és a várakozást, amely feléje irányult, misem jellemzi jobban, mint az, amit az akkor Rómában tartózkodó Gambetta írt róla:

„Nem fog szakítani nyíltan az elődje által rámaradt hagyományokkal és elődje nyilatkozataival, de magatartása, tettei, többet fognak jelenteni minden beszédnél . . . ha nem hal meg hamar . . .”

Gambetta helyesen pillantotta meg XIII. Leó legjellemzőbb vonásaként az elvi alapvetés teljes épségében tartása mellett a gyakorlattal való kiegyezés vonását. Hogy azonban a hatvannyolc éves korában már aggastyánná lett pápára még huszonötéves uralkodás vár, azt senki sem sejtette.

A KÖZVÉLEMÉNY mindenesetre bizonyos volt, hogy egészen rendkívüli méretű és rendkívüli tulajdonságokkal rendelkező egyéniség lép vele sz. Péter trónusára; Reynolds ekkor festette róla híres képét és ettől a képtől velőkéig érő, szinte természetfölöttien éles, éber értelem és akarat sugárzik és a mellett a legmagasabbrendű és legmagasabbfokú emberi jószág. Életmódja már mint püspöké, kezdetől fogva roppant egyszerű volt, ugyanazt az egyszerűséget folytatta tovább a pápai trónuson, a legszigorúbb takarékossgot vitte keresztül a Vatikánban, ám azt a fényt és pompát, amit a hivatalos megnyilvánulásoknak mutatniok kellett, csak annál jobban emelte ott, ahol a pompának a pápaság fönségét kellett jeleznie. Uralkodásának kezdetén fontos kérdés állott előtérben, mindenekelőtt az államok felé való viszony kérdése. Ott volt az elintézetlen kérdés Olaszországgal, a konkordátum felbontása osztrák részről, a kultúrharc Németországban és egy francia kultúrharc fenyegető veszélyének kitörése Franciaországban.

Egészen új problémák elé állította a pápaválasztást és a pápa koronázási módját az a helyzet, hogy először történt ilyesmi egy egészen idegen kézen lévő Rómában. Már maga a kihirdetés is hangsúlyozni kívánta a pápaság jogfenntartását; a szokásos kihirdetés nem a Sz. Péter-tér, hanem a Bazilika felé fordulva történt. Az olasz hivatalos körök várták, hogy talán mégis hivatalos értesítést kapnak az új pápaválasztásról és ezzel megtörik a Vatikán és Olaszország között a hivatalosan fenn nem álló viszony. Azonban az értesítés nem érkezett meg, mire napirendre tértek a kérdés felett azzal a meggondolással, hogy az újonnan megválasztott pápa személyének kihirdetése megtörtént és köztudomású, hogy ki az.

3.

Figyelem és várakozás XIII. Leó trónraléptekor. A koronázás nehézségei és különösségei az idegen kézen lévő Rómában. Az állásfoglalás Olaszország felé: hatalmi egyensúly tartása a Quirinállal. A pápai állam visszaállításának esélyei. Az ifjú Olaszország válságai. A pápaság figyelmének főtárgya: a kor kérdése felé való fordulás.

Az új pápának mindenekelőtt az itáliai egyházpolitika kérdésében kellett állástfoglalnia, — abban az irányban, hogy törvényesnek vagy törvénytelennek tekinti-e a pápai állam elrablását, illetőleg még ha törvénytelennek tekinti is, véglegesnek és megváltozhatatlannak tartja-e. S amennyiben annak tartja: miféle magatartással kíván élni és milyen politikát kíván folytatni az olasz királyság, a hivatalos olasz állam intéző körei felé és az egyházi állam szuverénitásának fenntartásában milyen erőkre akar támaszkodni. XIII. Leó magatartása a lángeszű gyakorlati politikusé volt, azé a politikusé, aki pontosan és világosan ismeri fel a tényeket és az egymás ellen szükséges erőket szabatosan vonja megfelelő koordinációkba.

A nyolcvanas évek kezdetétől a nyolcvanas évek végéig gyakorlati valóság volt az, hogy a pápai állam restaurációja nem volt sem az európai politikának, sem az itáliai belső közvéleménynek gyakorlati lehetetlensége. A francia politika számára az egységes Olaszország felesleges és kellemetlen teher volt és ezen a tételen a francia köztársaság egyházellenes és radikális kormányzatának és az olasz királyság szintén egyházellenes és radikális kormányzatának világnézeti azonossága sem változtatható. Ugyancsak az olasz politikával szélsőségesen ellentétes szférákban mozgott az orosz politika is és XIII. Leó a gyakorlati politikus ügyességével ezen a ponton sem felejtkezett meg a pápaellenes olasz kormányzattal szemben hatalmi és presztizs-

beli ellensúlyra találni. Az egyházi állam kérdésében a maga köré csoportosított politikai eszközök lehetőségeivel kívánta a Vatikán hatalmi egyensúlyát a Quirinálal szemben biztosítani.

Azonban mégha neki magának és környezetének merőben más is lett volna a felfogása, mint IX. Piusnak, akkor sem tartozott volna a római stílushoz: előkészítetlen, elsietett és váratlan rögtönzésekkel fordítani az állásfoglalásokon. A római kérdés megoldásában a pápaság sok mindent az időre bízott és nyugodtan az időre is bízhatott. Végző eredményben az első — szabadkőműves és egyházellenes — kormányzó nemzedéknek ki kellett egyszer halnia s az utódoknak már szüksége volt valamiféle gyakorlati állásfoglalásra és megoldásra a római kérdésben, azonkívül most már az új államnak kellett megmutatnia, hogy a pápai állam pacifikált külső és belső politika helyett vajjon milyen úton és módokon boldogítja Rómát és Olaszországot. A belpolitika a fiatal állam számára sem volt valami rózsás. A pápai államnak és a régi olasz államoknak kormányzata ugyan ódon, konzervatív volt, talán túlságosan egyszerű, azonban éppen ezért rendkívül olcsó; katonaság költségei és súlyos közigazgatási és igazságszolgáltatási feladatok nem terhelték az állam lakosságát. Most modern állam jött, egy terjedelmesebb közigazgatásnak, hadseregnek, külpolitikának költségeivel, gazdaságpolitikai feladatokkal, és ezek válság után válságot értek. Azok között, akik az egyesülés legnagyobb hívői voltak, sorra támadtak frakciók, amelyek a pápai állam közigazgatását, jóságát, olcsóságát és becsületességét kezdték hangoztatni. Tehát belsőleg is megvolt a lehetőség arra, hogy az egyházi állam restaurációjára vonatkozó elvi állásfoglalás politikai összefüggéseket találjon.

OLASZORSZÁG BELSŐ ÜGYEIBEN való részvételt éppúgy, mint elődje XIII. Leó is tilalmazta: az új Olaszország maga találja meg a maga belső fejlődésének és külső tevékenységének útját, az Egyház és a hívők részvétele nélkül. Valóban az olasz politika fejlődésének mai helyzetéből kitekintve ez nem volt helytelen állásfoglalás. A hívők tömegeinek kikapcsolása az olasz politika életéből egyelőre sajnos ugyanazt jelentette, hogy az olasz politikát teljesen és kizárólagosan a radikális erők irányították. Viszont azok a válságok, amelyeket érvényesülésük akadálytalan mivolta az olasz politika számára felidézett, tisztítóan hatottak és előkészítették a talajt a katolikus politikai gondolatoknak és politikai tömegeknek egy átmeneti időben való nagyon kedvező szereplése számára.

Mindenesetre XIII. Leó pápaságának éveire esnek már azok az események, amelyek hatása alatt az olasz rajongók belátták, hogy vérmes reményeik nem válnak valóra csak úgy egyszerre. A fiatal nagyhatalom gyarmati hódító politikát kezdeményezett, és ezen a téren súlyos kudarcok érték. 1885-ben Dogaloinnál, 1886-ban pedig Aduanál szenvedett vereséget az abesszíniai császárság csapataitól és ezeknek a vereségeknek súlyos politikai és gazdasági visszahatásai voltak s különösen a felidézett gazdasági krízisek voltak súlyosak. Nyomban ezután megrázták az új állam hivatalos kormánypolitikáját a kormányköröknek és a szövetséges politikai osztályoknak politikai és pénzügyi botrányai. A súlyos adók, közigazgatási visszaélések, közpénzek s a személytelenné és nehézkessé vált jogszolgáltatása lassankint kiábrándították az embereket a modern állam abszolút jóságába vetett hitből és lassankint megadták egy katolikus program elvi és gyakorlati alapját.

Mindezek a dolgok természetesen lassan értek és lassan bontakoztak ki. A római Egyház azonban a maga hagyományaihoz híven nem volt türelmetlen és nem sietett. Jelenének fennállása biztosítva volt, Olasz-

ország maga csak egy részletet jelentett és XIII. Leó politikája részben a Gondviselésnek és a belső erő alakulásának művére is bízta az olasz részletkérdés megoldását. Mindenekelőtt azokat a kérdéseket akarta megoldani, amelyeket a kor az Egyház és a pápaság számára felvetett. Mindenekelőtt le kellett szegezni azokat az elméleti alapokat, amelyekkel az Egyház a maga működésében tovább kívánt haladni a jövő irányában.

4.

XIII. Leó állampolitikája. A kultúrharc felszámolása. Jóviszony Oroszországgal és Angliával. Világpolitikájának távlatai. Rampolla.

Állampolitikájának alapvonala a tökéletes egyensúlytartás művészete. Államterület felett való rendelkezés nélkül és fegyveres erők híján kellett biztosítani a pápai szék állami szuverénitását, — íme: ez volt állampolitikájának kiinduló kérdése Olaszország felé.

Németországban a kultúrharc terhes örökségét vette át s megválasztása után egyik első gondja volt, hogy erről nyilatkozzék és a német katolikusok helyzetének megteremtésére teremtsen kedvező előfeltételeket, legalábbis hangulatot azzal a levéllel, amelyet trónralépése alkalmával I. Vilmoshoz írt és hírül adva megválasztását, kifejezte, hogy az uralkodó nagylelkűségétől várja katolikus alattvalóinak nyugalalmát és lelkiismeretük békéjének visszaállítását; s egyúttal annak a reménynek adott kifejezést, hogy ők ketten a közös keresztény szeretet egységében működhessenek össze. A levélre adott válaszában a császár azt írta, hogy ő viszont az államhatalom minden törvényének teljes elismerését kívánja és a pápaság részéről reméli, hogy az a maga részéről erre bírja is rá a német papságot. A pápa viszont határozottan kifejezésre juttatta, hogy ehhez a porosz állam törvényeinek kell megváltozniuk:

a rómaellenes és kultúrharcos szellemet akkor a trónörökös, a leendő II. Vilmos fejezte ki, aki azt válaszolta, hogy Poroszország törvényhozása nem Róma szerint fog igazodni.

A békét az hozta létre, hogy Bismarck elismerte azt a belső vereséget, amelybe a kultúrharc juttatta s azt, hogy még mindig töretlenül áll a német katolicizmus ereje és ellenállása. Minthogy az uralkodó környezetéből is, sőt magából a becsvágyó trónörökösnek köréből is olyasféle hangok hallatszottak, hogy legalábbis modus vivendit teremtsenek a katolikus alattvalók felé, már államérdekből is a belső egység és béke alapjainak visszaállítására, Bismarck nem ellenezte, hogy tárgyalásokat vegyen fel először 1878-ban Masella müncheni, majd később Jacobini bécsi nunciussal.

Az 1880 július 14-én hozott törvény kezdte építeni a kultúrharcot; 1882-ben újra követet küldött Poroszország a kúria mellé, ugyanennek az évnek és a következőnek törvénykezése további könnyítéseket és változtatásokat hozott.

A PÁPA SOHASEM ÉREZTETTE legyőzetését Bismarckkal s az hálás is volt azokért az előkelő és nemes formákért, amelyek nem tették számára megalázóvá az egyházpolitikai harc eredeti intézkedéseitől való visszavonulást. „Nem megyünk Canossába!” — hirdette éveken keresztül Bismarck, azonban a tények és a saját magának érdekeit átérző politikus végül mégiscsak felülkerekedett benne és leszerelte azt a hasadást, amely már-már a birodalom politikai szerkezetében is súlyos károkat jelentett és amely saját helyzetét is erősen megrendítette.

Hogy a pápa előzékenységét viszonozza, őt kérte fel döntő bírónak a német birodalom és Spanyolország között a Karolina-szigetek kérdésében kitört viszályban. Az 1886-os és 7-es évek törvényhozása még tovább ment az Egyházat illető nyomások felszabadításá-

ban. Még legtovább ragaszkodott Bismarck a bejelentés kötelezettségéhez, noha a német katolikusok számára ez egyike volt a legmegalázóbbaknak és legkárhoztatottabbaknak. Azonban végeredményben a német katolicizmus visszakapta szabadságát, iskoláit, egyesületeit és benső életének érintetlen jogait, sőt megerősödve és megacélosodva került ki a harcból. Hitbuzgalmi egyesületei, politikai pártjai, tudományos jellegei, könyvkiadása ettől kezdve az egész világ katolicizmusa számára mintát alkottak. S 1888-ban, amikor pappászentelésének 50 éves jubileumát ülte, a pápa I. Vilmos császár ajándékát viselte, az aranytiarát és a német sajtó elismerő cikkekben méltatta a pápa megértését Németországgal a német állam szükségletei iránt.

Bismarck emlékiratából is láthatjuk, milyen hatást tett az Egyházzal való összeütközése; és a gyakorlati politikus tanulta megbecsülni és elismerni azt a hatalmat, amelyet olyan könnyen mellőzhetőnek és megsemmisíthetőnek tartott.

Ugyanígy igyekezett jó viszonyt teremteni a Szentszék Oroszországgal. Ebben kettős cél vezette. Egyrészt az egyensúlytartás az európai katolikus államokkal szemben, másrészt a skizmában élő orosz tömegek úniójának, ha nem is megvalósítása, de legalább az únió előfeltételeinek és alapjainak megismerése és hacsak lehet, a rajtuk való munkálkodás megindítása. Mindazonkon kívül arra is kellett gondolnia, hogy Oroszországon belül mintegy húsz millió lengyel katolikus él s az orosz birodalom uralkodójával mint nagyszámú katolikus világi urával korrekt viszonyban akart állni. Azt, hogy a középponti egyházkormányzat az orosz uralom alá jutott lengyelségen át egyházpolitikai kapcsolatokba jutott az orosz birodalommal és a cári udvarral, nem először tekintette a közeledés és összehangoló-

dás megindulásához alkalmas körülménynek a pápaság. A gondolatot azonban egy időszak sem vetette fel olyan szabatos megfogalmazásban és olyan reális és síma gyakorlati eszközökkel, mint XIII. Leó uralma.

OROSZORSZÁGGAL VALÓ KAPCSOLATAI kevésbé voltak kedvezőek Ferenc József számára, aki féltékenységgel is nézte a francia orientáció mellett még külön az orosz jó viszonyt is. Viszont egy olyan éleslátású, bizonyos mértékig a jövőbe látó politikus, mint amilyen XIII. Leó volt, nem tartotta maradandónak Németország, a monarchia és Oroszország hármasszövetségét és jobban örült volna, ha nem elveszendőnek és mulékonyoknak tartott keretben látja a legnagyobb múltú és legjelentékenyebb európai katolikus uralkodócsalád jövőndőjét.

Ugyancsak kitűnő kapcsolatokat tartott fenn a pápaság Angliával is. A hitszakadás után százötven évig Anglia és az Egyház, valamint az angol kormányzat és a pápaság között hideg, legjobb esetben semleges volt a kapcsolat, bármilyen téren való összeműködésről nagyon nehezen lehetett volna szó. Főképp Anglia részéről nem. Az angol magatartás megváltozását a francia forradalom segítette elő s az Európa konzervatív egyensúlyát valló angol politikával is gyakran működött össze azután a pápai diplomácia. Még jobban kibontakozott ez az összeműködés IX. Pius pápasága alatt, amikor a katolikus hithirdetésnek az angol világbirodalom távoli világrészein és világáiban kellett teret biztosítania. XIII. Leó mindkét célkitűzést összefogva egy nagyszabású egységes állampolitika realizmusába állította bele.

NAGYON ÉRDEKES politikájának vonalvezetésében az, hogy a világháború későbbi központi hatalmaival szemben inkább a szövetséges és társult Entente Cordiale-nek volt politikai szövetségese a pápaság. Azonban soha jobban és élesebb vonásokkal nem érvényesült

még a pápai diplomácia politikusi hagyománya, mint XIII. Leó alatt: hogy a pápaság az egész világban gondolkodik, látóhatára és érdekerületei magukhoz ölelik az összes világrészeket.

A francia gyarmati világbirodalommal való közöség a katolikus érdekeknek Franciaország közelkeleti befolyásán át való védelmét jelentette és a franciáknak Északafrikában kiépült gyarmatbirodalmában a mohamedánizmus államjogi szuverénítésének tudatos kiszorítását jelentette, ez pedig rendkívül fontos mozzanat volt, mert hiszen a katolikus misszionálás munkája többnyire meg sem indulhatott a szuverén mohamedán államokban.

A pápai politika mérlegének serpenyőiben az afrikai és ázsiai kolóniák lebegtek, a színes fajok kereszténységre térítésének érdekei, India és Kína. Az Egyház missziósmunkája a felfedezések óta ezekben a távlatokban gondolkodott, ezekben az érdekekben és hozzáértett ezekhez az érdekekhez a pápai világpolitika is. Még a leggyengébb pápák uralkodásának időszaka is összeesik a hittérítés nagy eredményeinek fénykoraival és a pápai szék politikájában szinte személyektől függetlenül kidolgozott tárgyi módszer lett a missziók érdekeinek állandó szemmeltartása a pápai szék politikai tevékenységében is. Azonban ezt politikai tekintetben senki sem egyesítette olyan biztos, egységes és fényes rendszerben, mint amilyen XIII. Leó politikája volt; ennek jellegzetességét csak akkor tudjuk értékelni igazán, ha elgondoljuk, mennyire a szűk itáliai és közép-európai érdekerületen működött egy X. Leónak vagy VII. Kelemennek állampolitikája. Viszont XIII. Leó állampolitikája számára nemcsak hithirdetés volt az Egyház küldetése, hanem nagy és fényes politikai küldetéstudat is, egységes, nagy és fényes rend-

szer, reális politikai akciók közös irányvonalakat vezérelt roppant szisztémáiban.

Az az ember, aki XIII. Leó állampolitikai gondolatainak ezt a vonalvezetését — uralkodásának második felében reálisan megvalósította, olyan egyéniség volt, hogy a pápai államtitkárok sorában méltán foglalhat helyet a neve Consalvi és Pacelli bíborosok neve mellett: Rampolla Mariano del Tindaro, a legnagyobb szabású, legerélyesebb és legnagyobb távlatokban gondolkodó főlk egyike, aki Hildebrand diákonus óta a pápaság külügyeit intézte.

RAMPOLLA negyvenes éveiben volt, amikor a pápai államtitkári székbe került, előkelő, de szegény szicíliai családból származott, a Capranica-kollégiumot végezte, annak volt legkiválóbb növendéke, a fiatal Pecci Joachimra emlékeztető egyéniség, világias és papos egyszerre; a jezsuiták voltak első nevelői és páratlan erő és páratlan fegyelmezettség, amit mestereitől kapott, mindvégig megérződött módorán. Ő maga is szeretett volna jezsuita lenni, azonban egészsége sokkal gyengébb volt, semhogy alkalmas lett volna elbírní a jezsuita tanulmányi és rendi kiképzés roppant megerőltetését.

Pályafutásának iránya és erői ugyanazok voltak, mint a fiatal Pecci Joachimé, ugyanúgy a kúriai utánpótlás céljaira emelt intézményekben nyerte kiképzését és közvetlenül innét került a kúria szolgálatába, innét az alapos és elnyűhetetlen munkaerő hírében — a madridi nunciatúrára, amelynek a rendkívül nehéz spanyol viszonyok között hasonló kézre volt szüksége. Az pedig megszokott valami, hogy a kúria szolgálatában az első nagyobb főnök az, aki elindítja egy-egy pályafutás alapjait; így vette észre az ő tehetségét Simeoni bíboros, madridi nuncius, aki amikor bíboros lett és a Propaganda Fide vezetője, Rampollát is maga mellé kívánta venni és őt tette a keleti ügyosztályok titkárává.

Szédületes munkabírása, a minden személyi becsvágýról való lemondás, pusztán a tárgyban való elmélyülni kívánás ösztöne és akarata voltak azok a tulajdonságok, amelyek szerepét egyre jobban fokozták, nevét egyre jobban ismertté tették. Életének ebben a korszakában a leendő nagystílusú politikusnak egyik legnagyobb tulajdonságaként máris ez mutatkozott benne: a saját magáról hallgatni és másokat meghallgatni tudás. Azonkívül Madridban újra szükség volt hozzá hasonló emberre, mert Simeoni utóda, Bianchi hibákat követett el, belebukott a spanyol belügyekbe; nyíltan a karlisták felé hajlott a hivatalos kormányzattal szemben s maga az uralkodó kívánta visszatérését. Ez már XIII. Leó pápasága alatt következett be; Bianchi bíborosi kalappal került a kúria legveszélytelenebb pontjára, az ő helyébe pedig, mint heraklai címzetes érsek, Rampolla kerül madridi nunciusnak. Madridban éppen azzal nyerte meg ügyét és hajtotta végre a rábízott politikai küldetést, hogy egyáltalában nem mutatkozott politikusnak, hanem papnak, akit az egyházi fegyelem érdekel, az Egyház érdekei, s a spanyol egyház-kormányzat fegyelme közben leszerelte a karlista püspök ellenállását a Bourbon-ház fiatal ágaival szemben. Közvetlenül innét hívták vissza Rómába mint bíborost, s az aggastyán külsejű, állandóan beteg pápa helyett már akkor szinte minden átmenet nélkül őt kandidálta a kúria egy részének közvéleménye a leginkább lehetséges utódul.

1887 óta Leónak és Rampollának nevei egymáshoz vannak kapcsolva s egyikét adják a világtörténet nagy emberi kettőseinek. Ama sugárzó láng mögött, amely XIII. Leó pápával Joachim Pecci törékeny testében égett: Rampolla Mariano súlyos és vasból való ereje állott eszközként. A kúrián belül Rampollának egyformán volt pártja is, ellenzéke is, úgy is, mint az

aktív ügyeket intéző bíboros-államtitkárnak, úgy is, mint leendő pápának. Vele nagyon előnyös változás történt a pápai államtitkárok sorában: Consalvi óta a konzervatív és passzív egyéniségek pusztán adminisztrátori képességű államtitkárát először váltotta fel nagy tehetség, aki maga is alkotó génusz. Ezeket a tulajdonságokat egyformán írták javára is, kárára is. Mindenesetre, a leendő pápa személyére vonatkozó számítgatások közül volt egy párt, amely eleve tiltakozott az ellen, hogy a pápa oly élesen politikai jellegű formákban gondolkodjék, mint ahogyan ezt Rampolláról tudták.

5.

A francia kérdés. A francia kultúrharc. A francia kormányzatok és egyházellenességének okai. Belgium. Újra az olasz kérdés. A „Non expedit“ bulla.

Franciaországban ugyancsak a politika élezte ki és tette ellenségessé a francia katolikus rétegeknek és a hivatalos államnak viszonyát. Az a vereség, amibe a legitimista remények kudarca juttatta a Bourbonok visszatérését és a monarchia visszaállítását kívánó francia rétegeket: megerősítette a köztársaság gondolatához csatlakozó és a forradalomból kisarjadt értelmiségi és vagyonos polgári osztályt.

A REPUBLIKÁNUS FRANCIA POLGÁRSÁG érezhető okokból állott katolikusellenes hatások, a régi francia felvilágosodás és politikai érdekek sugallatai alatt és a katolicizmusban látta azt a legfőbb tényezőt, amely hagyományából kifolyóan tovább is a legitimitás elvét kívánja fenntartani és tömegei közé sugározni. A politikai hatalmára és érvényesülésére féltékeny radikális francia középosztály képviselője a sajtóban, parlamentben, törvényhozásban egyaránt páratlan heveségű harcot indított meg az Egyház ellen. Az események itt természetesen

összefüggnek Franciaország belső politikai történetével. A Harmadik Köztársaság első miniszterelnöke Thierry volt, a század mozgalmas politikai eseményeinek egyik veteránja, öreg és tapasztalt politikus, akinek személyében kiegyeztek a pártok és akinek a vesztes háború és a francia belső megrázkódtatás örökségét, egy megalázó békekötést kellett átvennie. De sem ő, sem a köztársasági irányzat nem vállalta hivatalosan ennek terheit, így engedték kormányra Mac Mahon marsallt és a legitimizmust; a legitimizmus azonban csődbe jutott Bourbon Henrik ellenállásán, amelyet a zászlók kérdésében teljesített: nem akarta elismerni a francia királyság hivatalos zászlajának a forradalmi trikolort, hanem meg akarta tartani az ország és a Bourbon-ház régi színét, a fehéret. Mac Mahonnak túlzó személyi becsvégya, azonkívül politikai kérdésekben tanúsított járatlansága okozta bukását.

Grévy köztársasági elnök személyében először került az elnöki székbe egy típus: a paraszti, majdnem kispolgári származású polgár, aki újságíráson, tanárságon, ügyvédségen és e mellett akár fővárosnak, akár valamelyik vidéki városnak helyi, politikai életében való részvételén át jut az állam legmagasabb méltóságába és egy heves francia érzés mellett türelmetlenül, féltékenyen és makacsul őrzi a maga politikai és társadalmi kasztjának érdekeit és mindent kész megtenni, hogy a többi osztályok és kasztok ellenkező iránynak látszó érdekeit lerombolja; gyűlöli mindenekelőtt az arisztokráciát és a papságot, a régi nemesség töredékeit, továbbá a még vallásos hangoltságú és történelmi származású polgárságot. Hogy Franciaország köztársaság maradt, az csak Grévy uralma alatt vált teljessé. Az a típus, amely vele a köztársaság elnöki székébe ült, most már több mint tíz köztársasági elnököt adott Franciaországnak.

Ugyancsak az ő uralma alatt tűnt fel az a szintén maradandóvá lett politikus típus, aki azóta is a francia parlamenti élet örök alakja, szintén a nagy tömegek valamelyik társadalmi osztályából sarjadt néptribunszerű jelenség, a politika közvetlen eseményeinek intézője. Grévy elnöksége alatt ért befolyásának, tevékenységének, negatív eredményeinek csúcspontjára Leon Gambetta, a Dél-Franciaországból jött félolasz, félzsídó, aki egy néptribunak, fiskálisnak retorikáját egyesítve kiadta a jelszót: a

klerikalizmus a mi ellenségünk. A jelszó mögött a széles szavazati joggal politikai hatalomhoz jutott nagy társadalmi osztályoknak: a parasztságnak és kispolgárságnak az új szerepre és vezetős szerepre való féltékenysége állt.

A francia katolicizmus számára szerencsétlenség volt az, hogy beleszorult egy számára roppantul kedvezőtlen helyzetbe; befolyása főképp az arisztokráciában és a vagyonos polgárságban maradt csak meg, viszont háttérbe szorult a politika által forradalmi érvényességhez jutott tömegek mindegyikében és a francia katolicizmus egész sorsára máig is súlyosan kiható következményekkel jár egyre fokozódó háttérbeszorulása, majdnem teljes összeomlása a parasztság életében.

A francia falu hitéleti elhidegülése egyike a francia élet legdöntőbb tényezőinek. Szokásaiban, következményeiben még a francia katolikusok részéről nem kellően átvizsgált és átértékelt jelenség. Valószínűen a francia forradalomnak és az utána következő időknek földbirtokpolitikai törvényhozásából fakad.

A világi és egyházi nagybirtok bérlőiből a forradalom eseményei és eszményei tették a francia parasztságot egy földművesproletariátus nélküli, ómódi kisbirtokos kategóriává. Az Egyház és a királyság régi uralmának visszaállításával szemben ez a parasztság kettőtől félt: egyrészt attól, hogy földjei újra visszakerülnek a régi urak kezébe; vagy legalábbis a föld egy részét mégiscsak vissza kell engedni nekik; másrészt a forradalom után minden monarchia, I. Napoleoné éppúgy, mint III. Napoleoné, imperialista kísérletek sorával járt, tehát főképp háborúval, amelyekhez főképp nekik kellett fiaikat katonául adniok. A vagyonféltésnek és a fegyveres imperializmus útálatának ez a két vonása a francia parasztságot katolikusellenessé és királyellenessé tette. Politikai aktivitása a francia parasztságnak sohasem volt valami kiváltságosan nagy, azonban ennek a legnagyobb

tömegnek politikai alaphangulatára és alapérzületére az egyház- és monarchiaellenes irányzat mindig biztosan támaszkodhatott.

Mindezekon kívül a francia katolicizmus benne maradt kizárólagosan monarchikus elképzelések szerint való politikai gondolkodás más kategóriáiban és tömegei vagy nyíltan állták a harcot, mint legítimisták, vagy visszavonultak a francia köztársaság ügyeiben való részvételtől. Tulajdonképpen átjátszotta a hatalom teljességét az egyházellenes elemek kezére. A francia köztársasági gondolat szinte szervesen nem lehetett katolikus, mert hiányzottak belőle a katolikus tömegek. Ez magyarázza meg, hogy a francia politikai életben olyan stílusú néptribunok uralkodhattak, mint amilyen Leon Gambetta.

Az egyházellenes törvényhozás 1879-ben kezdődik, a francia képviselőház ekkor szavazta meg mindenekelőtt a papság és a szerzetesek ellen irányuló törvényeit: Franciaországban nem lehet szerzet vagy szerzetes-kongregáció állami engedély nélkül, azokat a szerzetesházakat, amelyek nem vetik magukat alá az állam ellenőrzésének, sorra szüntették meg, a jezsuiták iskoláit megsemmisítették, s mikor a püspökök monarchistagyanús gyülekezete tiltakozni mert: az iskolai hitoktatás eltörlése volt a válasz.

AZ ÜLDÖZÉS ETTŐL KEZDVE szakadatlan ütemben folytatódott. Mintha csak a szünőben lévő, úgyszólván defenzívába lépett kultúrharc most Franciaországban kívánna folytatódni, csakhogy egészen más körülmények között!

A németsejben a harc politikai következményei mögött mindig ott volt az a félelem, hogy egy, a még tartományi önállóságára emlékező katolikus területen újítják fel az üldözéssel a régi önállóság vágyát. De Franciaországban nem kísérheti a harcot államjogi

szeparatizmus. Azonkívül pedig egy politikai lap hevesen mozgásba hozott többségi véleménye állott a harc mögött, míg a német kultúrharc tulajdonképen nem volt a társadalmi osztályokkal szerves kapcsolatban, mint ahogy Franciaországban.

Gambetta halála után még erélyesebb és még szilárdabb formákban Jules Ferry miniszterelnöksége folytatta az egyházellenes törvényhozást. — Ferry hatása a közelmúltig kihatóan jelentős a francia politika sorsára. Ferry hozta meg azokat az iskolázási törvényeket, amelyek egy átmeneti időre kiragadták a közoktatást minden más kézből és teljesen az állam kezébe adták. Az iskoláztatás így elképzelhetetlen befolyást biztosított a mindenkori szellemi és hivatalnoki vezetőréteg befolyásolásának s a Ferry idejében uralkodott politikai vezetőrétegnek. Ennek az iskolatörvénynek más nagy tézisei is Ferrytól erednek: az elemifokú és alsóbb középfokú iskolázást ő tette teljesen ingyenessé; s természetes, hogy azok az iskolák, amelyek az állam kezében vannak: a hivatalos tanítási anyaggal mérhetetlen befolyást biztosítottak a felserdülő nemzedék lelkének és szellemének kialakulására. Minden további felsőbbfokú iskola egy bizonyos versenyvizsga rendszer rostáján át vesz fel tanulóanyagot: a legjobbak további iskolázása itt is természetesen ingyenes, ami éppen a szellemi elit nevelését és a szellemi elit életsorsának elindítását játssza ismét az állam kezére. Az egyházellenes radikalizmus megszilárdításának és nemzedékekre maradandóvá tevésének műve így fűződik Ferry nevéhez és iskolarendszeréhez, a módszer hosszú időig kiható minta lett, a kultúrpolitikai eszközökkel való egyházellenes harc legalaposabb és legsikeresebb mintája.

A katolicizmus mögött mintha egy erődítmény-

rendszer omlott volna össze 1886-ban, amikor 14 ezer katolikus iskolát zártak be Franciaországban.

Ugyanebben az évben kimondták azt, hogy a papság katonai szolgálatra köteles, az államtól eddig kapott fizetési folyósítását megszüntették s a polgári házasság kérdésének rendezésével roppant könnyűvé tették a válást. Tulajdonképpen a francia forradalomnak szellemi és társadalmi örökösei lettek száz évvel a forradalom kitörése után Franciaország kormányzatának és kultúrpolitikájának urai. Ezek az örökösök gyengédten és kegyetlen kezekkel nyúltak még ahhoz az emlékhöz is, amely büszkeséggel és finomsággal sugárzott minden tudatos francia szívben, sz. Genovéa emlékéhez. Tizenöt évszázad tartotta a franciák nemzeti szentjének az imádságok között elégett, fiatal életű apácát, aki amint a legenda mondja, Attilát és a pusztulást tartotta fel a Szajna-szigetének kicsiny római városkája előtt és megvédte a pusztulástól a Lutetia Parisiorum falait. Katedrálisára a francia állam tette rá a kezét és mint a forradalommal a 19. század demokratikusan induló új francia történelmi korszak panteonját: politikusi, írói és szellemi vezetői sírhelyévé avatta át.

XIII. Leó pontosan látta azokat az okokat, amelyek a francia életben háttérbe szorítják a katolicizmust és a katolicizmus még az államforma ellenzékének meddő és társtalan szerepét is magára vette. Nem előkészületek nélkül rávette a francia köröket s még magát a francia főpapságot is utasította, hogy ismerjék el az állam és az államforma törvényességét. Amit elérni akart, az nem pillanatnyi cél volt, hanem az ő roppant távlatokban gondolkodó egyéniségének megnyilatkozása.

Belgiumban, ahol XIII. Leó először ismerte meg a politika gyakorlati szövevényeit, tovább tartott a politikai küzdelem a társadalom katolikusán érző és katolikus-ellenes irányai és rétegei között. A hetvenes évek végén újra az Egyház érdekeit sértő közoktatási javaslatot fogadott el az uralomra került és már radikális elemekkel is tudatosan átszőtt liberális többség; akkor a pápai nunciust újra az ügyekbe való beavatkozással vádolták, sőt még útlevelét is visszaküldték. 1884-ben tudott csak a katolikus erők szövetsége újra politikai befolyáshoz jutni és a belga közoktatási törvényt máris kihatóan az Egyház javára megváltoztatták. Ugyancsak a győzelemhez került katolikus irányzat vette fel újra a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkal.

Lényegében egész uralma alatt nem változott Olaszország felé való politikája.

Már első enciklikájában leszögezte magának, hogy igenis kívánja a világi uralmat, nem becsvágyból és uralomvágyból, hanem hivatalára és az eskü egyházi szentségére való tekintettel és nemcsak azért, mert a pápaság számára szükséges, hogy a lelki hatalom teljességét védje meg és őrizze meg, hanem azért is, mert vitán felül áll, hogy akkor, amikor az apostoli szék világi hatalmáról van szó, akkor az egész emberiségnek jóléte és üdvössége a tulajdonképeni kérdés!

Az elvi állásfoglalás mellett mint gyakorlati politikusnak sem volt semmi oka azt hinnie, hogy a pápaság világi hatalma teljesen sírba szállott. Az Olaszországból hozzáérkezett zarándokok előtt, azonkívül olasz püspökökhöz szóló allokúcióiban és enciklikáiban szakadatlanul emlegette vatikáni fogságát, kárhoztatta az olasz kormány magatartását és sürgette őket, hogy az olasz közvéleményt az egyházi egyesületekben és intézményekben belül a pápaság igazsága mellett befolyásolják. „Non expedit” című bullájában először

szabályozta az olaszszággal kapcsolatos kérdéseket és az olasz katolikusoknak a közéletben való magatartását; csak azért enyhített elődje elvi merevségén, mert előre látta azt a helyzetet, amikor a katolicizmusnak éppen Olaszország érdekében szükségessé lesz résztvenni az olasz közéletben, különösen a tartományok és községek irányításában.

UGYANCSAK A GYAKORLATI POLITIKUS magatartása volt, hogy 1886—1890 között hitt egy békés kiegyezés lehetőségében. Az osztrák államnak, a német politikában nagy szerepre jutott Centrumnak befolyására, továbbá a Bismarckkal való kiegyezésre és egyezésre számítva külpolitikai jellegű sarkpontot vélt adhatni a kérdés megoldásának. 1887 május 23-án a kardinálisok előtt tartott allokúciójában arról a forró vágyról beszélt, amely eltölti őt, hogy viszontláthassa szülőföldjét.

Újra arra a formulára gondolt, amely az olasz nemzeti egységet és a pápaság függetlenségét egyesítené és visszatért Rosina és Gioberti gondolatához. A régi egyházi állam tartományairól lemondott volna, de Rómát és környékét megtartotta volna és mint fejedelem lépett volna be az olasz birodalomba. Helyzetét olyannak gondolta, mint amilyen Bajorországé volt a német birodalom keretén belül s különösen a belügyek alkotmányjogi rendezésében, külügyi függetlenségében, külön követségek felállításában gondolt messzemenő önállóságra. Hogy gondolatának gyakorlati alapot adjon az olasz politikai és parlamenti életben, még katolikus pártalapításra is gondolt.

A terv azonban csak az olasz liberalizmus régi egyházellenességének felújulását jelentette s Olaszországon kívül Franciaországban is heves hullámmást váltott ki. Ezért 1890 óta egyre feszültebbé vált a viszony a Quirinál és a Vatikán között. A pápa minden alkalmat megragadott, hogy éles nyilatkozatokban nyilvánítsa véleményét az olasz kormány és állam hivatalos maga-

tartása ellen. Umberto király halálát éppúgy nem vette tudomásul a Vatikán, mint ahogy az olasz kormányzat nem vette tudomásul az 1888-as, 1893-as, 1903-as jubileumi ünnepeket. A jubileumok és a világ minden tájáról érkező százezres tömegek igen nagy nyugtalan-ságot szereztek olasz kormányzati körökben, azonban hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a zarándokok nem terveznek sem tüntető, sem erőszak-jellegű akciót a pápaság mellett. A katolikus jellegű társadalmi meg-mozdulások nem haladtak szabályos úton, amit a pápa számukra elméletileg kijelölt. Egyre inkább felmerült annak a szükséges volta, hogy az olasz katolicizmus politikai elvei, helytállása: a nemzeti érzület és élet egy-séges keretében történjenek. S az ellentétek ellenére a hitéletükhöz hű és az Egyház által befolyásolt katolikus tömegek és az olasz politikai érzület között lassankint mégis lebontódtak a válaszfalak s a katolikus érzés és az olasz nemzeti érzés között nem maradt fenn más ellentmondás, mint az, hogy: aki jó olasz volt és ugyanakkor jó katolikus: szerette volna és kívánta a római kérdés elintézését.

A QUIRINÁLLAL SZEMBEN elvileg és gyakorlatilag ki-éleződött helyzet okozta azt, hogy a Franciaországban kitört üldözés ellenére a pápa politikailag meg akarta tartani a jó viszonyt Franciaországgal. Francia- és Olaszország szövetségétől, egyszóval külpolitikai eszköztől remélte azt, hogy a megerősödött Olaszország az egyházi államnak általa kívánt elvi formáját, egy minimális állam-területet és a szuverénitás elvi és ténybeli elismerését végre biztosítani fogja a pápaságnak.

Hogy XIII. Leó politikája és reménykedései, sőt politikai ténykedései ezen a területen meddig mentek el, azt tulajdonképpen máig sem lehet tudni. Van olyan álláspont, amely azt vitatja, hogy XIII. Leó a Franciaországban megtestesült és Európa számára mintegy

kísérletező demokratikus gondolatot kívánta úgy kereszténnyé tenni, hogy majdan a Tiberis partján is helyet foglalhasson és átvehesse az olasz királyság ideájának megsemmisítése után az olasz állampéület hordozását, egy demokratikus köztársaságot, amelynek élén a pápa áll. Azonban nagyon valószínűtlen, hogy valaki, aki annyira messzire látó szellemet és annyi gyakorlati politikát egyesített magában, mint amennyit XIII. Leó, egy akkor valami tökéletesen lehetetlenre, egy nemzeti érzület megsemmisülésére számított volna.

Más kutatók és XIII. Leó pápasága eseményeinek más szemlélői, más véleményen vannak. Odeschalchi herceg azt gondolja, hogy XIII. Leó sohasem kívánt mást, mint egy minimális területi kiterjedéssel rendelkező szuverénitást, de ezt se külhatalmak segítségével kívánta elérni, hanem békés eszközökkel. Mint olyan, aki a kereszténység földi kormányzójának méltóságában is jó olasz hazafi maradt: nem egyszer kedvezően lépett közbe akkor, amikor az olasz népről és az olasz nemzetről volt szó. Temetésén az olasz állam legmagasabb-rangú és rendű világi méltóságai voltak jelen s ez nem történhetett volna meg, ha XIII. Leóban nyílt ellenséget kellett volna látniok a maguk hivatali működése kapcsán. Egyébként nagyon érdekes, hogy 1887-ben a pápa megelégedett volna a Sz. Péter-tértől az Angyalvár-ig vezető három utcával, a Borgókkal és egy, a tengerig kivezető keskeny csíkkal. 1894-ben egy minden tényezőtől lehetőleg legnagyobb titokban kezelt demarsban kívánta Olaszországtól egy akármilyen szuverén terület elismerését, legyenek azok akár csak vatikáni kertek, azonban hiába várta ezt, mert az olasz állam tekintet nélkül a terület mértékére: magát a világi szuverénitás tényét nem kívánta elismerni.

Ettől kezdve az ú. n. római kérdés teljességgel megoldhatatlannak tetszett. A világ köztudatában álta-

lában úgy szerepelt, mint egy egyszersmindenkorra elintézett tény, amelyben a pápaság egy az ő számára lehető legkedvezőtlenebb helyzetbe szorult.

Spanyolországgal szemben ugyanezt az álláspontot képviselte XIII. Leó, hogy a katolicizmust mint politikai erőt nem monopolizálhatja egyetlen párt, különösen a hivatalos államformával vagy ténylegesen uralkodó hatalommal szemben, mint a hatalom törvényességét tagadó ellenzék. Márpedig Spanyolországban — éppúgy, mint Franciaországban — a karlisták és legitimisták tagadják a Bourbon-ház ifjabb ágának uralkodói törvényességét és a néptömegek többségének véleményével szemben különösen a főpapság együttérzését nyerték meg. A politika kérdése megosztóan hatott az összes katolikus társadalmi osztályokra és az összes katolikus körökre is. XIII. Leó nem szünt meg hangsúlyozni, hogy a katolicizmus elsősorban az egység követelménye, másrészt az engedelmesség a törvényes uralkodóval szemben.

JEGYZETEK.

Felhasznált műveket I. XIII. Leó pápaságáról összefoglalóan.

1.

Az Egyesült Államok katolicizmusa az Egyház történetében. A katolikus lakosság elterjedése az Egyesült Államokban. Egyházszerkezetük kialakulása. Katolicizmus és protestantizmus. Az „amerikanizmus“.

A 19. század megnyitja az Egyház történetében az amerikai egyháztörténet külön fejezetét. A század eleje még csak azt a 13 államot látja, amely annakidején megvívta a szabadságharcot és elszakadt Angliától; ezek majdnem mind protestánsok voltak; a három és félmillió lakoságnak nem egészen 1%-a lehetett csak akkor katolikus. VI. Pius pápaságának egyik végső és szép ténye volt, hogy akkor, amikor Franciaországban s egész Európában, röpködtek már a forradalom viharsírályai és az Egyházra, magára a pápaságra negyedszázados megpróbáltatások vártak: 1789-ben november 6-án, a francia forradalom kezdetének legválságosabb napjaiban, felállította a baltimorei püspökséget. Ez magába foglalta a szövetséges köztársaság akkori egész területét. Missziós-terület volt kevés számú pappal, órási távolságokkal, néhány hívőből álló apró közösségekkel. Az Únió fejlődését egészen protestáns elemek irányították.

Éppen úgy, mint Angliába, az Egyesült Államokba is sok katolikus papot vetett a forradalomvihar, ez a papság számát, színvonalát jelentékenyen megjavította, ugyanakkor azonban elindult az Egyesült Államoknak a világtörténelemben páratlan gyorsaságú területi, terjeszkedési, társadalmi, gazdasági, technikai és életszínvonalbeli fejlődésének valóságos galoppja. Gazdátlanul

hagyott szomszédos gyarmatok, megvetett területek. Nyugat felé a Csendes-óceánig meg nem álló gazdasági pionírmunka. Az Atlanti-óceán partjától a szárazult nyugati partjáig vezetnek az Egyesült Államok.

A terjeszkedés népességi energiáját a 19. századnak ugyancsak roppantul érdekes tüneménye, a kivándorlási hullám adja meg. A jelenség kikutatva és összes összefüggéseiben felderítve még máig sincs. Okai egyrészt gazdaságiak, — egyes európai területek népese-
dése, európai proletárterületek levezetődése — azon-
kívül egy gazdaságilag szabad s majdnem tisztán csak munkát igénylő területnek jelentkezése, másrészt Amerika szabadságának, a korlátlan meggazdagodási lehetőségeknek délibábként való megjelenése. Az amerikai bevándorlási hullámok többféle népelemet ontottak Amerikába. Mindenekelőtt németeket, akiknek 30—40%-a katolikus volt, óriási ír tömegeket, 1846-tól kezdve évente többszázezer embert. A Mexikóval vívott háború után az északamerikai államszövetség a nagyon gyéren lakott, de katolikus lakosságú Arizona, Texas, Nevada és Új Mexikó, Colorado és Kalifornia államokkal gazdagodott.

AZ ODASZAKADT katolikus tömegek az Egyház szempontjából egy még birtokba és szervezés alá nem vett területre kerültek, azonban gyakorlatilag nem kedvezőtlen körülmények közé.

Az amerikai alkotmány szerint az egyházaknak biztosított életforma a teljes vallásszabadság volt; ez azonban nem a protestáns elágazódásoknak a katolikus Egyházzal szemben való türelmét akarta jelenteni, mint inkább a protestánsok egymással kötött semlegessége volt és politikai okokból következett be. Az Angliából Amerikába való bevándorlás ugyanis az angol állam-egyház türelmetlensége miatt egyes protestáns szekták csoportjaiban történt, az új hazában mindenegyes cso-

portosulás a maga területén afféle helyi államegyház szerepét játszotta s türelmetlen volt a többiek irányában és különösen a katolikusokat nyomta el. Megváltozott ez a helyzet akkor, amikor az új nemzetté lett és az új hazában külön nemzeti érzületet kapott amerikai társadalomnak az angolok ellen vívott szabadságharcban egységre volt szüksége: az e felületen bekövetkezhető surlódásokat a vallásszabadság elvével kapcsolták ki.

A vallásszabadság tehát nem valami magasrendű meggondolás eredménye volt, hanem egyszerű gyakorlati tény. Hogy egy roppant gazdasági fejlődés üteme s a technikai civilizációnak egészen új és zaklatott társadalmi életformákat kifejlesztő volta az új társadalomban a vallásszabadság elvén át a protestantizmus teljes széteséséhez fog vezetni és hogy a fehér ember kultúrájában, az európai kultúrterületen az amerikai vallásszabadság elvéből fog megjelenni a teljes elpogányosodás: azt akkor még nem lehetett előrelátni. Ugyancsak nem lehetett előrelátni, hogy a katolicizmusra nézve milyen előnyös következtetései lesznek annak az elvnek, amelyet az Egyház nem helyesel. Az Egyház ugyanis az állam lényegét és feladatkörét is az embernek abból a fogalmából vezeti le, amelyben az embernek Istentől való függése és Isten iránt tartozó kötelezettségei, mint lényeges meghatározó vonások szerepelnek; azért az Egyház nem tarthat helyesnek egy olyan államot, amely elvi közömbösséget jelent be Isten iránt. Azonban ez az elvi közömbösség, hogy az állam semmiféle egyházat, semmiféle vallásfelekezetet sem közjogi egységnek, sem jogi személynek nem ismert el s mint ilyennel nem léphet kapcsolatba, sem nem üldözte, sem nem támogatta: a katolikus Egyház munkája számára az Egyesült Államokban teljesen szabad munkaterületet jelentett.

Az amerikai katolicizmus az eredetileg ott élő mintegy harmincezer katolikus kicsiny mustármagjából nőtt.

A bevándorlás először nem gyarapodást jelentett a katolikus Egyház számára, hanem az Európával oda-került katolikusok szörnyű szétszívódását egy egyházilag kiépítetlen és szervezetlen életterületen, többnyire új nyelvet, idegen körülményeket, pusztán a saját erejükre való utaltságot, a hagyományokból, a legtöbb esetben családból és mondhatni minden emberi kapcsolatból való kiszakadást jelentett. A későbbi katolikus amerikai egyházszervezet alapjait egyes lelkipásztor féltő gondja és hazaszeretete és övéik szeretete rakta le, szinte maga a Gondviselés. Az Únió népének kedvező körülmények között való megszorodása és benne a bevándorlás megindulása már 1808-ban arra készítette VII. Piust, hogy új egyházi felosztást adjon Amerikának. Baltimoore érsekséggé lett és négy püspököt kapott, az új állam katolikusainak száma rohamosan szaporodott s az egyházi felosztást majdnem minden tíz évben meg kellett ismételni.

AZ AMERIKAI PÜSPÖKÖK a Propaganda Fide neveltjei és ideküldöttjei voltak: Róma közvetlenül sugározta ide akaratát és szellemét. Ugyanakkor, amikor a napoleoni háborúk alatt és utána annyira megrendült a helyzete, majd a pápai állam körül felemelkedtek a közelgő katalizma árnyékai.

1803-ban tizenhárom millióra gyarapodott a lakosság száma, közülük félmillió volt katolikus, a lakoságnak tehát alig valamivel több mint három százaléka. A 30-as és a 40-es években megkezdődtek Amerika számára az Európából ömlő szerzetes-települések. Jezsuiták eddig is voltak, sőt rendjük feloszlatása alatt a jezsuiták szabad pápai testvérületbe tömörültek és megtartották közösségi életüket. Majd a jezsuiták új

hulláma mellett a sz. benedekrendiek, a domonkosok, trappisták, ferencrendiek jöttek.

A polgárháború rövid közjátéka után továbbfolytatódott a bevándorlás, mely évente többszáz ezer emberrel növelte az Államok lakosságát. A 40-es évektől a 60-as évekig az ír, a 70-es és 80-as években a német bevándorlás volt az erősebb, a 90-es évektől kezdve a monarchia, Olaszország és a délolaszországi zsidóság öntötte feleslegét az Únióba. Az olaszok, lengyelek, litvánok és az olaszországi és magyarországi jövevények nagyobb részben katolikusok voltak, ezeknek ismét Európából kellett papokat hozni, mert ők maguk még nem beszélték az amerikai angol nyelvet és még nem illeszkedtek bele az új viszonyok közé. Minthogy Amerikában ily módon a katolikus rétegek a bevándorlás folytán különböző nyelvű és népű és különböző időkben bevándorolt elemekből állanak: még máig is kihatóan valóságos soknyelvűségre kellett berendezkednie, ha nem is magának az egyházszervezetnek, de a lelkipásztori munkának. Ezért van, hogy a nagyobb városokban 8—10—15 különböző nyelvű egyházközség van.

Közülik már csak azért is angolul beszélnek, mert legkönnyebben tudnak alkalmazkodni az új viszonyokhoz az írek, akik a maguk nemzeti jelleméből, rokonszenves kelta vonásaikból, érzelmes alkatukból egyre többet olvasztanak bele a még mindig csak alakulóban lévő, de végleges formát tulajdonképpen még nem kapott amerikai társadalom végső tulajdonságai közé, és majdnem minden esetben öntudatosan, szívósan igyekeznek megtartani katolicizmusukat, sőt környezetükre kihatóan még terjeszteni is. Az amerikai egység kohójába való beolvasztásnak eleinte csak öntudatlanul álltak ellen a németek, ma tudatosan; az amerikai katolikus életbe sokat hoztak át a délnémet katolicizmus-

ból, egyesületi és intézményekben, különösen iskolákban gondolkodó szellemükből. Erős nemzeti érzésük mellett erős katolikus érzés hatja át a szlávokat is. Itteni egyházi szervezeteik politikai érületi világuknak is a tűzhelyei. Erősen lebecsült, illetőleg elbecsült népeleme volt Amerikának a katolikusok közül az olasz, és itt a hajdani olasz állampolitika egyházellenes iránya bosszulta meg magát, a vallásoktatás hiánya az olasz iskolákban s a katolikus életnek pusztán plébániákra záruló volta. A hitoktatást nélkülöző és katolikus szervezeti élet nélküli olaszok Amerikába kerülve mindekelőtt a katolicizmus számára vesztek el, másrészt így benső erkölcsi támasz nélkül kiszakadva otthoni természetes környezetükből az amerikai élet hullámai között csak alacsonyrendű munkára voltak használhatók és hírhedt módon gyarapították majdnem kizárólag ők, az annyira híres amerikai banditavilágot.

Az amerikai katolicizmus életének éppen az volt a legnagyobb problémája, hogy ezt a sokféle nyelvű elemet kellett együtt tartania és eggyéfognia s a 90-es évektől kezdve már nyilvánvaló volt az amerikai katolikusok egyházi és világi gondolkodói előtt, hogy az amerikai katolicizmusból válik az Egyesült Államok legnagyobb hitéleti egysége és az amerikai nemzetnevelésnek egyik legeggyetemesebb tényezője. XIII. Leó uralkodása idején Amerikában a katolicizmus, amely a gyarmati korszakban még nem volt több, mint egy kicsiny, szétszórt, elvesző csoport, a 30-as évek kezdetétől a 80-as évek kezdetéig pedig az Amerikába özönlő és legszegényebb tömegeknek és átmenetileg a legalacsonyabb munkát végző idegen munkásproletárok vallása: a 90-es évektől kezdve többmillió jobbmódú s az amerikai életbe természetesen beleilleszkedett s magát büszkén és tevékeny amerikainak tudó polgárt mutat fel. Virtuálisan már ekkor is a legnagyobb egy-

séges hitvallasközösség volt a rengeteg széthulló protestáns denominációval szemben.

A katolicizmus helyzete sehol sem olyan, mint Amerikában; mindenütt másutt történelmi, jogi és társadalmi kereteket jelent, itt pedig szabad képletként helyezkedik el egységével a protestáns tömegek között.

A protestantizmus szívósan igyekezett az óriási többségben protestáns amerikai elemek között hitéletet fenntartani és egyházszerkezetet létesíteni. Legnagyobb tekintélye volt a protestáns elágazódások között a magát episzkopálisnak nevező anglikán egyháznak; laza és könnyed lutheránizmusa világos és egyszerű egyházszerkezettel társult, népszerű, könnyű hitoktatással és sokhelyütt igen erős pietista áramlatokkal, sőt karitatív munkával. Azonban szerephez jutottak ugyancsak erős külsődleges szervezőmunkával a különböző kálvinista elágazódások, azonkívül nagyon népszerűvé lettek a protestáns talajon álló, de a hitélet gyakorlatából már csak a humanista és karitatív munkát megtartó üdvhadsereg-féle alakulatok. Nagyon szép számmal vannak és voltak wesleyánusok és más hasonló szekták is. Nagy talaja van azoknak a különböző misztikus szektáknak, amelyek a 16. század vége óta Hollandiából, Angliából az ott megeredő protestáns államegyház üldözése elől vándoroltak ki.

Az amerikai protestantizmus mintegy háromszáz különböző denomináció egyikében sem mutatott fel az Egyesült Államok területére kiterjedő szervezeti egységet. Tulajdonképpen itt Amerika földjén vált azzá, aminek a hitszakadás elindulásakor már Európa földjén is ígérkezett: apró helyi szekták halmazává. Azonban szétesése még ebben a formában sem állt meg. Két további elágazódása van. Elsősorban a különböző denominációk felett álló külső mozgalmak, mint ami-

lyen (Y. M. C. A.) Keresztény Ifjak Egyesülete karitatív szervezkedések, többé-kevésbé maga az üdvhad-sereg is; a másik forma, ahol a helyi szektákkal való szétetéses folyamata egységesült és végső formát, mintegy egyesületi fegyelmet öltött: az amerikai szabadkőművés-ség. Nem valószínűtlen, hogy a protestáns tömegek szét-esésének e két végső formában való megállása társa-dalmi és gazdasági okokból s a társadalmi pozíciók megtartásának érdekében fakadt, s azonkívül a katoliciz-mus ellen is irányult. Hogy mennyire nem, annak nem egy bizonyítéka van; többek közt az egyes államokban időnkint kitört egyházüldözések és katolikusellenes titkos társulások. A magát valamilyen vonatkozásban protestánsnak érző többség a közvéleményt katolikus-ellenes irányban igyekszik befolyásolni, olyan irányban, hogy a katolicizmus egy kisebb rangú és alacsonyabb rendű közösség és szervezet, kb. olyan, mint a néger vagy a zsidó. Az Egyháznak tehát helyt kellett állnia ezen a fronton is, az amerikai hazafiasság érzése és társadalmi megbecsültetése frontján is. Éppen azért, mert az amerikai katolicizmus új jelenség volt Amerika földjén és nem tapadt történelmi keretekhez: nem volt eredendően összekapcsolva az amerikai poli-tika valamelyik hagyományos társadalmi osztályával vagy pártjával sem, sőt kényes helyzetére való tekin-tettel óvakodott egyirányú politikai lekötözöttségeket és feszültségeket vállalni és nem kötelezte le magát a nagy amerikai pártok egyikének sem. Mint egység nem játszott szerepet elnökválasztáskor sem (egyébként az Egyesült Államoknak nem volt még eddig egy elnök-jelöltje sem katolikus), egy kitűnő és nagyszabású ame-rikai főpásztor, Ireland kísérelte meg, hogy a katoli-cizmust maradéktalanul a republikánus párt mellé kösse.

A két nagy amerikai párt között a különbséget európai embernek kissé nehéz megérteni, annyira nem

különböznek egymástól sem világnézeti alapon, sem programmban, sem jellegben. A republikánus pártot talán az jellemezhetné, hogy a közös nagy északamerikai haza egységét ez hangsúlyozza és hangoztatja s egy egységes nemzeti érület szellemét kívánja, sőt hajlandó az amerikai életben az egyes helyi államok felett a nagy U. S. A.-nak átfogó módon szerepet juttatni. A demokrata párt — noha tulajdonképen soha nem volt arról szó, hogy az amerikai hazafias érület egységét tagadná, vagy akár az államszövetség egységét megbontani kívánná: talán inkább a helyi önkormányzatot, a helyi érdekeket, az egyes államiságokat hangsúlyozza ki jobban.

A katolicizmusnak semmi oka sincs akár egyik, akár a másik ellen mint egységnek küzdeni; a két elv közti választást szabadon rábízza hívőinek szabad politikai döntésére.

A hivatalos állammal szemben egyetlen ponton áll, ha nem is feszült helyzetben, de úgy, hogy az államiság úgy érzi, hogy a katolicizmust is, az amerikai egységet is veszélyezteti általa: iskoláinak kérdésében. Az Egyesült Államokban teljes az iskoláztatás szabadsága; azonban az állam is tart fenn iskolákat és ezek az iskolák igazi olvasztótégelyei az amerikai nemzetnek. A beléjük került gyermekcsereg és ifjúság rajtuk keresztül szakad el szülőinek származásától és nyelvétől és válik amerikaivá. Viszont a katolikusoktól fenntartott iskolák tapadtak legszorosabban a bevándorolt idegen tömegek saját vezetése alatt álló iskoláihoz. Így a katolikusokat és az egyházközség rendszereit könnyen lehetett feltüntetni az amerikai állam akadályaiul. Ireland érsek nagy és nemes szándékából fakadt koncepciója éppen azt mondta, hogy ideje véget vetni a katolikusok csekélyebb értékűségének és annak, hogy az állammal ezen a vonalon szemben álljanak;

a katolicizmus is csatlakozzék a hatalmon lévő republikánus párthoz, amely egész Amerikának az Egyesült Államok vezetése alatt álló katolikusok egyesítését tűzte ki maga elé célul, hatalmi politikát kezdeményezett, megszerezte a Hawai-szigeteket, flottát akart építeni. Ireland nem akarta, hogy a katolicizmus kimaradjon az egységesítő Amerika politikai eredményeiből s azt kívánta, hogy méltó szerephez jusson az állam vezetésében.

Ugyancsak ekkor támadt a lehetősége annak a gondolatvilágnak, amely az amerikai katolicizmus keretén belül a dogmatikai és hitéleti gondolkodásban is külön jegyeket kívánt volna alkotni és afféle, mintegy helyi amerikai katolicizmust teremteni. Ezt az ú. n. amerikanizmust, amely az ú. n. gyakorlati erényekre kívánta vetni a keresztény élet főtartalmát, X. Pius számolta fel, az amerikai katolikusok elé is a közös nagy Egyház érinthetetlen és feloszthatatlan erkölcsi és aszkétikai eszményeit állítva.

2.

XIII. Leó enciklikái. Jelentőségük: az Egyház és a modern társadalom kapcsolatainak tisztázása. Egyház és állam. Egyház és politikai élet. Egyház és az új társadalmi osztály, a munkásság. Kialakulása: a francia forradalomból és az angol ipari forradalomból.

Politikai működésén túl: enciklikái azok, amikkel XIII. Leó korszakot teremtett a 19. század egyháztörténetében.

Pápaságának kormányzati programját megkoronázása után alig hat héttel, 1878 április 21-én kelt Instructibili Dei consilio című enciklikájában szögezte le.

Az enciklika az Egyház a kultúra összehangolásáról szól: tételei szerint az Egyház a kultúra védőpajzsá és kardja s az erkölcs és az igazság minden kultúra alapja. Minthogy pedig az erkölcs és az igazságosság az Egyház gondjaira van bízva a földön: az Egyház és az igazi kultúra között nem lehetnek eltérések. Ez volt a pápa húsvéti üzenete. Pápaságának első húsvétja mintegy a keresztény gondolat első húsvétja is volt a kor sötétségében.

Minthogy Leó első államtitkárja, Franchi meghalt, utódához, Ninóhoz intézett leiratában a pápa újra megismételte húsvéti körleveleinek gondolatait, kiegészítve azzal, hogy kormányzásának programja az Egyház és a pápaság nagyszabású tevékenysége a fennálló társadalomban és legelső gondja a népeknek a keresztény áhitattal és annak látható szerkezetével, a pápasággal szemben fennálló előítéleteit megszüntetni és a panaszok okát kiküszöbölni.

Apostoli körleveleinek abból a sorából, amelyeket pápaságának még ráváró huszonöt éve alatt kiadott: az Egyház és a fennálló társadalom összehangolása bontakozik ki, ami kétségtelenül minden kornak legnagyobb pápái közé emeli XIII. Leót. Legfontosabb enciklikái a következők:

„Quod apostolici muneris” (1878 december 28.), „Diuturnum illud” (1881 június 29.), „Humanum genus” (1884 április 20.), „Immortale Dei” (1885 november 1.), „Libertas, praestantissimum” (1888 június 20.), „Sapientiae christianae” (1890 január 10.), „Rerum novarum” (1891 május 15.), „Graves de communi” (1901 január 18.). Ezek az enciklikák a kor nagy gyakorlati kérdéseire vonatkoznak.

„Aeterni Patris” (1879 augusztus 4.), „Providentissimus Deus” (1893 november 18.), „Militantis ecclesiae” (1897 augusztus 1.), „Tametsi futura” (1900 november 1.),

„Divinum illud“ (1897 május 9.), „Mirae caritatis“ (1902 május 28.), „Sancta Dei“ (1880 december 3.), „Grande munus“ (1880 szeptember 30.), „Arcanum illud“ (1880 február 10.), „Exeunte iam“ (1888 december 25.), „Satis cognitum“ (1896 június 29.), „Praeclara gratulationis“ (1894 június 20.). Ezekből pedig a belső katolikus megújodás és továbbépítés indul el.

A legfontosabb kérdések egyike, amelyek XIII. Leó gondolatvilága felett uralkodtak, az Egyház és a modern állam kérdése volt. Annakidején mint püspök, később mint pápa két egymással szorosan összefüggő tényezőt látott, amelyet még akkor mint „tökéletes“ társadalmat jelölt meg, az Egyházat és az államot. Az Egyház és állam viszonyára vonatkozó enciklikákból a következő összegezést lehet kivonni:

Megpillantotta azt is, hogy a modern állam mily szorosan összefügg a társadalom szerkezetével és hogy az Egyház számára a társadalomban végzett munka szempontjából mennyire elsődlegesen az állam jön számításba.

Az állam erkölcsi feladata szerinte: mindazt létrehozni és megvédeni, amit a polgárok számára az erkölcsösebb, rendes élet csak kíván. Az Egyháznak tehát a kultúrateremtő és kultúratermelő munkában az állammal együtt kell működnie. A két fél között az államnak van a nagyobb mozgási szabadsága, neki van nagyobb mozgási lehetősége, mert nincs kötve természetfeletti elvekhez és isteni parancsokhoz oly közvetlen alárendelődésekkel, mint az Egyház.

Ám az Egyház és állam között más szempontból is súlyos különbség van: az Egyház pontosan tudja, hogy az emberi természet megsérült és e sérült voltából rossz következik.

„Sokan kívánják, hogy az Egyház vesse alá magát a világi hatalomnak s politikai kérdésekben tegyen meg

mindent, amit az állam kíván; ezt éppen azért nem teheti meg, mert ebben a kérdésben alá lenne vetve súlyos tévedéseknek."

Az Egyház és állam szétválasztását mint teljes elvi követelményt elvetendőnek és kárhazatosnak tartotta, ebből a szempontból ragaszkodott püspökségének véleményéhez. Noha az Egyház és az állam különválását és különműködését olyan feltételek között, mint amilyenek Amerikában adódtak, nem tartotta helytelennek és mindenekelőtt elviselhetőségét hangoztatta.

Enciklikái mindenekelőtt élesen tisztázzák mindazokat a körülményeket, amelyek az Egyház és állam kapcsolataiból következnek. Az államot nem pusztán a maga történelmi megjelenési formáiban veszi tudomásul, hanem a skolasztika államfogalmának és államra vonatkozó kutatásainak a modern államra vonatkozó összevetéséből körvonalazza az állam lényegét és feladatait. Az állam az ő polgárainak földi jólétét előmozdító tökéletes társaság, societas perfecta, feladatköre merőben különbözik az Egyház feladatkörétől, az állam egészének életét és az egyénnek az államéletben való részvételét az ú. n. politikai okosság irányítja.

AMI AZ ÁLLAM FORMÁJÁT ILLETI: az Egyház nem ismer el bizonyos államformákat katolikusnak és más államformákat eleve: a formából következően nemkatolikusnak; amennyiben az állam elismeri és tudomásul veszi a természetfeletti életet, az Egyházat és a saját feladatkörében megengedett erkölcsi eszközökkel valóban polgárainak egyetemes jólétére irányul, nem emel kifogást ellene.

Az Egyháznak ez az állásfoglalása több volt, mint elmélet. Az ellentétek régi és új államformák között még mindig a levegőben voltak és a katolikus gondolkodás és katolikus erkölcsi nevelés természetéből következően ragaszkodott a régebbi jogszerűségekhez is és különben is a köztársasági formának a francia forradalommal való jelentkezése még mindig eléggé zord és riasztó emléke-

ket hagyott hátra, hogy a köztársaságot mint államformát egyházellenesnek tekinték a francia katolikusok és vele szemközt álljanak; azonkívül az új és protestáns színezetű német császárság is jogtalannak tűnt fel nem egy katolikus alattvalója szemében. Azokkal szemben nem pusztán elvi jelentőségű dolog volt hangsúlyozni a megszilárdult és kellő hatalmi eszközökkel rendelkező államszerkezet és államrendezés törvényességét, viszont passzivitásuk kiszolgáltatta az állam vezetését hitvallásban vagy lélekben nemkatolikus tömegeknek és gyakorlatnak.

Ugyancsak tisztán látta XIII. Leó azt, hogy a modern államéletben a hatalom gyakorlásának szerkezete a pártrendszeren át vezet, hogy az egyén a modern parlamentáris államban pártkereteken belül vesz részt az állami élet irányításában. Tisztázandónak tartotta tehát a helyzetet a katolikus hitigazságok, a katolikus Egyház, a katolikus hívek és a különböző pártformák és pártgyakorlatok között.

1855-ig, amíg úgyszólván kizárólag nemkatolikus elemek képezték a politikai pártokat és a politikai párt fogalma, formái, funkciói szinte önmaguktól jelentettek egyházellenes állásfoglalást: ő maga is pusztán katolikus alapzatú pártokat tartott megengedhetőnek a katolikus hívek részére. Olyan pártokat, amelyek zárt hitvallási programmal és hitvallásos alapon indulnak el. A későbbi fejlődés azonban magától vezette őt arra, hogy a katolikusok számára megengedhetőnek tartson minden olyan pártot, amelyben a pártforma kizárólag az állami, társadalmi és gazdasági élet szervezésére vonatkozik és amelyben az erkölcsi élet alapelveit elismerő emberek erkölcsös célokkal törnek a hatalom felé. Ezekben megengedte, hogy katolikus emberek esetleg nemkatolikus emberekkel is együtt működjenek, közös célokra egyesülve minden megbízható emberrel.

Minthogy szabad volt a pártéletben különböző érdekek és feltételezések révén a híveknek résztven-

niők, a hívek véleményének megoszlásához az Egyház nem szólt hozzá: veszélyesnek tartotta azonban azt, hogy a papság az ő pártpolitikai szereplése kapcsán szembekerülhessen a hívek akár kisebb, akár nagyobb részével; azért általában nem tartotta helyesnek a papság pártpolitikai szereplését. Ezt azonban az adott helyzetben egyelőre még nem lehetett kikerülni. A katolikus élet mindenütt fejlődésben lévén: mindenütt történtek kísérletek a katolikus párt felállítására.

Ama megnyilatkozások között, amelyek a nevéhez fűződnek, legjelentősebb a munkáskérdésben kiadott apostoli körirata, a híressé a katolikus mozgalmakban méltán korszakalkotónak tekintett Rerum Novarum. A kor legégetőbb kérdésében, a munkáskérdésben is a szocialista mozgalom felé kellett itt az Egyháznak nyilatkoznia.

A szocialista mozgalom útját a francia forradalomtól kezdve tarthatjuk számon.

A FRANCIA FORRADALOM NEM VOLT IPARI JELLEGŰ FORRADALOM, mint ahogy az akkori társadalmi élet építménye nélkülözte az élet ipari szerkezetét. A forradalom árjának abban a részében, amelynek hordozói a párizsi munkástömegek voltak, jelentkeztek ugyan az emberi társadalom berendezéséről olyan utópisztikus képek, amelyek az ipari munka szervezetének az egész társadalmi élet és az összes gazdasági formák legfőbb elvévé való válásáról szóltak: nagy műhelyekről álmodoztak, amelyekben a társadalom mindenegyes tagjának dolgoznia kellett volna, ami rendkívül lecsökkentette volna a munkaidőt s a társadalom tagjai szellemi és esztétikai élvezetek közt töltötték volna életük nagy részét; ez az ábránd azonban csak dekoratív eleme volt a forradalomnak. A forradalom szereplői közt leginkább Babeuf volt az, aki a legtokéletesebben a munkáskérdésben látta a francia forradalom által megoldandó legfőbb kérdést. Röpirata, „Az egyenlőség kiáltványa” első hangoztatója a kommunizmusnak; törekvései 1795 után a francia forradalomnak

olyan szárnyat adnak, amely a többségnek nem kedvez; élete a nyaktílón ért véget.

A 19. századi Európa civilizációjának egy része a francia forradalom teremtménye; belőle származott le az egész európai társadalmon át jelentkező hatóerővel a személyes szabadság eszméje, a népfőlség, a nemzetállami hazafiasság eszméje s a mindezeket egységes keretben tartalmazó liberalizmus. Mindezeket Napoleon hadjáratának hadmenetei hordták szét Európában, s az új gondolatok mélyén megváltoztatták Európa társadalmi szerkezetét és mint élő erő hatottak politikában, társadalomban és szellemi életben egyaránt egészen a világháborúig.

De a 19. századi Európának a másik alkotótényezője az ú. n. ipari forradalom. A francia forradalom nem változtatott az egyes társadalmak megélhetési forrásainak mivoltán és természetén, s mind Franciaországban való első jelentkezése, mind az összes európai országokban való hatásai és utóhatásai agrikulturális jellegű és bélyegződésű társadalmakban játszódtak le. A döntő változásokat egy másik, az ú. n. ipari forradalom hozta.

AZ IPARI FORRADALOM nem más, mint alapvető változás az ipari termékek előállításának eszközeiben, módszereiben, számában, óriási munkástömegek hozzákapcsolódásával az ipari termelésnek gépekkel működő nagy üzemeihez; s végül a közlekedés meggyorsulásából kifolyóan az értékesítés és árusítás megváltozása. Mindez több mozzanatból áll:

1. az emberi kezek közvetlen munkája helyébe gép-szerkezetek léptek: mindenekelőtt a szövőiparban és a fémiparban,
2. a gépi hajtóerők egész sora talál alkalmazást (a víz, gőz, elektromosság, olaj) és az eddigieknél nem álmodott mértékben indult meg feltárásuk,
3. a gőzmozdony és gőzhajó feltalálása új lehetőségeket vitt a közlekedésbe és az árucserébe;

4. az ipari munka otthoni és kisüzemi formája helyébe az otthonon kívüli nagyüzemi termelési formák léptek,
5. megindult az agrártömegek népfőlslegének a nagyüzemi központba való összesűrűsödése,
6. a gépi erőnek a földműves helyében való alkalmazása újabb agrártömegeket tett feleslegessé és dobott ki élete eddigi konzervatív keretéből,
7. a pénzgazdálkodásnak eddig pusztán a pénz- és árucseré forgalma, valamint a hitelleletet szolgáló jellege megváltozott. A pénzgazdálkodás most már nemcsak papíron történő kiutalásokat, pénzbeli kifizetéseket eszközöl egyik városból a másikba, nemcsak hitelt nyújt kellő fedezettel, hanem óriási vállalkozásokat teremt, gyárakat emel, bányák kitermeléséhez fog, a közlekedési vonalak hasznát újabb pénztömegek felgyűjtésére használja fel; a pénzgazdálkodás az ú. n. kapitalizmus formájában jelentkezik,
8. a konzervatív gazdasági formálás és társadalmi szételés után megalakult az ú. n. proletariátus.

A fehér emberiség társadalmának kapitalista és proletár életformája angol eredetű. Döntő lépései mind az angol szigeteken történtek meg, annak ellenére, hogy mind a tizennyolc, mind a tizenkilencedik században (az egységes Németország megalakulásáig politikailag és szellemileg) Franciaország a kontinens vezető nagyhatalma.

ANGLIÁBAN TÖRTÉNT: az 1770-es évektől kezdve a gyapjú és az indiai gyapot feldolgozásában a géporsónak és szövöszéknek feltalálása és a gyártásba való bevezetése, a varrógép feltalálása, ezekkel egyidőben a fémipari forradalom: az eddigi acélfeldolgozó műveletek helyét a szénrel való keverés és vasolvasztási módszer, az acélttermelésnek az új módja, amely ezt az eddig nemesfém-szerűen, de óriási fáradsággal előállított anyagot sokkal jobb minőségben és tömegben állította elő; különböző hidraulikus gépek feltalálása, gőzgép feltalálása, velük kapcsolatban az útépitésben bekövetkezett változás. 1770-től kezdve szinte minden év egy-egy új találmánynak s

gyártási módszernek bevezetését jelentette. 1771-ben indul el a szövőiparban jelentkezett első forradalmi jellegű eszközök — géporsó és a gépvetelő — feltalálása után az első vizierejű textilgyár; 1779-ben tökéletesítik és egy-egyesítik ennek gépezeteit. 1780-ban indult el a nagyméretű szénbányászat, 1784-ban találták fel azokat az eljárásokat, amelyekkel bekövetkezett az acélolvasztás forradalma; 1781-ben és 82-ben indultak meg az első álló vagy mozgó gőzgépek; az 1860-as évektől kezdve épültek ki modern módszerekkel az angol utak; 1813-ban találták fel a mozdonyt; 1825-ben indult el az első vasút; 1807-ben kelt át az első gőzhajó az Atlanti-óceánon Európából Amerikába. 1830-tól kezdve az Angliából elkezdődött ipari forradalom átharapódzott más földrajzi területekre is. Mindenekelőtt áterjedt Franciaországra, Belgiumra és Németországra; iparvidékeket teremtett mind a háromban; megjelent Porosz-Sziléziában és Csehországban. Egyidejűleg megindul az elektromosság tünetényeinek tudományos feltárása, majd léleketátlító gyorsaságra gyakorlati és nagyipari alkalmazásuk; 1837-ben alkalmazást nyert az első elektromos távíró és 1844-ben már hivatalosan bevezetik az Egyesült Államokban; 1836-ban lefektetik az első kábelt Amerika és Európa között; 1867-ben megjelenik a dinamó, 1868-ban az elektromos világítás, a század végén a gumiipar, az ötvenes évektől egészen a nyolcvanas év végéig a petróleumvilágítás.

Az ipari forradalommal jelentkező új társadalmi osztály életformáját egészen új mozzanatok jellemzik. Mindenekelőtt a munka rettenetes egyhangúsága, amely a munkamegosztás következtében állott elő; másodsorban a női és gyermeki munkaerő bevezetése, az éjtszakai munka, az ú. n. éhbérek, a dolgoztatásnak való teljes kiszolgáltatottság, a rendkívüli nyomorúság és halandóság; egyáltalában nem túlzók azok a rémképek, amelyeket a század ötvenes éveiben az angol munkásság helyzetéről a szocialista mozgalom sorsdöntő embere, Marx rajzolt meg, akinek angol környezetben alakultak ki végső elvei.

3.

A marxizmus heretikus gondolati alapjai. A belőle terjedt munkásmozgalom. Az Egyház álszorgfalása a Rerum Novarum enciklikában. A skolasztika újjászervezése. XIII. Leó halála.

Marx Károly 1818 május 5-én született († 1883). Szülei zsidók voltak, apja tekintélyes és gazdag ügyvéd, a brieri rabbi fia; gyermekük jövője kedvéért léptek át 1824-ben a református hitre. A fiatal Marx tizenhétéves korában érettségizett, azután a bonni, majd a berlini egyetemre iratkozott be s jogot, de főképp bölcséletet hallgatott; 1841-ben avatták doktorrá. Ettől kezdve hányatott életet élt; mint újságíró a rajnamenti politikai és szociális mozgalmaknak egyik résztvevője és vezetője; az ottani új uralom, a porosz rendőrállam Párizsba száműzi, de onnét is kitiltják; Brüsszelbe menekül s ott 1848 januárban a Bund der Kommunisten megbízásából megírja a kommunista kiáltványt.

„Mindaz, amit a társadalomról valamilyen vonatkozásban mondani lehet, helyesen vagy helytelenül — benne van ebben a műben — mondta róla nem kisebb kritikus, mint Werner Sombart; Marx műve valóban új történelmi korszakot teremtett. 1848-ban jelent meg, megjelenése után negyvenkét évre, 1890-ben Engels megállapította, hogy a kontinentális szocializmus 1887-től kezdve kizárólag azon az elméleti alapon szerveződött meg, amit a kiáltvány hirdet. „Ilyen módon a kiáltvány története bizonyos mértékben a modern munkásmozgalom 1848-tól 1890-ig terjedő történetét tükrözi vissza . . . kétségtelenül az egész szocialista irodalomnak a legszélesebben elterjedt s legnemzetközibb terméke, Szibériától Kaliforniáig az összes országok sokmilliónyi munkásságának közös programja.” Ugyanebben az előszóban Engels megmagyarázta azt

is, hogy miért nem nevezhették a kommunista kiáltványt akkor szocialista kiáltványnak: ugyanis akkor, 1848-ban, szocializmus és szocialisták alatt azokat értették, akik az ú. n. utópisztikus szocializmusnak voltak hívei; ez az elnevezés mintegy le volt foglalva a kihalt szekta számára.

A kommunista kiáltvány döbbenetes erővel fejez ki egy alapgondolatot s Marx főműve, a későbbi „Tőke” nélkül is elegendő alapzatul szolgált volna ahhoz, hogy belőle a későbbi szociáldemokrata munkásmozgalom és a kommunista állameszme keletkezzék. Tartalmazza mind a történelmi materializmust, mind az osztályharc gondolatát. Mindezt nem lehet tömörebben összefoglalni, mint magával Engels szavaival:

„A kiáltványon végighúzódik az a gondolat, hogy a történelem alapja egy-egy adott társadalom termelése és az ebből fakadó társadalmi tagozódás. Hogy ily módon az egész történelem osztályharcok története, kizsákmányoltak és kizsákmányoló uralkodóosztályok közt, és hogy ez a harc most olyan fokot ért el, hogy a kizsákmányolt és elnyomott proletárság nem szabadulhat meg másképen az őt elnyomó osztályoktól (burzsoázia) csak úgy, hogy egyszersmindenkorra felszabadítja az egész társadalmat a kizsákmányolástól, az elnyomástól, az osztályharcoktól. Ez — szögezi le Engels — kizárólag Marx gondolata.” A kommunista kiáltvány alig néhány íves, kicsiny könyv, de oldalain roppant erővel vonultat fel egy csomó olyan gondolatot, amely alkalmas volt arra, hogy tömegmozgalmak hajtóerejét képezze: rendkívül egységes és önmagában ellentmondás nélküli rendszer: elsősorban értelmi bizonyítása annak, hogy a fennálló társadalmi rend helytelen, másodsorban heves érzelmi mozzanatok keltése az iránt, hogy ezt a társadalmi rendet megváltoztassa.

A MARXIZMUS TÉTELEI A KÖVETKEZŐK: 1. A munka, tehát a proletárság kenyérkeresete és élethivatása minden érték alapja. Ezzel a tétellel Marx a proletárság életének tartalmát szinte szentté tette. A munka vezetett ahhoz a haladáshoz, amely a burzsoáziát hatalomhoz segítette; tehát

2. a burzsoázia kizsákmányoló osztály, létének erkölcsi alapja nincsen. Vele szemben ott áll a modern proletárság, amely azonban különbözik a proletárságnak azoktól a formáitól, amelyekkel eddig a világtörténelemben bármikor is jelentkezett.

3. Mindama osztályok közül, amelyek ma a burzsoáziával szemben állanak, a proletárság az egyetlen forradalmi osztály. A történelem folyamán ismert mozgalmak eddigi kisebbségi mozgalmak voltak a kisebbség érdekében, a proletárság ellenben az óriási többség önálló mozgalma az óriási többség érdekében. A proletárság, a jelenlegi társadalom legalacsonyabb rétege, nem tud a nélkül fölemelkedni, hogy mindazokat az érdekeket, amelyek ma a hivatalos társadalmat alkotják, föl ne robbantsa.

Már ezekben az elemzésekben is jelentkezik a munka gondolatának, mint egyedül a proletáriátushoz tapadó értéknek előtérbe való állítása, a felsőbb társadalmi osztályok egész életének, mint kizsákmányolónak és erkölcstelennek való feltüntetése, az osztályharc, végül a forradalom gondolata.

Ez a forradalom úgy lebeg Marx és az ortodox marxizmus előtt, mint valami kikerülhetetlen természeti jelenség, afféle eddig még soha nem szerepelt és soha többé nem ismétlődő egyszeri tünemény, amelyben az emberiség története mintegy explodálni fog. Maga a természetes fejlődés vezet hozzá: a kapitalistaosztály nem tudja azokat a válságokat legyőzni, amelyek a termelési eszközökkel való visszaélésből fakadtak (válságelmélet); maga a burzsoázia hozzá létre legyőzőjét, a modern proletárságot; ez a proletárság, amint a termelés növekszik, egyre inkább gyérülő számú és szaporodó munkaslétszámú üzemekben szerveződik s a

kirobbant forradalom után a hatalom átvétele automatikusan jut a kezébe.

„Világ proletárai, egyesüljetek!” — végződik a kommunista kiáltvány.

A kiáltvány történelmi jelensége páratlan és példátlan. Az eddigi szocialista elméletek összefoglalódtak és közös keretet kaptak s az egész világon elindult a munkásság nagy aposztáziája.

Korszakot alkotó és XIII. Leónak annyira emlékezetes enciklikái közt is megkülönböztetett szerep jut a Rerum Novarum kezdetű enciklikának, amely a munkáskérdésben nyilvánítja az Egyház véleményét és tisztázza a fogalmakat. Az idők multával a Rerum Novarum jelentősége egyre nő; jelentősége tulajdonképpen még most sem bontakozott ki teljesen, a benne foglalt alapelvek még mindig a további fejlődés lehetőségeinek tárgyát képezik.

A RERUM NOVARUM 1891 május 15. keltezéssel jelent meg és azonnal megjelenése után rendkívüli figyelmet keltett mind a katolikus világban, mind azon kívül. Fontosságát majnem mindenki azonnal látta, noha stílusában, nyelvezetében semmiképpen sem különbözik a pápai enciklikák megszokott modorától; nincsen benne, sem hangjában sem fogalmainak megnevezésében „modern”, attól pedig éppenséggel távol áll, hogy a „Kommunista kiáltványnak” legyen mintegy katolikus megfelelője, éppen az érzelmeket megmozgató voltában. Sőt éppen azért, mert ezt óvatosan kerüli, mert feltételek nélkül az Egyház gondolatkincse felől indul ki s a társadalmi és gazdasági kategóriákat is szívesebben fejezi ki erkölcsi kategóriákkal és értékelésekkel, aránylag nem könnyű feladat legbensőbb lényegéig hatolni s ebből a szempontból megfelelő parafrázist tulajdonképpen még a jelen időkig sem kapott.

Az enciklika három egymástól élesen különváló részből áll. Az elsőben az Egyház tisztázza a munkáskérdés lényegét, a másodikban elutasítja annak szocialista megol-

dását, a harmadikban pedig körvonalazza a katolikus megoldási lehetőségeket.

A munkáskérdést az Egyház szerint is a következő tényezők hozták létre: az iparosodás előrehaladása, a munkások és munkáltatók érdekeinek ellentétei, a munkáltatóknak az a magatartása, hogy nem voltak tekintettel a munka és munkás erkölcsi értékelésére, a gazdagságnak kevesek kezében való felhalmozódása, az új társadalmi osztálynak, a munkásságnak kiszakadása a hitvallás és hitélet hagyományaiból, a társadalom egyetemes elpártolása a hit parancsainak minden téren való érvényesítésétől.

A következő részben elutasítja az Egyház a szocialista megoldást, tisztázza különösen a marxizmusnak heretikus gondolati alapjait, merő anyagelvűségét, az osztályharc elvének önellentmondását, ugyanúgy kárhoztatja azonban a kapitalizmus és kapitalista magatartás erkölcsi hereziséét is.

A munkáskérdés, általában az egész dolgozó társadalom problémáinak megoldására: tisztázza mindenekelőtt az igazságos bér fogalmát, természetesen nem gazdasági analízissel, hanem erkölcstani téren, nem haladva túl a Tanító Egyház illetékességének határain; kimondja a dolgozó osztályok szervezkedésének erkölcsi megengedettségét s végül: a kiegyenlítő és összerendező szerepet az állam feladatkörébe utalja. Nem rajta múlt, hogy a kor liberális államiságai ezt az illetékességet elutasították maguktól — mi, negyven és ötven évvel a Rerum Novarum megjelölése után viszont láthattuk, hogyan idézte fel az erkölcsi feladatnak az állam feladatköréből való kiiktatása mindenütt a liberális állam végzetét; korunk nagy szociális kollektivitásainak kísérletei bizonyos szempontból nem egyebek, mint a Rerum Novarum megpillantotta elv és államfunkció vállalásai, természetesen pusztán emberi normatív elvekből fakadóan, a természetfeletti világrendtől és természetfeletti erkölcstől függetlenül. ;

Az európai sajtóban az enciklika óriási feltűnést keltett — talán még nem is akadt pápai enciklika, amelyet a modern nagyhatalom, a sajtó ekkora figyelemre méltatott volna. A német szociáldemokrata mozgalom napilapjától, a Vorwärts-től kezdve francia, angol

és amerikai lapokig: erős, megtárgyalást kapott az enciklika s még az angol High Church lapja, a Guardian is jelentős eseménynek tartotta és csak dicsérettel tudott megemlékezni róla.

Még nagyobb volt hatása a katolikus világra, elsősorban az európai ipari államokban. Franciaországban, Belgiumban, Németországban eddig is voltak katolikus munkásszervezkedési kezdeményezések, hol elméleti, hol gyakorlati módon, hol mindkettőt egyesítően. Így Franciaországban De Mun, Németországban Ketteler, Svájcban Derusz abbé, Ausztriában Vogelsang báró indításai nevezeteseek. Sőt Ketteler mainzi püspöknek és körének — a Rerum Novarum keletkezésére vonatkozó kutatások szerint — nagy hatása is volt az enciklika előállítására.

A katolikus munkásmozgalom most roppant lendületet vett, hatásai azonban már csak a század végén bontakoztak ki.

Nem kevésbé nevezetes XIII. Leó pápasága idején az egyházi tudományosság újstilusú újjáéledése. Már maga az is igen nagy fontosságú, hogy jelentős enciklikákban szabott meg alapelveket, szempontokat és munkatervet a katolikus tudományosság újjáteremtésére. Az Egyháznak és a modern szellemi életnek kapcsolatait a Quod Apostolici kezdetű, még 1878-ban kelt bullájában szögezte le, nem egészen háromnegyed év múlva, 1879 augusztus 4-én pedig már megjelent a nagy Aeterni Patris, amely a maga nemében éppen olyan fontos, mint a saját területén a Rerum Novarum. Az Aeterni Patris a skolasztikus filozófia és teológia újjászületését indította el.

Az intézkedésre nagy és sürgető szükség volt. A skolasztika újjászületésének óhajta már elhangzott IX. Pius alatt: láttuk, hogy a kor szaktudományainak

és a kor filozófiájának milyen állapotai közt, azonban a keresztény tudományos intézmények adott helyzete nem volt alkalmas arra, hogy a megújulás a legfelsőbb beavatkozástól függetlenül következze be. Katolikus egyetemeken és papnevelőintézetekben egymástól eltérő irányok uralkodtak — itt csak nevüket jelölhetjük — de Bonald és Lamennais tradicionalizmusa, d'Ubagh és Rosmini ontologizmusa (ez a kantianizmussal próbált közös megoldásokat keresni), sőt Günther és Hermes személyében még a hegelianizmussal is próbáltak kibékítő formulákat kapni egyes katolikus teológusok.

Velük szemben egymástól elszigetelten megjelentek majdnem mindenütt a skolasztika hagyományainak, sőt a modern viszonyokhoz való alkalmazásának nagyjai, majdnem mind a tudás, emlékezet, jellem és elmélyedés valóságos óriásai, mint a spanyol Balmes, a francia Gratry, a német Kleutgen s az olasz Sanseverino, Cornoldi és Zigliara; a skolasztikus tanítási gyakorlat épen megvolt a dominikánus rend tanítási anyagában. A pápaság azonban most grandiózus és természetes mozdulattal ragadta magához a középpontosítást, az egységes munkatervet, a végrehajtás felügyeletét — valóban: az egész világnak parancsolt az a beavatkozás, amellyel az Aeterni Patris előírta a követendő alapelveket, anyagot, megjelölte a megoldandó feladatokat, majd a pápaság tudománypolitikájának gyakorlatában a löweni, freiburgi, lille-i és washingtoni egyetemeken felállította a skolasztika modern feladatainak munkaműhelyeit. Történeti kutatások indultak meg a skolasztikus gondolatkincs filozófiatörténeti összefüggéseinek tisztázására, roppant lendülettel fordul a katolikus tudományosság a szaktudományok felvetette nagy kérdések felé; nagy szervezők és pedagógusok jelennek meg a színen. Róluk napjaink katolikus hittudományának összefoglaló részében lesz szó.

Ugyanakkor, amikor a tudományosságot újjáteremtve, az Egyház munkáját a kor összes nagy kérdései felé fordítva mindenütt hatalmas kezdeményezések folynak, elindulnak a nagy nemzeti katolikus kongresszusok, megtartják az első eucharisztikus kongresszust (Lille, 1881), Róma pedig a pápához százévről özőnlő zarándoklatok középpontja lesz újra, még IX. Pius alatt sem oly mértékben mint eddig: egy elpuhult polgári társadalomnak, dekadenssé lett irodalomnak és művészetnek légkörében, ernyedtt és bágyadt hangulatban bekövetkezik a századvég. XIII. Leó töretlen egészséggel éri meg s életereje a test aggasztási gyengesége ellenére is megtörhetetlennek, szinte öröknek látszik. Kora eredményei, mindenekelőtt egyénisége, a belőle sugárzó lenyűgöző hatás páratlan tekintélyt és tiszteletet biztosítanak neki államok, uralkodók, szellemi körök, nemzetek, társadalmi osztályok, sőt még heretikus és skizmatikus egyházak és egyházfők részéről is.

Életének utolsó nagy megpróbáltatása az 1903-ban új fázisához érkezett francia kultúrharc volt. Az utolsó konzisztóriumon, amelyet tartott, ki is fejezte e miatt való mérhetetlen fájdalmát. Július 5-én megbetegedett; kimerült teste felmondta a szolgálatot. Két hétig haldokolt: 1903 július 20-án halt meg, nagy fájdalom között; kardinálisai voltak körülötte. Az egész világnak úgy tűnt fel, hogy az emberiség csodája, a kornak kétségtelenül legnagyobb szereplője, századokra szóló hatású egyéniség tűnt el vele, olyan pápa, aki szellemének és működésének mindenoldalúságában alig találja hasonlóját elődei között, s kétségtelenül a legeredetibbek és legegényibbek közé tartozik a pápák sorában. IX. Pius annak idején egy, a korrall szemben defenzívában álló Egyház trónjára lépett s még mindig defenzív helyzetben hagyta maga után. XIII. Leó uralkodása: trónra-

lépésének első pillanatától kezdve offenzív, minden téren az. A nagy sorsfordítás vele és általa történt meg. Az általa elindított erők húsz éven át hatnak a katolikus világban és azonkívül, törés nélkül birják ki az 1914—18-as világháborút és XI. Piusban újra lángeszű és vasakaratú folytatót találnak, a világhódító római Egyház új csodáját. Semmi kétség: XIII. Leó nagyhatású formáló erőkkel nyúlt bele mindnyájunk személyi életébe s gyönyörű márványsíremléke méltán mutatja őt azzal a mozdulattal, amely mintha minden leendő századok fölé emelné áldásra karjait.

1.

X. Pius útja a pápai székhelyig. A ráváró feladatok. Belső rendező munkálkodása. Egyházjog kodifikációja, harca a modernizmus ellen, liturgikus intézkedések.

XIII. Leó halála után a találgatások sőt a kúria pártjai is: Rampolla bíboros körül csoportosultak; a bíborosi kollégium tagjai közül legalább huszonnégynek számíthatott a szavazatára: minden bizonnyal rá kívánt volna szavazni mind a hét francia bíbornok, az öt spanyol, azonkívül a portugál, a belga s az olaszok közül az a tíz, aki közel érezte magát XIII. Leó és államtitkára egyházkormányzati felfogásához. Élesen politikai okokból voltak ellene az osztrákok, a németek, a hollandok és az amerikaiak s egyházkormányzati okokból nagy többségben az olasz és a kuriális bíborosok. Nem azért, mintha megnevezett ellenjelöltjük lett volna Rampollával szemben, inkább a túltényezőnek tetsző politikai szempontok háttérbeszorítását kívánták, újból a belső egyházi élet fejlesztését és szentéletű főpapot akartak látni a pápai trónon. Így történt, hogy egyre gyakrabban emlegették Giuseppe Sarto-nak, a velencei pátriárkának a nevét. A konklávé július 31-én pénteken este ült össze, első érdemleges ülését csak vasárnap este tartotta; ezen a többség még két „politikus” bíborosé, Rampolla és Gotti bíborosé, akit a Központi Hatalmak politikai befolyása lanszírozott: 6 17 szavazatot kapott, 16 szavazat kétfelé oszlott. Sarto 5, Serafini 2.

Ezek a széteső szavazatok még ugyanazon estén két pont felé kezdtek áramlani: öt Rampollához,

öt pedig Sartohoz csatlakozott, hat tovább is megoszlónak mutatkozott, Gotti szavazói kitartottak. Az esélyek Rampolla javára látszottak hajolni. A szavazás harmadik napján, augusztus 2-án, a krakkói bíboros-hercegérsek Ferenc József császár és király nevében bejelentette Rampolla ellen az exclusivát. Régi, a gyakorlatból már rég kiment történelmi jogszerűség volt ez, a római császároknak afféle vétőjoga; alkalmazása a konklávé egyetemes rosszalásával találkozott, szinte egyhangú felháborodást váltott ki. Oreglia bíboros-dékán azonnal kijelentette, hogy a konklávé semmiképen sem tehet magáévá valamely bíboros kizárására vonatkozó indítványt, Rampolla maga is energikusan szólalt fel a pápaválasztás szabadságának és a Szent Kollégium méltóságának e megsértése ellen, de hozzátette, hogy felszólalásában nem az ő személyes megtámadtatása vezeti. Hogy a konklávé közvéleménye mennyire igazat adott neki, azt misem jelzi jobban mint az, hogy esélyeit az azóta is sokat tárgyalt incidens egyáltalában nem rontotta le, a rászavazók egyhangúan kitartottak mellette; a következő ülésen Rampolla 29, Sarto 21, Gotti 9 szavazatot kapott, ugyanennek a napnak estéjén Rampolla 30, Sarto 24, Gotti pedig 3, ami arra mutatott, hogy míg a Rampolla körül kialakult huszonöt-harminctagú tömb nem nőhet tovább, addig Sarto tábora s azé a véleményé, hogy „politikus” pápa helyett „egyházi” pápa kell, egyre nő. A szentéletű s alázatosságot, egyszerűséget s méltóságot és szeretetteljes erélyt árasztó velencei pátriárka csillaga most már a politika és hatalom ridegebb erejű gyakorlójáé fölé emelkedett; Ferenc József vétőjától függetlenül csökkenni kezdtek Rampolla szavazatai, aug. 3-án reggel blokkja az eredeti 24-re csökkent le, viszont Sarto már 27 s Gotti csak 6 szavazatot kapott. Este Sartora 35, Rampollára és Gottira 7 szavazat esett, végül is 4-én

dél előtt Sartot 50 szavazattal pápának választották. A hátralévő 12 szavazatból Rampolla 10-et kapott, Gotti 2.

Az új pápa augusztus 4-én, délben adta először áldását, a sz. Péter áldását. A pápai udvar egy nemesi testőre kérte tőle, hogy a nép kívánságának megfelelően a vatikáni palota külső erkélyén áldja meg őt és a pápa megtette ezt, nem törődve azzal, hogy a vatikáni termekből való kilépést esetleg jelképnek is vehetik. Oreglia, a bíboros-dékán azonban figyelmeztette „cselekedete komoly politikai következményeire”, mire engedte, hogy bevezessék s elődje, XIII. Leó példájára átvette a vatikáni fogoly szerepét.

Guiseppe Melchior Sarto 1835 június 2-án született. Szülei egyszerű munkásemberek voltak Riesében; ez a falu a gazdag felső-itáliai síkságon van, Vizenza és Treviso között. Apja, Giovanni Battista szabó és postai kézbesítő volt, nagy szegénységben, sok gyermekkel: József fia a falu plébánosánál kezdte tanulni a latint, hogy a közeli castelfrancoi latin iskolába iratkozhassék, innét tizenöt éves korában a páduai szemináriumba került s nyolc éven át a felsőgimnáziumi tanulmányokat, majd a teológiát végezte s inkább korrekt tanulásával, készsége és vasszorgalma által tűnt ki, mint a lángész jegyével, és 1858 szeptember 18-án pappá szentelték a castelfrancoi dómban s a nélkül, hogy feltűnést keltett volna, 9 évig volt buzgó és derék káplán Tombolóban, 1867-től pedig plébános, majd esperes Salzanóban, mind a két helyen a pap legrokonszenvesebb és legvonzóbb tulajdonságaival, sok egyszerűséggel, jósággal, közvetlenséggel, humorral, jótékonykodással, a hitélet újjászervezésére való törekvéssel s a mellett hazafias érzése őszinte megvallásával. A népből származó, a nép között élő, ennek minden problémáját ismerő olasz pap legjobb típusa volt és terelte rá a további figyelmet, hisz az egyházmegyei

papság feladatai az olasz államnak és társadalomnak a pápasággal való konfliktusában egyre nőttek, a viszonyok egyre jobban, majdnem félelmetesen romlottak: az új Olaszország éppen 1867-től kezdve az eddigi eszközöket kivette a papság kezéből. Mint egyházmegyeje egyik legkiválóbb lelkipásztora lett apát 1875-ben Trevisóban és ugyanott püspöki kancellár, szemináriumi spirituális, majd az egyházmegyei szentszék tagja és püspöki vikárius. Pályafutása egészen szabályos volt. Harmincas éveinek kezdetéig káplán volt, negyvenedik évéig plébános, ötvenedik évéig egyházmegyeje középonti kormányzatában dolgozott. Ekkor már bizonyos volt, hogy püspök lesz.

Egyházmegyeje a legelhanyagoltabbak közé tartozott, szinte egy század viszontagságait érezte: a régi osztrák uralom jozefinizmusát, a napoleoni idők gazdátlanságát, a nemzeti forradalom zavarait; értelmisége szabadkőműves volt, kispolgársága liberális és különösen az ipari várossá lett Mantua egyik fészke volt az olasz szocializmusnak. A hívők élete különleg is elszakadt az Egyháztól, legnagyobb részük már nem járt templomba sem, ünnepeken dolgoztak s a jegyespárok megelégedtek a világi házasságkötéssel. Guiseppe Sarto munkáján meglátszott, hogy kilenc évig káplán, kilenc évig plébános volt s kilenc évig egyházmegyei középpontban tevékenykedett. Egy frontban hozta rendbe egyházmegyéjét, a püspöki hivatal tevékenységének megszervezése mellett a papképzést a papság lelki életének átforgatásával és a hívők felé való fordulással; mindjárt kezdetben kétszer járta végig egyházmegyéjét, miközben vizsgált, gyóntatott, áldoztatott és bérált, sőt katekizmusra is oktatott. 1888-ban egyházmegyei zsinatot tartott. A mantuai egyházmegye valóságos mintaegyházmegyévé emelkedett. Ekkor már előrelátható volt számára a bíborosi kalap.

XIII. Leó 1893 június 12-én a S. Bernardo alle Terme di Diocleziano-templom bíborosává nevezte ki, majd ugyanennek a hónapnak a 15-én a velencei pátriárka méltóságával tüntette ki. Az olasz kormány ugyan megtagadta a kinevezés elismerését, mert magának igényelte a kinevezés jogát, de mégsem tiltakozott. Amikor I. Umberto király 1895-ben Velencébe jött, Sarto kihallgatáson jelent meg nála s kifejtette, hogy az állam e magatartásának milyen káros következményei vannak mind az államra, mind az Egyházra nézve. A király igazat adott neki és ő is úgy megszerette a püspököt, hogy nem győzte azután eléggé dicsérni mások előtt. Végül is, amikor a Vatikán az eritreai apostoli prefektúrára francia helyett olaszt nevezett ki, a kormány Sarto kinevezését elismerte. Később pedig a pátriárka sikeresen közvetített egy viszályban az egyházi közigazgatás és a királyi ház között.

Egyházi tevékenysége előtt: ismét Lombardia egy része állott feladatul olyan területen, ahol a velencei és Habsburg-államegyháziság hagyományain kellett keresztültörnie az egyházkormányzati és hitéleti szervezőmunka modern módszereinek; a majdnem hatvanéves új főpap, akinek életútja apró kis lombardiai faluból vezetett Velencének súlyos történelmi emléket árasztó pátriárkai székéig s pályafutása itt bevégezni látszott: ugyanolyan energikus kezekkel, mint püspökorában, nyúlt bele egyházi tartományának életébe. Emelte a papság helyzetének és kultúrájának színvonalát, szigorúbb életfegyelmet tartatott, lelkigyakorlatokat rendezett, a szemináriumot kánonjogi fakultással bővítette, az istentiszteleteket megtisztította a liturgiai kinövésektől és a templomokban elrendelte a gregorián egyházi ének fokozottabb ápolását. Itt is két vizitációt tartott és 1898-ban tartományi zsinatot hívott össze. Azonkívül, mint aki maga is az olasz népből való volt,

egészen másképp látta a katolikus életnek az olasz élethez való illeszkedését, mint ahogy az negyedszázaddal előbb alakult. Időközben a helyzet megváltozott s neki ugyancsak alkalma volt a változást mint évtizedeken át vidéki papnak az olasz társadalom minden osztályában: a falun, kisvárosban, nagyvárosban szemlélnie.

A „Non expedit” az olasz híveket eltiltotta politikai jogaik gyakorlásától, a hívek csak a városi és tartományi választásokon vehettek részt. A pátriárka politikai tevékenysége ezzel kapcsolatban arra irányult, hogy az Egyház legalább ezen a nem tilalmazott területen nyerje vissza befolyását az állami életbe. Hívei és a mérsékelt liberálisok között olyan kiegyezést hozott létre, hogy végül is a konzervatív irányú párt került uralomra a városi tanácsban. Így érte el céljait: a kötelező iskolai vallásoktatást és a nyilvános szegénygondozást. Határtalan volt jószívűsége és a szegények iránt való szeretete. Huszonháromezer líra jövedelme és feltűnően szerény háztartása ellenére sohasem volt pénze, mert mindenét a szegényeknek adta. Zsidóktól vett fel kölcsönöket és megtörtént, hogy püspöki gyűrűje néhány napig zálogban volt. Bármekkora volt Rampolla feltétlen tekintélye s bármekkora propagandát teremtettek annak a gondolatnak, hogy csak kuriális bíboros kerülhet a modern időkben az Egyház trónjára, olyan, aki belülről ismeri az egyházkormányzás bonyolult technikáját és feladatait, mégis a század utolsó éveitől kezdve már nyíltan a papabílek között emlegették. Egyáltalában nem volt véletlen, hogy neve XIII. Leó utáni pápaválasztáson felmerült.

Az új pápára váró feladatok semmiképen sem voltak könnyűek; XIII. Leó után egész csomó egyházipolitikai és egyházkormányzati kérdés maradt, s ott nyílt uralkodása ideje előtt mindenekelőtt maga az új korszak, a büszke 20. század, a maga új lendületet

kapott technikai kultúrájával, az osztályai között kiéleződő ellentétekkel, politikai problémákkal; magának az Egyháznak ott voltak mint újonnan nyílt és a pápai állam által el nem intézett tények: a római kérdés, a francia egyházüldözés, a hitéletben a szorosan vett kegyelmi élet mellett jelentkező hitbuzgalmi és közéleti szervezkedés kérdése. Mindezekkel szemben mint az uralkodás összefoglaló elve jelenik meg az új pápa állásfoglalása, az „E supremi apostolatus cathedra” kezdetű, 1903 október 4-én kiadott trónralépési enciklikájában a „Mindent megújítani Krisztusban — Instaurare omnia in Christo” — gondolata.

„Nem fognak hiányozni — írja az enciklika — olyanok, akik az istenit emberi mértékkel mérve: világi törekvéseket és pártcélokat keresnek majd a mi legőszintébb szándékainkban. E hiú tévedést eleve visszautasítjuk s a leghatározottabban kijelentjük, hogy mi semmi más nem akarunk lenni és Isten segítségével nem is leszünk mások az emberi társadalom előtt, mint szolgálja Istennek, akinek nevében uralkodunk.” Az út Krisztushoz, mondja tovább a pápa, az Egyházon keresztül vezet és az emberi társadalmat vissza kell vezetni az üdvösségnek a templomába. Szól a házasság szentségéről, a gyermekek oktatásáról, a javak felhasználásáról és birtoklásáról és a vezetők kötelességeit hangsúlyozza. A papság nevelésére vonatkozóan ő mondta, hogy a pap előbb magában alakítsa ki Krisztust, ha másokban is ki akarja alakítani őt. S az emberi lelkekben minél nagyobb eredményeket látni: legjobb út a szeretet. „Ha a tévelygőket keményen megfeddjük és a bűnösöket túl szigorúan megbüntetjük, ez a keménység és szigorúság gyakran inkább árt, mint használ . . . aminthogy az Úr is szelíd, türelmes és irgalmas”. A katolikus egyesületek a klérus segítői, de szép szónoklatokkal és vitatkozásokkal sem-

mire sem megyünk, az idő tetteket kíván. Úgy érzi, hozzá kell szólni a római kérdéshez is: „Mindenkiben az a meggyőződés ébredt, hogy az Egyház mint Krisztus alapítása, teljes és egész szabadságot kell hogy élvezzen és semmiféle más uralomnak nem vethető alá, hogy a mi harcunk ezért a szabadságért nemcsak a vallás szent jogainak a védelmében történik, hanem a népek biztonságának és közös javának védelmében is.”

Az első magatartás szinte a passzivitás látszata a politikai kérdésekkel szemben; mintha meg akarna elégedni azzal a helyzettel, ahogy az egyházi és világi hatalmak felé áll s inkább kizárólag belső fronton kívánna működni. Ez volt a véleménye róla a kúriának, az egyházi közvélemény általában jól informált részének, sőt világi köröknek is. XIII. Leó a királyok, császárok, udvarok, kormányok és püspökök pápája volt, mondta egy francia publicista — X. Pius azonban a teológia és a kánonjog pápája, a kicsinyeké, a szegényeké és a plébánosoké. A világ feszülten várta intézkedéseit s már az előzőkből igyekezett ítéletet formálni arról, hogyan élt és hogyan haladt a korrallal a Vatikán második foglya. Az pedig csöndesen és méltósággal fogott munkásságához. Kezdeményezései egyenként szerényeknek hatnak az első pillanatban, de összefüggéseikben nagyvonalú programmá tevődnek össze.

Ha összegezzük mindazokat az intézkedéseket, melyeket X. Pius tett, nyilvánvaló működésének és gondoskodásának iránya: ezek az intézkedések nem kifelé fordulnak, hanem majdnem kizárólag az Egyház belső élete felé. Egy rendszernek, ha nem is egymásután való, de mindenesetre majdnem hiánytalan teljességében vonulnak át az egész egyházi életen; olyan pápa intézkedései ezek, aki mint káplán és plébános a pap minden funkcióját végezte, a hitoktatást éppúgy, mint

a szentségek kiszolgáltatását, akinek sokszor volt alkalma hívei oldaláról, mintegy hívei felől szemlélni azt, hogy az Egyház feladatai milyen módon illenek együvé a modern élettel; hogy a papság életében, tanulmányai-ban és gondolatvilágában s egyúttal a hívők gondolatvilágában, mik azok a tényezők, amelyek az adott helyzetnek megfelelően irányításra szorulnak. A pápai trónusra jutott plébános olyan gonddal rendezte az Egyháznak ezeket a kérdéseit, mintha csak egy egész világra kiterjedő óriás plébániáról lenne szó. Pápaságának ebben van legfőbb jellege és ez a jelleg kétségtelenül megragadóan nagyszabású. Reformintézkedései felölelnek úgyszólván mindent, ami a hitélet és az Egyház belső életének szempontjából csak kérdéses lehet.

ÖRÖK EMLÉKÜVÉ TETTE NEVÉT a modern kornak megfelelő egyházi jogi kodifikációs munkálatok megindításával. V. Kelemen Decretaliái-tól, tehát mintegy hatszáz év óta nem alkottak a latin rítusú Egyház számára egységes, mindent felölelő és autentikus törvénykönyvet, viszont a törvényalkotás dús volt. Az 1904 március 19-én kelt „Arduum sane” kezdetű motupropriójában bátran megvallja, hogy az egyházkormányzat számára szinte áthatolhatatlan nehézségeket okoz a gyakorlati törvénykönyvek, gyűjtemények szinte áttekinthetetlen tömege; századok folyamán sok hasznos törvény ment feledésbe, míg vannak olyanok, amelyek egykor alkalmasak voltak, de ma már elavultak, végül pedig vannak olyan törvények, amelyeknek alkalmazása tekintettel a kor megváltozott életfeltételeire nagyon nehéz s csak kevésbé szolgálnak a lelkek üdvére. Bibornokok, tanácsadók, teológiai és kánonjogi tudósok egész sorát nevezte ki a nagy munkára. A bizottság titkára, később elnöke, aki a munka oroszlánrészét vállalta, Pietro Gasparri bíboros volt s oroszlánrésze volt a mű megalkotásában, a források hitelességének feltárásával Serédi Jusztiniánnak, Magyarország későbbi bíboros-hercegprimásának.

A pápa amikor a bizottság tagjai először jelentek meg nála, azt a kijelentést tette, nem kívánja, hogy az új codex juris kiadását megérje. Nem gyors, hanem jó munkát akar.

Saját törvényalkotó munkássága nem volt jelentéktelen. 1907 augusztus 2-án kiadott „Ne temere”-dekrétumban a házasságkötés és a jegyesség tárgyában határozott, míg az 1908 június 29-én kelt „Sapientí consilio”-ban elrendelte a római kúria újjászervezését.

A római kúria reformja már régóta esedékes volt. Az illetékességi határok elmosódtak, némelyik kongregáció erősen túl volt terhelve, mások feleslegesek voltak. A reform csökkentette a kongregációk számát, arányosan elosztotta a munkafeladatokat, mindenütt elválasztotta az igazságszolgáltatást a törvényhozástól, rendezte a hivatalnokok helyzetét. Rendezett azonkívül egy régóta visszás kérdést is, az okirati illetékeket. Ezek mint a kúriai hivatalok főjövédelme, elég magasak voltak megszabva s korszerűtlenné váltak, amióta a híveknek aránylag szegényebb rétegéből is sokak ügyei kerültek római döntés alá. Ezért X. Pius reformja most kétféle illetéket szabott meg — nagyobbakat a gazdagoknak és lényegesen kedvezőbbet a szegényeknek.

A pápai hivatalok ügymenetének modernizálásához lényegesen hozzájárult egy kúriai hivatalos lap kiadása; az első „Acta Apostolicae Sedis” — megjelent 1909 január 1-én — a pápai konstitúciókat és a kúriai hatóságok engedélyét hozza.

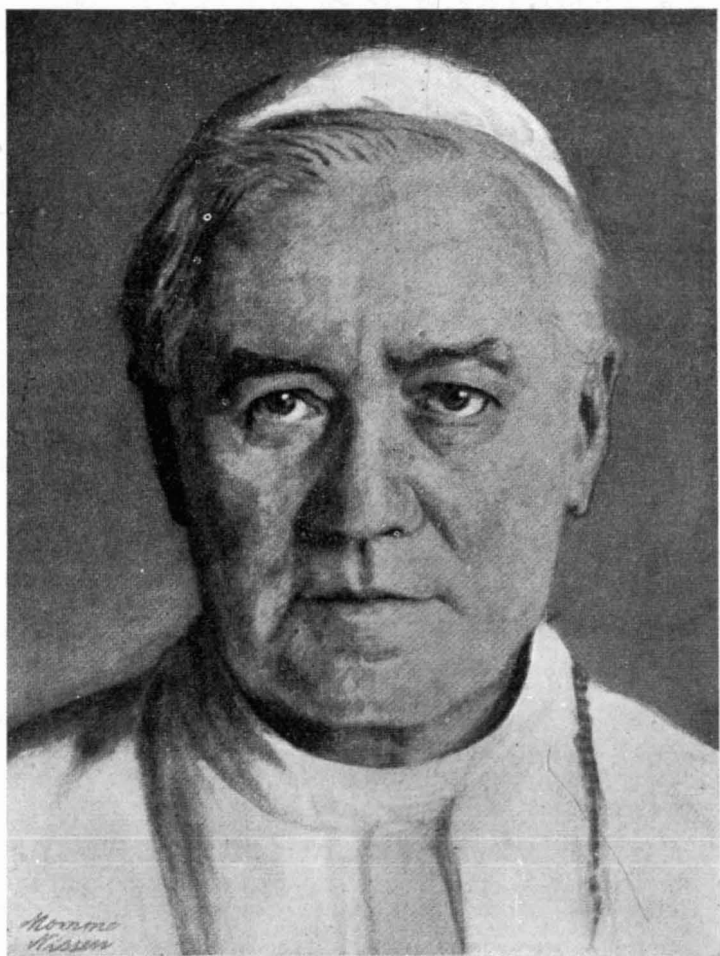
Nem feledkezett meg X. Pius annak a konklávénak körülményéről, amely őt magát választotta pápává; tulajdonképpen legelső fontosabb intézkedése volt az, hogy lehetetlenné akarta tenni az exclusio teljesen idejétmúlt elvét és gyakorlatát. „Commissum nobis” kezdetű konstitúciójában (1904 január 20.) a pápaválasztás lényegéből következően kimondta, hogy semmiféle világi hatalom nem folyhat bele a pápaválasztásba, a bíbornokoknak és a konklávé többi tagjainak kiközösítés terhe alatt tilos, hogy akármelyik jelölt kizárására megbízást vállaljanak s hogy a Szent Kollégiumnak vagy

egyes bíborosoknak ilyen szándékokat és tilalmi óhajokat továbbítsanak. A megváltozott idők követelményeinek megfelelő formával hozta s összegezte mindazokat a rendelkezéseket, amelyeket a XV. század óta különböző elődei — XV. Gergely, VII. Kelemen és IX. Pius — adtak ki a pápai trón üresedésével előállott helyzettel kapcsolatban; új határozatai már a modern technikai és hírszolgálati eszközök alkalmazását is magukban foglalták („Vacante sede apostolica”).

Fejlesztette, az időkhöz alkalmazta a liturgiát. Az 1904 április 25-én kiadott motuproprióban elrendelte a liturgiai könyvek új kiadását s az énekrész szerkesztését a solesmesi francia bencésekre bízta. Azonkívül egyházzenei főiskolát is alapított.

Egy motupropriójában s a „Divino afflatu” kezdetű bullájával a breviáriumba hozott mélyreható változtatásokat. A parancsolt ünnepnapok száma korlátozódott, a hosszú vasárnapi és ünnepi officiumok rövidebbek lettek, a zsoltárok az egyes napokra úgy oszlottak el, hogy egy hét alatt mind a százötven sorra került. A breviárium és a misekönyv vasárnapi officiumai az egyházi évben ismét uralkodó helyet kaptak, szentek ünnepei a jövőben csak „commemoráltak”, kivéve Isten Anyjának főünnepeit, az apostolokét s a templom és a rend patrónusainak ünnepeit. Mindez az Egyház belső ügyeinek egy új christocentrális rendezése volt.

A „Quisnam in re biblica” kezdetű apostoli levélben (1906 március 27.) a Szentírás tanulmányozásának fontosságára hívja fel a figyelmet s tizennyolc cikkelyben hasznos utasításokat ad a szemináriumoknak és egyetemeknek. A filológiai és történeti kutatás módszereiről beszél. Már előbb Le Cannus püspökhöz írt levelében a kritika túlzásaira figyelmeztet, egyúttal azonban elítéli a haladást akadályozó ultrakonzervati-

X. Pius pápa.

vizmust. Végül 1909 május 7-én megalapítja a pápai Szentíráskutató Intézetet.

Nagy gondja volt a klérus fegyelmeire és hivatásbeli kötelességteljesítésére, a papi egyéniség kialakítására. (A világ összes papjaihoz intézett „Haerenti animo” kezdetű pásztorlevél.)

A vallásoktatás kérdésével az „Acerbo nimis” kezdetű pásztorlevél foglalkozik. (1905 április 15.)

Lelkipásztori tapasztalatai alapján a gyakori és mindennapi szentáldozástól az erkölcsös élet erősödését várta és a janzenista szemlélet végleges megdöntését látta benne. A pápának ebbeli tevékenységét a Congregatio Sacramentorum, 1910 augusztus 8-án kiadott dekrétuma tartalmazza, amelyben gyermekeket is enged első szentáldozáshoz. Ez összhangban volt a régi gyakorlattal, vagyis hogy „a gyermekek körülbelül hétéves korukban áldozzanak, bizonyos körülmények között előbb vagy később”: most a gyermekeknek az egyes vidékeken való fejlődését is számításba kellett venni.

X. Pius a vallási élet ápolása mellett legfőbb feladatának látta megvédeni a hit tisztaságát a külső támadások ellen. A modernizmus ellen való megnyilatkozása főpapságának leghevesebb harcait adja. Egy 1907 április 17-én történt allokúciójában mindenki figyelmét felhívja a „modernizmus” elleni harcra. A modernizmus nemcsak egy herezis, hanem minden herezisnek foglalata és egyben mérge, és a párizsi katolikus egyetem püspöki protektorait május 6-án a skolasztikához való csatlakozásra utasította. Tehát a „Lamentabili”-dekrétum az új Syllabus-sal 65 vallási tévedést tartalmaz. És augusztus 28-án az inkvizíció elrendeli, hogy azok a lelkészek, akik ezekhez a tévedésekhez ragaszkodnak, hivatalaikból eltávolítandók. A híres és közismert „Pascendi”-enciklika a modernizmus ellen szeptember 8-án kelt. A november 18-i

Motuproprio megismétli és megerősíti a Syllabust és az enciklikát, hozzátette a kiközösítést mint büntetési lehetőséget és figyelmeztette a püspököket az óvatosági rendszabályok betartására.

A Syllabus első nyolc tétele összefoglal egy csomó támadást az egyházi tanítói hivatal és tanainak kötelező ereje ellen. A 9—19-ig terjedő pontok a modern bibliai exegézisnek azok az állításai, amelyek a Szentírás isteni eredetét tagadják, 20—26-ig ennek következményei, vagyis a kinyilatkoztatásszerűség kétségbevonása, 27—38-ig a legfontosabb dogmák tagadása, mint Krisztus istenségének, természetfölötti tudásának, megváltói tudatának, szenvedése és halála engesztelő jellegének s testi feltámadásának tagadása; a 39—51-ig tagadják a szentségeknek isteni eredetét és hatását, az 52—63-ig pedig kétségbe vonják az Egyháznak és a pápaságnak Krisztus által történt alapítását s küzdenek az Egyház irányítása és tevékenysége ellen. Az utolsó két pont végül azt követeli, hogy az Egyház reformálja meg az Istenről való keresztény tan: a teremtés, a kinyilatkoztatás, a testté lett Ige és a megváltás fogalmait s hogy a katolicizmus egy dogmátlan kereszténységben egyesüljön az igazi tudománnyal. Ezek a tételek legnagyobbbrészt Loisy és más francia szerzők 1903-ban indexre tett írásaiból valók.

A Pascendi-enciklika nagyobbbrészt kommentár a Syllabushoz, de túl is megy rajta, amennyiben tudományosan analizálja a modernizmust és törvényhozóilag le akarja győzni. Az enciklika két részből áll. Egy elméleti részből, amely a modernisztikus rendszert vázolja és kritizálja, és az ellenrendszabályokból.

A modernizmus, miként az agnoszticizmus is, kizárja a hitet a megismerés eszközei közül. Azt tartja, hogy az emberi értelem a természetfölöttiből semmit sem ismerhet meg, és a vallás nem egyéb, mint az

ember érzelmi szüksége. És az értelem ezeknek az érzelmi szükségleteknek megfelelően hozta létre az Egyház tanítóhivatalától megerősített dogmákat. A modernizmus szerint a hit, dogma, szentségek, istentisztelet és Egyház, a valóságtól és igazságtól eltérően csak az érzelem szüleményei. Így például különbséget tesz a történelem Krisztusa és a hit Krisztusa között. Tagadja Krisztus feltámadását, minthogy ez nem egyeztethető össze a tudományossággal, Krisztus csak az emberek hitében támadt fel és az emberek hitében él tovább. Az enciklika sorra veszi a modernisztikus hit, a modernisztikus teológia, történelmi felfogás, kritika és apologetika állításait és kritika alá veszi.

Az enciklika második fele éles rendszabályokat tartalmaz: gyanús tanárok elmozdítása az egyházi intézmények katedráiról, a pappászenteléstől gyanús egyének visszautasítása és a tilalom, hogy az egyházi főiskolák és egyetemek növendékei teológiai és filozófiai tárgyú előadásokat hallgassanak világi egyetemeken, továbbá az egyházi cenzúra kiépítése s minden egyházmegyében consilium vigilantiae felállítása, amelynek az a feladata, hogy a modernizmus nyomait kutassa az egyes könyveknek még az újranyomtatásában is, a papi kongresszusok korlátozása és végül a püspököknek periódikus és esküvel megerősített beszámolóit az apostoli székhöz.

Olaszországban energikusan eljárak a modernizmus ellen. Sajtóorgánunk, a *Rinascimento* elnémult s Mannucci római teológiai tanár 1909-ben már azt mondotta, hogy teológiai modernizmusról már nem lehet beszélni. A mozgalom vezetői, Murrie és Mincchi kiléptek az Egyházból s egy egész csomó pap és szerzetes is követte őket. A *Civiltà Cattolica* egy híradásában azonban a modernizmusnak egy újabb áramáról beszél és a *Corriere della Sera* egy titkos modernista szerve-

zetről ír, amely néhány szemináriumban kézinyomású könyveket állít elő. A pápa „Sacrorum Antistitum” kezdetű motupropriójában (1910 szeptember 1.) radikális rendszabályokat hozott ez ellen a titkos propaganda ellen. Szó szerint megismételte a Pascendi-enciklika disziplináris előírásait, a szemináriumi növendékeknek és papjelölteknek pedig néhány új utasítást mellékel. A püspököknek és a szemináriumi vezetőknek szigorúan kell felügyelniük a papjelöltek tanulmányaira s hogy „idejüket ne vesztegessék olyan elfoglaltságokkal, amelyek figyelmüket papi studiumuktól elvonják”, megtiltja, hogy a papnövendékek újságokat és folyóiratokat bármilyen jók is azok, olvassanak. Az egyházi iskolák tanárainak a püspökkel meg kell beszélniük előadásaik tárgyát s a püspöknek szigorúan kell felügyelnie a tanításra. Ha valamelyik tanár az Egyház tanításától eltér, azonnal el kell mozdítani, s a püspököknek előírta, hogy a modernisztikus tévedések ellen való küzdelmet esküvel fogadják meg. Ugyanígy esküt kellett tenniük az összes lelkipásztoroknak is, akik vezetőállásban voltak.

A pápának a modernizmus ellen való küzdelmében nagyobb feltűnést az Editae saepe kezdetű Borromaeus-enciklika (1910 május 26.) keltette, amely részben a modernistákról, mint hamis reformátorokról beszélt. A protestánsok e miatt a rész miatt megsértődtek, gyorsan lefordították mindenütt s parlamenti interpellációkra, protestáns egyházi hatóságok nyilatkozataira, sőt diplomáciai akcióra is sor került. A pápa hogy a vallási békét szorgalmazó német kormánnyal a békét megőrizze, utasította a német püspököket, hogy hivatalosan ne publikálják az enciklikát. Az enciklikát Borromei sz. Károly emlékezetének szentelte, aki fáradhatatlan előharcosa és híve volt az igazi reformoknak, amelyek Krisztus országát megújíthatják. A pápa különbséget tesz benne igazi és hamis reformátorok között és külö-

nősen a hit tisztaságának megőrzésére figyelmeztet és kiemeli a keresztény oktatás és az ú. n. semleges laikus iskola közti különbség fontosságát, az Egyház tanítói hatalmának érvényességét és megemlíti a Katolikus Akciót, amely a keresztény irgalmasság minden cselekedetét felöleli.

2.

X. Pius és az egyházpolitika. Itália. A francia kultúrharc. Katolikus mozgalmi élet kérdései.

Bármennyire is az egyházi élet belső megújulása volt az, amire X. Pius pápaságának súlyát vetni kívánta: mégis hamarosan, már uralkodásának kezdetén rá kellett jönnie arra, amit 1903 november 9-én a bíborosokhoz intézett allokúciójában ki is fejezett, hogy a pápai hivatal ténykedéseiből, amelyek elsősorban a hit és erkölcs dolgaira vonatkoznak: a politikát sem lehet kirekeszteni.

A POLITIKAI KÉRDÉSEK között, amelyek rája vártak: legelső és legközvetlenebbül érintő Olaszország belső állapotaival szemben való állásfoglalása volt, azután a francia kultúrharc súlyos és fájdalmas öröksége, majd pedig a német katolicizmus fejlődésében és életében beállott új tényekről való döntés, végül a missziós ügyek.

Ami az olasz viszonyokat illeti, ott már magának X. Piusnak személye is enyhülést hozott az addig oly feszült helyzetben. Az enyhülés főképp azért következett be, mert X. Pius noha még a régi egyházi állam fennállásának idejében született, de turini olasz királyság területén, azonkívül sohasem volt a régi pápai állam területéhez tartozó püspök vagy érsek, és közismert volt róla az a személyes jóviszony, amelyet az olasz királyi házzal fenntartott, ugyancsak közismert

volt az, hogy véleménye szerint az olasz állam felé mind a pápaságnak, mind az olasz katolicizmusnak helyzete merőben más, mint eddig volt. Az olasz állam középponti kormányzatából már kihalt Cavour és Garibaldi szabadkőműves nemzedéke, ugyancsak az olasz katolicizmusnak az a nemzedéke, amely a már egységes Itáliában született, már alapadottságként találta maga előtt az olasz nemzeti egységet és nem vállalhatott felelősségeket és következményeket azért, amit atyái elmulasztottak. És eddigelé X. Piusnak mint magánembernek és mint olasz főpapnak véleménye volt ismeretes. De az olasz katolicizmusnak már XIII. Leó utolsó éveiben elindult fiatal mozgalmai azonnal tudomásul vették a legfőbb egyházkormányzati tényező engedékenyebb állásfoglalását s már 1904-től kezdve sokhelyütt — ahol elég erős hitéleti szervezetekre támaszkodva ezt tenni lehetett — hithű katolikus világiak, sőt papok is felléptek helyi és országos választásokon, a Vatikán hallgatólagos beleegyezésével. Sőt a katolicizmusnak az olasz politikai élet porondján a politikai formák között való jelentkezése annyira kedvező esélyeket látott mutatni, hogy a Vatikán részéről sem maradhatott meg az az állapot, hogy az olasz politikai életben fellépő katolikus áramlatokkal szemben a Vatikán megelégedjék azzal, hogy azokat pusztán el ne ítélje! A sorsdöntő változás az 1905 június 11-én kelt az itáliai püspökhöz intézett, „Il fermo proposito” kezdetű pünkösti enciklikában jelentkezett, természetesen a szokott római higgadtsággal és óvatossággal. Az enciklika kijelentette, hogy a pápaságot „továbbra is fontos okok tartják vissza attól, hogy el- térjen ama zsínat mértékétől, amelyet elődeitől, IX. Piusától és XIII. Leótól kapott örökségül, s amely szerint Itália területén általában tilos a parlamenti választásokban való részvétel. Ám egyéb és nem kevésbé fontos

okokból, melyek a társadalom legfőbb javára vonatkoznak . . . megengedhető, hogy ez a törvény felfüggesztődjék egyes esetekben, mégpedig olyan esetekben, amikor a lelkek üdve és az Egyház nagy érdekei forognak kockán . . .“

Az új vonalvezetés tehát nem tagadta meg az elődök hagyományát, az olasz állam elvi el nem ismerését, de viszont tekintettel volt az időközben bekövetkezett tényekre s lehetővé tette, hogy a gyakorlat a katolikus hívőknek s általában a katolicizmus erőinek világi működésével alakítson ki új s talán szerencsésebb elvi állásfoglalást.

Azután, hogy a katolicizmus megjelent Olaszországban a politikai élet porondján, át kellett esnie ugyanazokon a fejlődési fokozatokon, amelyek mindenütt másutt jelentkeztek számára s mindazokon a bonyolult elvi és gyakorlati kérdéseken, amelyeket a katolicizmus politikai szereplése felvet. Mindenekelőtt a gyakorlat tisztázta itt is azt a kérdést, hogy a katolikus törekvések számára elég-e, ha a különböző pártokban elhelyezkedő egyes katolikus képviselők lelkiismereti felelősségére bízzák vagy záruljanak ezek külön katolikus párttá? A német Centrum-párt eredményeinek sugallatai itt is nagy erővel jelentkeztek s mindenütt felhangzott a kívánság, hogy Olaszországban is alakuljon katolikus politikai párt. A Vatikán előbbi döntése e miatt is vált szükségessé s az idézett pünkösti enciklika erre vonatkozóan is kimondta az elvet: a katolikusok aktív és passzív részvétele a képviselőválasztásokon ott történjen, ahol konkrét esetben szükséges, ahol katolikus beavatkozás nélkül kimondottan antiklerikális személyeket választanának. A konkrét esetek felett döntsön a püspök, mégpedig úgy, hogy a jelölt katolikus hithűsége és politikai szereplésre alkalmas volta legyen az irányadó; különelvű katolikus

pártprogramm nem lehet feltétel: a katolicizmus politikai téren való jelentkezését itt valóban nem volt tanácsos első jelentkezéseitől kezdve, tehát lehetőségeinek és feltételeinek kibontakozása előtt pártkeretben való jelentkezéshez kötni s esélyeit leszorítani.

Az adott új alapelvek kapcsán, gyorsan megindult Olaszországban a katolikus politika menetének fejlődése. A Fermo Proposito 1905-ben kelt, az 1904—1909-es parlamenti ciklus alatt; 1909-ig kialakultak a katolikus politikai törekvések elvi vonatkozásai, az akkori új választásokon már 34 dispenzált esetben került az olasz képviselőházba katolikus hitéhez hű képviselő. Az olasz katolicizmus politikai érvényesülése éppúgy a hitéleti és társadalmi erőkre támaszkodott Olaszországban is, mint Németországban vagy Magyarországon. Az előretörés útja gyors volt; 1913-ban Gentiloni gróf, az olasz katolikus társadalmi szervezetek vezetője már óriási hatású politikai fegyverként használta fel az olasz katolikus tömegeknek katolikus megszervezését és a püspöki dispenzáció szükséges voltát: az 580 tagból álló olasz képviselőház feltétlen többségét, 328 embert a katolikus tömegekre támaszkodva püspöki dispenzációval és szóbeli vagy írásbeli megegyezésre támaszkodva hozott be, közülük 34-en pártkereteken kívül helyezkedtek el, más pártorganizációban még nem egyesülve, de már erre várva. Egyébként már 1909-ben kijelentette Cameroni a képviselőházba katolikus részvétellel bejutott képviselők nevében, hogy az olasz katolikusok is elismerik hazájuknak az egységes Olaszországot s székhelyéül Rómát. Majd később, — noha csak félhivatalos formában — de a kúria részéről is megtörtént az a kijelentés, hogy az olasz katolikusok mint az olasz haza fiai: jó olaszoknak is tudják magukat.

A pápaságnak az olasz állam felé való rendkívül

kényes egyházpolitikai helyzete miatt a katolikus mozgalmak felügyelete sehol sem volt olyan sok gondot okozó, mint itt. Már XIII. Leó uralkodásának utolsó évében mind a katolikus munkásmozgalom megszervezése körül, mind a katolikus értelmiség mozgalmainál súlyos elvi és taktikai különbségek mutatkoztak az idősebbek, a konzervatív szárny, s a fiatalabbak — tevékenységi stílusuk szerint radikálisok — elemei között. Összeapásaik között X. Piusnak kellett igazságot tenni s mindkét irányzat szélsőségét letörve egyiséget teremteni. Az olasz katolikus társadalmi és politikai törekvések eddig legfényesebb személyi tüneménye esett itt áldozatul a saját külön elvi álláspontjához való ragaszkodásnak: a szicíliai származású, de a pápaság római intézeteiben felnőtt Romolo Murri; ő azt a törekvést képviselte, hogy tagjaiban kimondottan katolikus, ám a maga alkotmányában nem hitvallási alapokon álló mozgalommal kell az olasz katolicizmusnak az olasz életben diadalra jutni. Romolo Murri közel állott a német katolikus törekvéseknek ahhoz az árnyalatához, amely Németország protestáns többsége miatt kívánt ilymódon nemcsak a mély és tudatos hitéletet élő katolikusokra, hanem támaszkodva az egész néemetségre, kiterjedve egész Németországra jelentős mozgalom és feltétlen politikai hatalom lenni. Az irányzat olasz jelentkezésének kárhooztatása összefügg azokkal a zavarokkal, amelyek közt ugyanakkor Németországban is a Vatikánnak kellett rendet teremtenie. Murri az olasz katolicizmus legfőbb és legösszefogóbb mozgalmával egy gyakorlati társadalompolitikai utakon járó autonóm mozgalmat képzelt el; vele szemben a Vatikán — mindenekelőtt maga X. Pius pápa ragaszkodott az olasz katolikus szervezkedés szigorúan egyházi autoritásához. Hogy ezt gyakorlatilag meg is valósítsa, 1906 februárjában az összes katolikus egyesüle-

tek 4200 delegátusával gyűlést tartott Firenzében s a német mintára egész Olaszországot áthálózó mozgalmat teremtett.

Murri maga makacsul ragaszkodott a saját véleményéhez. Írásainak és orgánumának konzervatív álláspontja, lapjainál fényesebb stílusa, modernebb érzésvilágot megmozgató volta, nagyobb sikertávlatokat kínáló képzeletvilága egyidőben szinte a kettészakítás veszélyével fenyegette az olasz katolikus mozgalmakat. Mind az értelmiségben, mind a papság fiatalabb nemzedékében — különösen a szemináriumokban — sokan tartották helyesebbnek az ő állásfoglalását, mint a Vatikán falai közé zárkózott pápaságáét. Azonban az mindenekelőtt egységet kívánt, a legszélesebb tömegek részvételét, s azonkívül biztosan elérhető célokat, a nem vállalható kockázatok elkerülését, ezért éles enciklikával fordult 1906 július 28-án az olasz püspökökhöz és a legszigorúbb egyházfejedelmi büntetésekkel tiltotta el a papságot a Murri tanával való megegyezéstől és a mozgalmakban való részvételtől. Sőt a növendék-papságnak még a napilapok olvasását is megtiltotta. Murri maga makacsul ragaszkodott saját igazságához, azért miután két éven át sem vetette magát alá, 1908 márciusában a nagy exkommunikációval sújtották.

Franciaország felé a maguk francia irányzatú politikájában mind XIII. Leó, mind Rampolla az egyház-üldözések ellenére is ragaszkodtak ahhoz a helyzethez, amelyet a politikai vonalvezetésük kényszerűségei megszabtak számukra. Az Egyháznak oly sok keserűséget okozó francia intézkedésekkel szemben a pápaság részéről inkább csak a kulisszák mögött, politikai tárgyalások során hangzott el kárhoztatás és kifogás. X. Piust viszont nem kötelezték elődje felfogásának szempontjai és nem is késlekedett sokat egy kárhoztatás

nyílt kimondásával, amely meg is történt már 1904 március 19-én, amikor keserűen panaszkodott a vallásos társulatok és intézmények elnyomása és megsemmisítése ellen. A francia részről adódott válasz a diplomáciai kapcsolatok megszakítása volt, majd 1905 december 9-én az Egyház és az állam szétválasztásáról való törvény. A pápa ezt mind a törvény tárgyalásai idején, mind életbelépése után elítélte. A törvény nem vette tudomásul az Egyház autoritásának semmiféle formáját, teljes közömbösséget jelentett be mindannak legkisebb egységével, mind Franciaországra kiterjedő szervezetével, mind a Világegyházzal szemben, nem ismert el sem egyházi tartományt, sem egyházmegyét, sem plébániát olyan jogi személynek, amelyről az állam tudomással bírni hajlandó. Hogy mégis közte és katolikus polgárai közt valamiféle összeműködés legyen lehetséges, hajlandó volt elismerni polgárainak szabadakaratából alakult és neki az államnak bejelentett ú. n. kultuszközösségeket, sőt megengedte volna azt is, hogy a katolikus egyházközségek ilyen egymástól független kultuszközösségek jogcíme alatt működjenek tovább, s mint ilyenek bírijanak a jogszemély létevel. A francia katolikusok egyrésze számára úgylátszott, hogy ezekután nem is lehetséges más megoldás Franciaországban az egyházszervezet fennmaradására, mint belemenni ebbe a formulába. Azonban a pápaság számára nyilvánvaló volt, hogy ez a fennálló Egyház teljes el nem ismerését jelenti és a katolikus hit gyakorlatának s közösségi szervezésének fennállását állami engedélyhez köti; az Egyház ebbe az elvi alárendeltségbe nem kívánt belemenni, mint ahogy nem is mehetett; 1906 augusztus 10-én X. Pius szigorúan megtiltotta a kultuszközösségek alakulását s ragaszkodni kívánt az Egyház ősi jogaihoz, amely szerint ő fennállásának jogcímét saját isteni küldetésében bírja és ezért van joga a közösségszervezés-

hez és jogiszemélylétéhez, és minden világi hatalomtól ez alapon kívánja szervezeteinek és létének elismerését. Erre Briand kultuszminiszter az egyházi élet minden megnyilvánulását, még a miséket is az 1881-ben hozott gyűlési rendeletek hatálya alá esőnek jelentette ki és előírta, hogy mise csak akkor folytatható le, ha mint kultuszgyűlést a hatóságoknak előre bejelentik. Ez természetesen a katolikus hit gyakorlásán volt súlyos elvi és gyakorlati sérelem. Sem a pápaság, sem a francia katolicizmus nem fogadták el a korlátozást, mire 1907-ben a második szétválasztó törvény volt a válasz. Mindenütt, ahol a katolikus hit gyakorlása nem államilag elismert kultuszegyesület formájában történik, ott a még megmaradt tulajdont, tehát a templomot is mindenesztől az állam, illetőleg a községek rendelkezésére kellett bocsátani. A pápaság erre harmadik enciklikával válaszolt. A helyzet végül is Franciaországban olyan lélekzetelállítóan lehetetlenné vált, hogy noha az első időben megszakadtak a püspököknek a kormánnyal a templomok használati jogára vonatkozó tárgyalásai: az állam végül mégis maga volt kénytelen belemenni, hogy elismerje legalább a templomokra és plébániákra vonatkozó használati jogát és eltekintsen a misék bejelentési kötelezettségétől. Azonban a rosszindulat itt is megnyilvánult: az elvileg a község tulajdonában levőnek tekintett templom minden ú. n. nagyobb javítására a községtanácstól kellett engedélyt kérni. Ez ezer és ezer templom pusztulását jelentette Franciaországban olyan helyeken, ahol a község vezetőtestülete egyházellenes hangulatú volt.

A pápa keményen megvédte a maga sokat vitatott állásfoglalását.

„Nem cselekedhattünk másképp, — írta 1907 január 6-án kelt enciklikájában — nem cselekedhattunk másképp a nélkül, hogy ne tapostuk volna lábbal saját

lelkiismeretünket és ne törtük volna meg az esküt, amelyet sz. Péter trónjára való léptünk alkalmával tettünk, és ne engedték volna, hogy erőszakot tegyenek a hierarchiának a mi Urunk Jézus Krisztustól adott elvi alapján. Ezért félelem nélkül várjuk a történelem ítéletét, amely azt fogja kimondani, amit mi — szemeinket változatlanul Isten legmagasabb igazságaira szögezve — védelmeztünk és vele sem általában a világi hatalmat nem akartuk megalázni, sem pedig egy adott kormányformát nem kívántunk kárhoztatni, hanem csak a mi Urunknak és Mesterünknek érinthetetlen művét akartuk védeni. Ha a mi szavunk meghallgatásra talált volna, akkor nem tört volna meg Franciaország békéje és azon a napon, amelyen ez a szó meghallgatásra talált, ez a béke bizonyára visszatér!"

Ugyanúgy, mint Olaszországban, Franciaországban is jelentkeztek olyan irányok, amelyek katolikus érdekekért, de katolikus mivoltukat be nem vallva, polgári, tisztán világi alapelvekből elindulva kívántak katolikus mozgalmat teremteni. Még 1900-ban megalakult a Syllon-egyesület azzal a célkitűzéssel, hogy különösen az értelmiségi ifjúságot a kereszténység szellemében demokratikus politikai tevékenységre neveli. X. Pius elismerte kétségtelen jóindulatukat, de elítélendőknek találta frazeológiájukban az öntudatlanul naturalista és protestáns behatásokat, elvi alapvetésük tisztázatlanságát, a filozófiai és teológiai iskolázatlanságokat. Utal arra, hogy a Syllon elképzelései mögött olyan egyház dereng, amely tartalmazza ugyan az Egyház minden igazságát, azonban tulajdonképpen esztétikai és gyakorlati indítókokból gyűlnek körébe a Syllon hívei s egyháznak nem mondható, egy természetfeletti küldetést, hierarchiát és kegyelemközlést nélkülöző egyház. Ezért úgy rendelkezett, hogy a Syllon központja szűnjék

meg és egyesületei helyezkedjenek a helyi püspök vezetése alá. Nem annyira magának a Syllonnak ügyében hozott döntéssel, hanem az olasz, francia és német mozgalmak felé való magatartásával X. Pius egy nagy elvi kérdés gyakorlatát döntötte el: a két előd alatt kialakult katolikus mozgalmak kezelését.

Amint láttuk, IX. Pius alatt az Egyház figyelemmel kísérte a katolikus társadalomból kisarjadt megmozdulásokat, azonban erőiket saját magukra hagyta. XIII. Leó viszont már maga tett meg mindent, hogy elvi alapvetést adjon a katolikus társadalom öntevékeny megmozdulásainak. X. Piusnak több konkrét esetben is döntenie kellett a felől, hogy ezek teljesen függetlenül követhetik-e saját részirányukat. A döntés úgy hangzott, hogy noha némely esetben talán nagyobb eséllyel és nagyobb sikerrel futhatna az Egyház mellett egy azzal párhuzamos, de az Egyháznak alá nem rendelt katolikus mozgalom, a szétagolódás elkerülése érdekében mégis tanácsosabb az egyházi hierarchiának alárendelni mindegyiket. Így elkerülhető a veszély, hogy mintegy kétféle katolicizmus keletkezzék. Az első mintegy hivatalos egyház lenne és ez a maga természetfeletti küldetésében bírná a joghatóságot, ám lenne mellette egy másik, afféle társadalmi katolicizmus is, amely a katolikus hívők bizonyos szemléletű és törekvésű csoportjainak megegyezésétől nyerné szűkebb téren a maga joghatályát. A kérdés megoldása húsz évvel később a mai Katolikus Akcióig vezetett.

A katolikus mozgalmi életnek megvoltak a maga sajátos problémái is, mégpedig ugyanolyanok, mint Olaszországban és Franciaországban mutatkoztak. A Rerum Novarum alapján felépült katolikus munkásmozgalom és általában szociális mozgalom Németországban is két szárnyal kereste az utakat a teljes kiépülésig. Az egyik szárny tisztán katolikus szervezetekre

óhajtott támaszkodni, míg a másik szárny túlzottan szűknek találta a katolikus jelleget és a konfesszionális kereteken túl tisztán világi célkitűzésekkel, hierarchiai alárendelés nélkül kívánt működni, sőt hasonló célú nemkatolikus tömegekkel is összeműködni, azokat is saját kereteibe vonni. A két irányzat között heves harc tört ki, s mikor a legélesebb viszályig ért, X. Pius döntött. Döntése tulajdonképpen egyik irányzatnak sem felelt meg. Ma már teljesen érdektelenül a német katolicizmusban bekövetkezett események történeti távlatából ítéltetjük meg az eseményeket és valóban igazat kell adni a pápai nyilatkozatnak, amely a sokat vitatott ügyben az 1914 május 27-én tartott nyilvános konzisztóriumban hangzott el és amely ezt nyilvánította ki:

„Mindazok a vegyesjellegű egyesületek, amelyekben katolikusok és nemkatolikusok együttesen, pusztán anyagi jólétért kívánnak együttműködni: bizonyos meghatározott, mégpedig szorosan körülírt feltételek között megengedhetők. Azonban a pápa eltilt minden hívőt olyan egyesülettől, amely erkölcsi és emberi óvatosságtól függetlenül becsukja füleit minden erkölcsi és taktikai intelem elől.”

Ugyanakkor felmerült a politikai téren immár 35 éven át saját útjain követett és hatalmas hagyományokat kiépített Centrum-pártnak kérdése is. A Centrum talán túlságos mértékben is hangsúlyozta a maga önállóságát. Arra az elvi alapra állt, hogy a Centrum mint a hívőknek világi célokat követő egyesülete, nincsen alávetve az egyházi autoritásnak abban az értelemben, hogy joga volna a Centrum politikáját irányítani. Noha Wacker centrumpartí vezérnek, ak ifőkép azt kívánta hangsúlyozni, hogy a Centrum a maga politikai ténykedéseiben független a főpapság politikai jellegű véleményétől, mégis annak a tételnek alátámasztása közben

hangoztatott elvi alapvetések miatt brosurája indexre került. Ez már a világháború előestéjén történt.

1914 végzetes júliusának és augusztusának napjaiban kitört az a harc, amelyet ez a nem politikus pápa olyan megdöbbentően éles előrelátással előrelátott és annyszor megjövendölt. Magánbeszélgetéseiben nem egyszer hangoztatta ennek a háborúnak eljövetelét és felvázolta körülményeit. Mégis a háború kitörése lelke mélyéig megrendítette őt és 1914 augusztus 2-án kelt apostoli iratában a földkerekség minden kereszténye előtt hangoztatta megilletődöttségét és a szívüket Krisztus felé irányította, mint aki a leghatalmasabb közvetítő Isten és az emberek között. „Szívesen áldozom fel életemet is, ha Európa békéjét meg tudom ezzel vásárolni” — mondta Machi grófnak.

1914 augusztus 20-án rövid betegség után a tüdőgyulladás végzett vele. „Szegényen születtem, — írta testamentumában — szegényen éltem és szegényen haltam meg!” Kifejezte még azt a kívánságát, hogy ne balzsamozzák be és nem akart díszes sírkövet szoborral; sírja, amely valóban a legegyszerűbbek közé tartozik, nem visel más feliratot, mint nevét, — „X. Pius pápa” — ott áll a vatikáni grottákban és egyike azoknak a síroknak, amelyek legközelebb vannak sz. Péter sírjához. Éjjel-nappal égő gyertyatenger övezi, mert halála napja óta a szentség hírében áll és különösen a római asszonyok keresik fel, a leendő fiatal anyák vagy azok, akik gyermeket szeretnének; a békesség és a szeretet és az egyházi élet bensőségének pápája körül egész sereg asszony imádkozik egész napon át, míg csak a Sz. Péter-templom nyitva van; ahhoz a programhoz, amelyet X. Pius pápai trónusra való léptekor bejelentett, az egyházi élet, a hitélet, a szeretet bensőséges elmélyítésének programjául, szinte még halála után is hűséges maradt. Életrajzírói közül többen

kísérelték meg pusztán az életrajzíró elragadó hév panegyrisi kapcsán egy új korszakot nyitó pápának tenni meg, de az előzményekből látható, hogy noha valóban sorra jelentkeznek X. Pius pápa alatt az egyházi élet új hatásai a társadalom felé, ezek azonban mind bizonyos fejlődés eredményei. Azonban ettől is eltekintve X. Pius pápaságának ideje az az évtized, amit közvetlenül a világháború kitörése előtt ő jegyez nevével: az egyháztörténet legjelentékenyebb és legdöntőbb időszakai közé tartozik s vele egy végtelenül egyszerű, végtelenül szeretetreméltó emberi egyéniség szerepét jelenti a pápai trónon. Szenttéavatása folyamatban van.

3.

XV. Benedek pápasága. A pápaválasztás és a világháború első hetei. Della Chiesa Jakab útja a pápai diplomácia szolgálatából sz. Péter trónusáig. A pápaság helyzete a harcoló felek között; intelmei a békéért. A pápaság nagy béketervének tárgyalásai és sorsa.

Az 1914—18-as világháború klasszikus hadállásai 1914 augusztusának végén még nem merevedtek meg, a német hadsereg előőrsei még az Eiffel-tornyot látták a látóhatáron, a német haderő északi jobbszárnya akkor rohanta meg Belgiumot, az orosz hadsereg viszont mélyen belesöpört Galíciába, a lövészárokharc és az állóharc még nem alakultak ki, de az első harci repülőgépek már felrepültek s a levegőben ott volt az egész földet egészen sajátos történelmi hangulatba borító érzés, hogy az emberiség történetében valami eddig példátlanul álló s teljesen jóvátehetetlen dolog történt. Az emberiség története valóban nem látta még a háború ekkora méreteit, eddig még nem történt meg,

hogy a bolygó összes kontinensei két küzdőfél valamelyikéhez tartozva fegyveres vagy gazdasági háborúba vonódva tevékenyen tartozzanak a hadviselő felekhez. Ezenkívül mind a frontokon, mind a frontok mögött mindkét oldalon tagadhatatlanul hiányzott az az öntudat, hogy az emberiség valamiféle eszmei vagy világnézeti dologért harcol: a legmagasabbrendű eszmény, amely akármelyik harcoló félnél szerepelt, a nemzeti érzés vagy az államhatalom parancsa volt. A bíborosok kollégiuma ily körülmények között választott pápát, 1914 szeptember 1-én kezdődött konklávé. Ezt a konklávét a történelmi kutatás még nem tehetette tárgyává, lefolyása és körülményei, már ami a részleteket illeti, kevéssé ismeretesek; XV. Benedek megválasztását azonban általában úgy lehet tekinteni, mint ami kompromisszum eredményeképpen jött létre.

A konklávét tulajdonképpen csak két és fél napig tartott. Szeptember 1-én este zárultak be kapui és szeptember 4-én délelőtt már jelezte is a sfumata a Sz. Péter-téren szorongó tömegeknek és a táviró már ugyanazon a napon az egész világnak szétvitte a hírt, hogy a bíborosok rövid tanácskozása után Della Chiesa Jakab bíborost választották pápává, aki a XV. Benedek nevet vette fel.

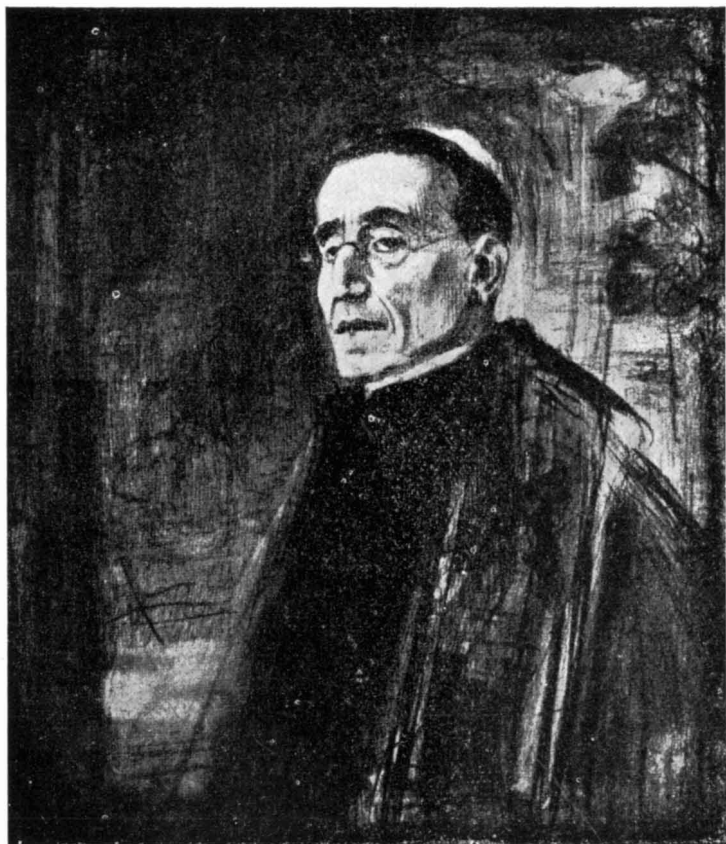
Vele újból kuriális pályafutású, az Egyház középonti kormányzatát kitűnően ismerő és hosszú időt diplomáciai szolgálatban töltött főpap lépett a pápai trónusra s úgy tetszett, mintha megválasztása szinte mintaszerű szabályossággal abból a gyakorlatból fakadt volna, amit már-már a pápaválasztások irányító elvének emlegettek a konklávék eseményeinek és eredményeinek kutatásai: hogy tulajdonképpen még az előző pápa irányzatának ellenzéke adja az új pápát, aki így tulajdonképpen elődje elődjének politikájához tér mindig vissza. Az utolsó százhusz év pápaválasztásának során

valóban elég gyakran történik meg az egyházkormányzatra vonatkozó, egymással ha nem is ellentétes, de más és más szempontokra fősúlyt vető egyházkormányzati elveknek ez a váltakozása. A bíborosi kollégiumban már századok óta két felfogás képviselői foglalnak helyet. Az egyik felfogás az egyházi élet belső szervezésére veti a fősúlyt, a másik felfogás pedig időnkint a középponti egyházkormányzat külső, mintegy hatalmi, sőt ha kell, politikai tevékenységét sürgeti. Azonban valószínű az is, hogy nemcsak az egymással ellenkező nézetek váltogatják egymást, hanem az egymással ellenkező helyzetek és szükségletek is. VII. Pius „politikai” jellegű pápasága után így következett a pápaságnak egy „hitbuzgalmi” kora, majd XVI. Gergely alatt Lambruschini bíboros-államtitkár által megvalósítva, újra a pápaság ügyeinek élesen politikai jellegű irányítása, majd IX. Piusnak ismét a belső egyházi életet szem előtt tartó pápasága következett, hogy ismét „politikus”-pápa lépjen sz. Péter trónjára XIII. Leó személyében; feltűnő, hogy utána viszont ismét a belső egyházi életre fősúlyt vető X. Pius egyházi kormányzata következett. Most 1914-ben az idők ismét olyan pápát kívántak, aki a külső világ tényeit tudja áttekinteni és az Egyházat azokkal kapcsolatban irányítani.

Della Chiesa Jakab bíboros 1854-ben született, ugyanabból az előkelő és nemes génuai grófi családból, amelyből VII. Ince származott; egyetemi tanulmányainak során először jogot tanult, teológiai képzettségét a Capranica-kollégiumban nyerte, azután az egyházi külügyek akadémiáján diplomáciai ügyekben nyert kiképzést. Pályafutása pontosan Rampolláéval párhuzamos. Ő is éppúgy a madridi nunciatúrához kapta első kiküldetését s ő is ugyanúgy ottani főnökének tűnt fel, — éppen Rampollának. Amint ő államtitkár

lett, maga mellé vette, előbb személyes kabinetfőnökévé tette (1887), majd államtitkárává (1901). Abban a jelentős állásban, amit az államtitkárság jelentett — Rampolla helyettese volt s hivatala szerint összekötő szerepe volt a pápa és az államtitkár között. — XIII. Leó halála és Rampollának a konklávéban való kisebbségben maradása után is, ha Rampollát megválasztják, bizonytalán ő lesz az államtitkár, így azonban államtitkár maradt Merry del Val bíboros mellett; háttérbeszorulását nem személyi okokra, hanem a Rampolla-csoportnak és XIII. Leó politikai irányzatának térvesztésére vezették vissza. Szinte bukásaként könyvelték el, hogy — miután a pápai politikának a franciákkal való szembefordulását nem helyezte — 1907-ben elhagyta a kúriát s az általában kevésbé jelentősnek tartott bolognai püspöki széket kapta. A kúria életében nem szerepelt többé. A bíborosi kalapot, amit már akkor sokan vártak részére, csak elég későn, Rampolla halála után, 1914-ben kapta meg. — X. Pius, éppen az általa utoljára tartott konzisztóriumon adta neki a bíborosi kalapot, 1914 május 25-én, és 99 nap múlva pápát választani ment a konklávéba s őt magát választották meg. A kúria belső irányzatának beavatottjai általában úgy tekintették, mintha személyében maga Rampolla került volna a pápai trónra. Miután Ferrata, akit államtitkárává tett, néhány hét múlva meghalt, Gasparri kardinálist, a bíborosi kollégium egyik legsúlyosabb tudományos képzettségű, legnagyobb munkabírási tagját és legsúlyosabb egyéniségét választotta maga mellé bíboros-államtitkárává.

Amint példátlanul történelmi és politikai helyzetben történt maga a pápaválasztás, ugyanolyan feszültségek vártak magának a pápának minden személyes és politikai megnyilatkozására, még a legkisebbre is: a páratlanul bonyolult feszültségek között vajjon ki

XV. Benedek pápa.

mellett és hogyan foglalt állást. Egyformán kellett számolnia mind a középponti hatalmaknak, mind a nyugati hadviselő feleknek bizalmatlanságával és gyanújával, a római Messagero — akkor az olasz szabadkőművességnek és az ugyancsak szabadkőműves francia követségnek lapja — nyíltan vádolta a pápát a középponti hatalmak iránt való elfogultsággal, ugyanakkor Németország helyi államegyházainak középponti szövetsége, az Evangelische Bund, az ellenkezőt bizonyította lapjában. Elkerülhetetlen volt, hogy a nagy háború által megmozgatott politikai és hazafias szempontok ezekben az években ne hassanak magának a katolikus főpapságnak, sőt bíborosoknak is élményvilágára, akaratára, szándékaira, s az Egyház hierarchiájának legmagasabb köreiből éppúgy, mint az európai diplomácia minden szférájából befolyásolási kísérletek jelentkeztek a pápa körül. Ő azonban nem akart mást, mint ahogy nem is akarhatott mást, mint az igazságot, de a hadaknak hadakkal és a politikai érzéseknek politikai érzésekkel való összecsapásai között egészen végtelen absztrakcióknak hatottak a pápa intései és figyelmeztetési.

Első köriratában, amelyet az egész földkerekség hívóihez intézett, arról írt, hogy miképpen Jézus Krisztus egyforma szeretettel hív magához minden embert, ugyanilyen pártoskodás és állásfoglalás nélküli szeretettel kell fordulnia az egész emberiség felé neki is, aki Jézus Krisztus földi helyettese. A nemzetek és államok vezetőit a roppant harc vezetésének erkölcsi felelősségére figyelmeztette, valamint arra, hogy a harc semmiféle fordulatai közt sem veszíthetik el szemük előtt a kormányzás és az államélet igazi célját, a békét.

1914 november 1-én az egész világ püspökeihez intézett köriratában viszont a harc okaira kívánt rá-

mutatni, arra, hogy az ellentétek az emberi élet értékeinek helytelen megítéléséből fakadnak, az erkölcsök elvadulásából, a szeretetben való hiányából, a harc igazi előfeltételei az autoritás megvetése s a földi javak mértéktelen kívánása. De a frontokon az ágyúzajon át szétküldött üzenet idejében már egymillió halottat vesztettek egymással szemben a harcoló felek, s a szorongó otthonmaradottak fülébe már csak halványan ért el az üzenet, amely a bűnökben kereste a politika és az imperializmus roppant felelősségeit.

Ettől kezdve minden alkalomkor az egyházi év főünnepein, allokúcióiban, Olaszországnak a világháborúba való belépésekor, majd a világháború évfordulóin: nem szűnt meg újra és újra az Egyház pártatlan szeretetét és igazságos békevágát hangoztatni. Az a vállalkozás, amelyet a nyilvánvaló sikertelenség ellenére is újra és újra kezdett: a legnagyobb és legszebb akcióihoz tartozik a pápaság történetének. Egy, a harcban résztvevő állam fővárosába szorultan, létében éppen csak megtűrve, működésében éppen csak nem akadályozva: több mint ezermillió harcban álló ember, hovatovább egy kölcsönös hadüzenetekbe bonyolódott emberiség számára kívánt békét teremteni a pápaság, olyan eszközökkel, amelyeket a harcoló felek hadseregeinek és politikájának vezetői jelentékteleneknek láthattak ugyan, de ma már tudjuk, hogy valójában milyen nagyméretűek voltak. A nagy háború alatt, amely a tényeket a nagyobb erő döntésére bízta, ő nem szűnt meg az igazság erkölcsi erejére hivatkozni és ezt a gondolatot szakadatlanul ismételni: mindenke előtt a főpapság és az egyháziak számára, végül a hívek számára s ezzel az igazság és béke vágyának ott kívánt bázist teremteni, ahol az Egyház kétségbevonhatatlan illetékességi területe volt: a hívők és az egész emberiség lelkiismeretében. Számtalanszor han-

goztatott felhívások után azonban megkísérelte békeszerző szándékát politikai eszközökkel is érvényesíteni.

Azok az alaptételek, amelyekből elindult, századok múlva is fényleni fognak az emberi lelkiismeret előtt.

„Ma — írta 1915 július 28-áról keltezett apostoli levelében, a világháború kitörésének első évfordulóján — minden eddiginél mélységesebb vágy önti el szívünket, hogy minél hamarabb bevégezdjék ez a háború, és még mélyebben hangzik fel atyai szívünkben a kiáltás a béke után. Bárcsak keresztülhangzanék ez a hang a fegyverek félelmetes zaján és az egymás ellen véres húscapatokká omló népek és vezérek meghallának és megértéssel és barátsággal fordulnának egymás iránt... Oh, bárcsak fordulnának el mindkét oldalon az egymás megsemmisítését kívánó keserű dühtől! Bárcsak gondolnának arra, hogy a nemzetek nem hálnak meg, hanem megtörve és letaposva is keserűséggel hordják a reájuk kényszerített ígát, hogy szabadság felé törek-szenek és a gyűlölet és a bosszú szellemét, mint borzalmas örökséget adják át nemzedékről-nemzedékre. Miért nem vizsgálják meg egymástól elválasztó ellentéteiket már most elfogulatlan lelkiismeretességgel a nemzetek? Miért nem most keresik jóindulatú érzelmekkel, akár közvetlenül, akár közvetve a vélemények kicserélődésének lehetőségét, hogy bevégezzék ezt a szörnyű harcot? Ez nem lehetetlen, hiszen hasonló esetekben ilyen már nem egyszer történt! Áldott legyen az, aki a béke első olajágát hozza és az ellenségnek elfogadható békefeltételek nyújtása mellett az engesztelő kezét nyújtja. A hatalmak egyensúlya és a népek békéjének biztonsága inkább az egymást megillető jogok tiszteletbentartásán és inkább egymás emberi mivoltának tiszteletén, mint katonai hatalmakon és az erődítményövezetek áttörhetetlenségén nyugszik!” — Kísér-

tetiesen pontos diagnózis. És 24 év multán 1939 nyár-végén újra aktuálisak voltak ugyanezek a hangok.

1915 nagybőjtjén újból hallatja szavát:

„Egy atyának, akinek fiai vad harcba bonyolódtak egymás ellen, nem szabad felhagyni a figyelmeztetésekkel még akkor sem, ha azok nem törődnek könnyeivel és könnyörgéseivel . . . Mi azonban nem szűnünk meg hangunkat újra és újra felemelni ama háború ellen, amely úgy tűnik fel előttünk, mint Európa öngyilkossága! . . .” Ugyancsak ugyanezen a napon azt kívánta a pápa, hogy induljon el a lelkeknek, az imádságoknak, az önfeláldozásnak hadjárata a békéért s apostoli levelek és köriratok százaiban sürgette, hogy vezeklésekkel, lelkigyakorlatokkal, böjtökkel és imádságokkal eszközölje ki az emberiség a békét és a szeretetet.

Az erkölcsi érzések erejét felébreszteni kívánó intelmekkel párhuzamosan feszülten figyelte a politikai lehetőségeket is.

Mindenekelőtt a központi hatalmakban volt meg a hajlandóság, hogy a háború első szakaszának lezárulása után, 1916 végén, hajlandók legyenek béketárgyalásokra és ők maguk tegyenek békeajánlatot, sőt ezt éppen a pápán keresztül kívánták tenni. Ennek gyakorlati megvalósítására azonban nem volt alkalmas az idő; a nyugati hatalmak nem hivatalos úton úgy értesítették az egyházi diplomáciát, hogy ezt a központi hatalmakhoz való csatlakozásának tartanák. Majdnem fél éve sokágú, bonyolult és fárasztó újabb előkészületek után vélte csak alkalmasnak az időt a pápa a béketárgyalások ügyének újabb, konkrét felvételére. A helyzet most már lényegesen alkalmasabb volt. Megtörtént Oroszország kikapcsolódása a háborúból, a szövetségesek nyugati offenzívája sikertelenül összeomlott, Franciaországban fáradtságérzet uralkodott, Angliában

pedig a szocializmus pacifista érzületű előretörése fokozódott egyre jobban. Amerika beavatkozása nem látszott valószínűnek s ugyanakkor a másik oldalon Ausztria és Németország minden a tényekkel őszintén számoló köre és vezetőegyhénisége érezte, hogy a központi hatalmak a maguk összes erőinek végén vannak, és hogy Oroszország legyőzésével és kikapcsolódásával mindenekelőtt Ausztria—Magyarország számára véget értek azok az érdekek, amelyek a monarchiát háborúba vonták. A Ferenc József halála után trónra lépő IV. Károly ú. n. Sixtus-féle és sokban ma sem tisztázott körülmények közt létrejött békeajánlatának kudarca után a pápa közvetítési kísérlete következett. Az ajánlat abban a formában, amelyben már foglalkozni lehetett vele, egyáltalában nem hivatalos helyről érkezett: úgy az osztrák, mint a német kormányzathoz közel álló helyről, mind az osztrák, mind a birodalmi publicisztikában tevékeny kéztől, Viktor Naumantól, a középeurópai koncepció híres publicisztájától és politikusától, mégpedig a bécsi és müncheni nunciuson át s róla úgy a bécsi, mint a berlini külügyminisztérium tudott. Az ajánlat azt tartalmazta, hogy a Vatikán intézzen jegyzéket a hatalmakhoz s szólítsa fel őket békére és ugyanakkor adjon ki enciklikát is a békéről. A feltétel, amelytől a tárgyalások megindulása függött volna, Belgium visszaállítása volt; a németek eleve hajlandóságot mutattak erről a kérdésről Angliával az angoloknak egyelőre még hivatalosan nem nyilvánított, de közismert álláspontja alapján tárgyalni. Az ezt előkészítő diplomáciai mozdulatok nagy reményekkel indultak s a pápai udvar részéről a kúria hivatalainak egyik legnagyobb reménysége — a képzettsége, nyelvismeretei és tündöklő személyi tulajdonságai kapcsán a régi pápai diplomaták legnagyobbjaira emlékeztető utóda — az akkor még harmincadik életévét alig

túlhaladt Pacelli nuncius volt, mint teljhatalmú megbízott.

Az újonnan kinevezett nuncius 1917 június 26-án jelent meg Bethmann-Hollweg kancellárnál Berlinben, majd 29-én a császárnál a főhadiszálláson. Mind a kancellár, mind a császár készek voltak Belgium, sőt Elzász-Lotaringia kérdésében is engedményekre. Ez az engedékenység több volt, mint alkalmoszerűen jelentkező egyéni vélemény. Maguk a német vezetőkörök is tökéletesen látták a német birodalom mértéktelen kifáradását és a pápaságot nem tartották alkalmatlan fórumnak egy mindenkit kielégítő béke közvetítésére. A békeajánlat, amit a felek közt meginduló tárgyalások előtt a pápaság intézett volna a harcoló felekhez s amit ezek a megbeszélések alapjául elfogadtak volna: nagyjából az európai status quót kívánta volna helyreállítani, azonban megfelelő változásoknak és egyensúlynak létrehozásával ama kérdésekben, amellyel a világháborút előidézték: így tételes intézkedések voltak benne a tengerek szabadságáról, fegyverkezési korlátozásokról, nemzetközi döntőbírásról; a béke gazdasági ellentéteket szabályozott volna, határkérdéseket Ausztria és Itália, Franciaország és Németország között, szólt továbbá Lengyelország felállításáról, balkáni kérdésekről és így tovább. Ma, majdnem negyedszázad után, beláthatatlannak tetszik annak fontossága, hogy mi történt volna, ha már akkor a pápaságnak mint kényesen erkölcsi fórumnak felügyelete alatt kerülnek megvitatásra azok a kérdések, amelyek körül később a második világháború kitört. Semmiesetre sem történt volna meg Ausztria megsemmisítése, a Németországgal szemben a sokszázmilliárdos jóvátételi terhek, semmiesetre sem következett volna az Európát uralkodó nemzetekre és szolganemzetekre osztó hamis népszövetségi politika.

A felvetett béketervezet fogadtatása nem volt kedvezőtlen a nyugati hatalmak országaiban sem, elsősorban magában Angliában, amely az angol politika hagyományaihoz híven nem kívánta az eddigi európai egyensúly erőszakos és új helyzetet teremtő megváltoztatását.

Ez volt a helyzet, amelyben a pápának 1917 augusztus 1-én kelt s az összes hadviselő felekhez intézett békeajánlata létrejött; a tervezet ma és minden időközön át egyike a legnemesebb és legnagyobb dokumentumoknak a pápaság történetében. Egyformán megvan benne az adott tények tudomásulvétele és a jogok elismerése, a jogokat és eseményeket nem vezeteti utópiáig, egyensúlyt teremt az erkölcsileg megillető jogok és a hatalom között. A pápaságnak hosszú idő múltán most először nyílt alkalma, hogy a reneszánsz óta aposztatált politika vezetésébe mint egyenrangú, sőt fölényben lévő fél szóljon bele. Az, hogy ez nem sikerült, nyilvánvalóan az egyházellenes erők beavatkozásán múlt. Egy katolikus lelkiismeretből fakadó béke megakadályozásának egyik pólusa Franciaország volt, a francia állampolitika vezetésének szabadkőműves vonalzata, amelyet Clemenceau szabadkőműves és jakobinus politikája képviselt és akadályozta meg egy pompázó francia győzelem nélküli békekötés „defetizmusát”. Angliában pedig Amerikának a világháborúba való belépése keltett reménységeket — s ez ismét szabadkőműves páholyok műve volt.

A pápai békeajánlat ettől kezdve kezdett belebonyolódni különböző részleges érdekekbe. A francia kormányzat — minthogy erre vonatkozóan a pápai béketerv nem vetett fel részleteket — arra hivatkozott, hogy Elzász-Lotaringiának Franciaországhoz való visszacsatolását nem emeli ki külön a jegyzék és kiürítését nem teszi feltétellé. A győzdelmi lehetőségek újra való

felbukkanása és megnövekedése Angliában is megerősítette azokat, akik önkénytelen vonakodással nem kívánták a helyreállt béke szerzőjeként a pápaságot és a római egyházat nagyobb szabású győzelemhez juttatni.

Mindezek egyelőre részletkérdések és természet-szerűen megmozduló ellenzék voltak, de az ügy tárgyalásaival megbízott Pacelli nuncius mindenekelőtt a Belgium és Elzász-Lotaringia kérdésében felmerült bizalmatlanságnak és feszélyezettségnek kívánta elejét venni. Erre most már hovatovább Németországban is kezdett szükség lenni. Időközben — miután a francia belső viszonyokat megszilárdította Clemenceau diktatúrája — Anglia is a francia álláspont felé vonódott, aggódva, hogy elhidegülés keletkezik közte és a nagyobb és fontosabb szárazföldi fegyveres erőt birtokló szövetséges között, aki mellett feltétlen erkölcsi elköteleződést érzett. 1917 augusztus 27-én már közölte az angol kormány a franciával, hogy nem kíván a vatikáni kezdeményezéshez csatlakozni, azonban a tárgyalásokat már az udvariasság kedvéért is eléggé elhúzta. Egyelőre hivatkoztak a pápai béketerv szövegének az ő érdekeik és szempontjaik szerint kimutatott hiányára: hogy Elzász-Lotaringiának Franciaországhoz való csatolását nem említi a béketárgyalások megindulásának feltételül ugyanolyan helyen és ugyanolyan mértékben, mint Belgiumot, ugyanakkor a francia diplomácia Elzász-Lotaringia kérdésében azt követelte, hogy még előbbre tegye, mint Belgium kiürítését és visszaállítását.

Ugyanakkor Németországban a pápai jegyzék ügye a belpolitika bonyodalmai közé vonódott. A belső német egyensúly fenntartásához akkor már feltétlenül szükséges volt a munkásságnak továbbra is a kormányzat szándékai mellett tartása. A német szociáldemokrácia kezdett a német helyzet nagy ismeretlenje lenni és a német kormányzat minden erőfeszítést meg-

tett arra vonatkozóan, hogy a fennálló status quót biztosítsa, ezért a pacifista érzelalapokra visszatért és a feltétlenül békét kívánó munkásság számára a pápai béketervet szerepeltette megnyerő mozzanatként. A német munkásság bizalmi emberét, Scheidemannt azzal biztatta a kormányzat, hogy a béketerv nyomán már néhány héten belül feltétlenül megindulnak maguk a konkrét béketárgyalások. Ugyanekkor azonban a német Reichstagnak az a hetes bizottsága, amely indiszkréciók elkerülése végett a pápai béketerv ügyét tárgyalta, és amelynek választ kellett adnia: még Belgium annyira fontos kérdésében sem emelte ki kifejezetten a belga függetlenség előzetes visszaállításának s az okozott károk megtérítésének tételét, nemhogy Elzász-Lotaringiáról is szólt volna! Ezek helyett merő általánosságba burkolódzott (hogy a császári kormányzatnak szívéen fekszik, miszerint Öszentsége szándékával teljesen egyetértően találja meg a béke kieszközlésének „módját” stb.).

A béketerv ezzel nehéz helyzetbe jutott a nyugati hatalmak felé. A francia és angol kormányzati körökkel való hosszas és fáradságos s az érdekelt részről való bizalmatlan és rideg magatartást eláruló tárgyalások után Pacelli nuncius augusztus 30-án nyíltan kérte Németországot a belgiumi kérdésben való állásfoglalásának előzetes ígéretei nyílt leszögezésére. Hosszú idő, majdnem négy hét után (szeptember 24-én) feltételeesen ígéretet kapott: bizonyos német feltételek előzetes teljesítése esetén ígéretet kaphatnak erre, s ezek az ígérek a béketárgyalások előtt teljesülnek is. Ekkor azonban késő volt, Franciaország és Anglia megegyeztek, hogy nem mennek bele a béketárgyalásokba a nélkül, hogy ellenfelük Elzász-Lotaringiát ki ne ürítené. Ezzel a pápai béketerv zátonyra jutott. Kudarcának egyformán volt oka mindkét háborút viselő

fél: Clemenceau engesztelhetetlensége, Anglia makacssága, a német kormányzat és hadvezetőség vonakodása a monarchia kormányzati köreinek bizonytalansága és tehetetlensége.

4.

A katolikus világ szeretetművei a világháború alatt és után. Az Egyház állásfoglalása a békekötések igazságtalanságaival szemben. A belső egyházi élet. A pápaság tekintélyének diplomáciai kibontakozása. A római kérdések újra való felvetődése. XV. Benedek halála; szerepe; egyénisége. Az Egyház és a pápaság helyzete halála után.

Békeszerző szándékaival egyidőben a harctéren állók szenvedéseit igyekezett megkönnyíteni a pápa. Az ő kezdeményezésére vezethető vissza a nyomorékká vált és súlyos beteg hadifoglyoknak kölcsönös kicserélése; az e kezdeményezésre Svájcban kicserélt ilyen foglyok száma majdnem huszonnégyezerre rúgott. Ugyancsak mint pápa kívánta megszervezni az akciókat a foglyok testi és lelki jólétének előmozdítására: mintegy három millió könyvet juttatott a hadifoglyokhoz és 800 ezer eltűnt közül 200 ezret találtak meg soraikban egy központi iroda révén.

Ugyanakkor igyekezett minden módon megkönnyíteni a frontok területeiről elűzött civil-lakosság nélkülözéseit és szenvedéseit. Ő volt az egyetlen, aki szót tudott emelni a szultánnál a Szíria és Libanon népei között véghezvitt mészárlás ellen. Gyűjtéseket szerveztetett az egész katolikus világban, azonkívül a pápai javadalmakból is nagyon jelentős összegeket küldött mindama területek lakosságának, amelyeket a háború pusztítása közvetlenül érintett, mint Belgium, Észak-franciaország, Lengyelország, Litvánia, Szerbia, Montenegro, Szíria, Ukrajna, Örményország és Mezopotámia

lakóinak. Mindama területekre, amelyeken az ágyúk, hadak és a pusztulás tapostak, a nyugati területeken éppúgy, mint az előázsiai területeken, kiterjedt gondoskodása és szeretete; egyedül Lengyelország majdnem 4 millió frankot kapott tőle.

A PÁPASÁG ÁLTAL SZERVEZETT páratlanul nagyszabású jótékonyági tevékenység szinte még nagyobb teret talált a világháború befejezése után akkor, amikor a győztes nyugati hatalmak a központi hatalmak területe számára a jog, sőt az emberiség törvényei ellenére fenntartották a különböző szállítási tilalmaikat és korlátozásait. Több mint százmilliónyi nép számára váltak okává a világháború utáni évek mérhetetlen nélkülözéseinek, szenvedéseinek és a többségükben mégis csak asszonyokból, gyermekekből és öregekből álló társadalmak borzalmas jelenségeket kiváltó kiehéztetésének. XV. Benedek ekkor a pápaság, a maga befolyásainak és erkölcsi tekintélyének egész súlyával fellépett az embertelenül nyomorba taszított terület megsegítésére. Már 1918 november 20-ára a világ összes templomaiban gyűjtéseket indít a szenvedő és nélkülöző területek megsegítésére; most elsősorban Németország volt az, aki kapott, mint ahogy a német hadifoglyok százai is közvetlenül a pápa beavatkozására kerültek vissza Szibériából. Pénzben, természetbeni adományokból a pápai jóság révén az éhező Középeurópa kapott legtöbbet.

A pápaság volt az egyetlen erkölcsi fórum, amely azonnal látta az ú. n. békekötések szörnyű következményeit és előre is felemelte szavát a békekötések fölött meghúzódnó elvek ellen, folyóiratában, a *Civiltà Cattolica*-ban a békeszerződések békepontjait mint 440 háborús cikkelyt bélyegezte meg.

Már 1919 december 6-án, mint a kor bűnét és leendő gyásznak és szerencsétlenségnek okozóját bélyegezte meg a túlhajtott nacionalizmust, amelynek egész nemzetek a hívóktól feljebb a legmagasabb pap-ságig hódolnak. Intette a világot arra, hogy tartós békét kössön; olyant, amelyben a nemzetek kiengesz-

telődhetnek egymással; ellene mondott azoknak a békefeltételeknek, amelyek a nemzeteket megsemmisítésre és hasztalan szenvedésre ítélik. Politikai tevékenysége keserűen és ellentmondóan áll egy olyan korral szemben, amely keserű ellentmondással tagadta meg az erkölcsi tények követését a politikában. Füstölgő, rommá omlott Európát látott maga körül kibontakozni a világháború után és affelett még öt éven át kellett uralkodnia.

Ami a belső egyházi életet illeti, a háború zűrzavarai között és azután politikai, gazdasági és lelki zavarokba süllyedt Európában erősen korlátozva volt a lehetséges tevékenység. XV. Benedek alatt fejeződtek be az új egyházi törvénykönyv munkálatai, amelyek X. Pius pápaságának ideje alatt kezdődtek s több mint 10 éven át szakadatlanul folytak. XV. Benedek hagyta jóvá és hirdette ki 1917 pünkösdjén, az új kódex pontosan egy év múlva lépett életbe.

PÁPASÁGÁNAK ELSŐ ÉVÉBEN külön bíborosi kongregációt nevezett ki, hogy szemmeltartsa a papnevelés és a katolikus egyetemek ügyét. Továbbfolytatta a papi elit kiképzésének Rómába való központosítását, azért svájciak, majd a kisoroszok számára egy-egy kollégiumot alapított Rómában. Hosszú idők törekvéseit koronázva meg, alatta ért kiteljesedéshez a milánói katolikus egyetem; ezzel az olasz kulturális életben újra hatalomként jelent meg a katolicizmus. Több más egyetem alatta egészült ki a teológiai fakultással. Továbbfejlesztette a bibliai stúdiumok fakultását, az egyházi zenét. Pápaságának utolsóelőtti évében, 1921-ben, amikor a világ Dante halálának 600 éves jubileumát ünnepelte, külön enciklikában emlékezett meg Dante szelleméről, említve benne nemcsak a nagy költői géniust, hanem az Egyház tanításához annyi szenvedés, szenvedély és visszavonás között is hú akaratot s a középkor totális módon keresztény kultúráját.

A világháború által működésében akadályozott missziós élet újra megindítása szintén az ő idejére esik;

energikusan és jól megtett mindent, hogy a megszakított missziós munka minden területen újból és lehetőleg egészen egységes irányvonalak szerint meginduljon és inkább az egyetemes Egyház célkitűzéseit képviselje mint a nemzeti érdekeket. 28 új apostoli vikáriátust és új 8 apostoli prefektúrát állított fel.

Pontosan és gyorsan felismerte mindazokat a feladatokat, amelyeket az Egyháznak a keleti kereszténység felé kell elvégeznie. Még a világháború előtt kollégiumot alapított Rómában a keleti kérdés tanulmányozására, különösen az egyesülés feltételeinek kutatására.

Noha békefáradozásai kudarcot vallottak s a politikai Európa megváltozott képe kevés alkalmat és teret adott, mégis: a rommá omlott Európában merőben új és eddig nem is sejtett tekintéllyel emelkedett fel a pápaság. Ez volt a pápaságnak az az új szerepe, amelyről a nagy elődök, XIII. Leó és IX. Pius álmodtak, anélkül, hogy ő maga törekedett volna arra. A pápaság diplomáciai hatalom lett. A protestáns többségű Hollandia még a világháborúban követet küldött Rómába, és állandó diplomáciai kapcsolatba lépett a Szentszékkal az eddig ezt elkerülő Anglia is. A világháború után felemelkedett új államok, a három kicsiny balti állam, éppúgy, mint Lengyelország és az osztrák monarchia utódállamainak mindegyike követet küldött a Szentszékhez és nunciust kapott tőle. A világháború előtt a porosz követség most a német birodalom követségévé változott át. A Szentszékkal 15 év óta megszakított jóviszonyt végre felvette Franciaország is; 1904-ben, még X. Pius uralkodásának elején, az Egyház és állam szétválasztása körüli elvi harcok idején történt a szakítás, azóta sem Franciaországnak nem volt a kúriánál követe, sem a pápaságnak Párizsban nunciusa; most a világháború utáni Franciaország úgy érezte, hogy a háború alatt való kitartás lelki és erkölcsi ellenállását igen nagy részben köszönheti a katolikus Egyháznak, azonkívül keleti érdekeit is ismét

katolikus nyomokon és katolikus vonalvezetésen kívánta megőrizni és továbbterjeszteni. XV. Benedek ugyanolyan fontosnak látta Franciaországgal, mint tiszta katolikus állammal és az Egyház legidősebb leányával szemben való jóviszonyt, mint elődjének politikája; az Egyház mintegy szívére kívánta ölelni ezt a hűtlen országát, amelytől eddig annyit szenvedett és azért igyekezett Franciaország törekvéseiben párhuzamosan haladni, viszont Franciaországban nemcsak a katolikus élethez hű hívők számára, hanem a szellemi és katolikus politikai Franciaország számára is az öröm és kitüntetés érzete volt három nagy és fényes szenttéavatás, Marillac Lujzáé, Alacoque sz. Margité és az Orleansi szüzé.

A világháború befejezése után azonnal és önként feléledtek azok a találgatások, amelyek a római kérdés megoldásához fűződtek. A háború elején azonnal nyilvánvaló volt, hogy a pápai szuverénítás visszaállításának kérdését sem lehet már tovább halasztani és a megoldás magának az olasz államoknak is érdekében áll. Az idők elmosták azokat a kiéleződéseket, amelyek az államterület méreteihez fűződtek, a pápaság számára maga a szuverénítás volt a fontos és a szuverénítás gondolata ellen küzdő eddigi olasz magatartás is megváltozott. Kiderült, hogy az egyoldalú olasz garancia-törvény nem elegendő arra, hogy a pápaság számára a Világegyház kormányzásának kellő függetlenségét biztosítsa. Az olasz kormány ugyan semmi akadályt sem gördített az elé, hogy a pápaság számára a Világegyház kormányzásának kellő függetlenségét biztosítsa és hogy a pápaság — a semleges államokon át — ne érintkezzen a világ összes országaival, azonban nemcsak az Olaszország ellen háborúba keveredett államok vatikáni követségeinek kellett elutazniuk az ellenséges állam fővárosává lett Rómából (így a monarchia és a német birodalom követeinek), hanem a

nagy szerzetesrendek ama fejeinek is, akik véletlenségből Olaszországgal szemben ellenséges hadviselő felek népeiből származnak, mint pl. a bencés rend prímásapátjának, a jezsuita generálisnak, a ferences rend generális definitorának és így tovább.

Ami a pápaság szuverénitása alá eső államterület nagyságát illeti, a pápaság a maga részéről — egyelőre nem hivatalos részről a *Stimmen der Zeit* sugallmazott cikkén keresztül — maga nyilvánította ki, hogy elég volna a Vatikán és környéke, bizonyos kiegészítésekkel. A pápa és államtitkárja természetesen hangsúlyozták, hogy a római kérdést nem fegyveres erővel kívánják megoldatni, hanem az olasz néppel való kiegyezés révén. A katolicizmusnak a belső olasz életben való újabb fejlődése és szerephezjutása hozta magával azt, hogy a pápaság egy általa felállított és irányított politikai párt révén belenyúlt a belső olasz életbe is; a Don Luigi Sturzo, szicíliai pap által felállított Partito Popolare volt az a pártkeret, amelyben a hívő katolikus tömegek részint hozzá kívántak szólni az olasz államélet egyetemes irányításához, részint pedig a pápasággal való kiegyezés parlamenti, politikai kapcsolatait meg kívánták teremteni. A párt még 1919-ben megalakult, megalakulásában az is közrejátszott, hogy a világháború előtt és alatt igen nagy mértékben hódítóvá vált Olaszországban a szociáldemokrata gondolatvilág, sőt a szociáldemokrata szervezkedés is. Ez azoknak az egyházellenes kormányzatoknak műve volt, amelyek a hivatalos népoktatásból kizárták a vallásoktatást, így azok a tömegek, amelyek vagy vallásoktatás nélkül, vagy mindenesetre annak hatásai nélkül nőttek fel és kerültek be az olasz életbe, ellenállás nélkül és szinte egységesen lettek zsákmányává a marxizmus politikai gondolatvilágának. A katolicizmus politikai beavatkozása, amelyet olyan gonddal készített

elő X. Pius: éppen a legjobb pillanatban jött, minden-
esetre feltartóztatta azt, hogy Olaszország szédítő gyor-
sasággal és ellenállás nélkül zuhanjon bele a marxista
gondolatvilágnak éppen a legszélső formájába, a bolse-
vizmusba, amely Oroszországon kívül Magyarország és
Németország mellett itt is megdőbbséget gyorsasággal
és erővel jelentkezett.

AZ OLASZ SZOCIÁLDEMOKRÁCIA mozgalmi vezető-
köreiben, különösen a mozgalom sajtójának legfőbb expo-
nensénél, Mussolini Benitónál nem az elvileg tiszta mar-
xizmus uralkodott, mint inkább a marxista gondolatvilág-
nak sorel-i és teljesen állampolitikaivá lett, azonkívül erő-
teljesen nemzetivé vált irányai. Sorel egyébként a szerve-
zés egységeit látta a nemzetekben és ennek nagyon meg-
felelt a feléledt olasz nemzeti öntudat, másrészt Sorel
módszere meg is jelölte a hatalom átvételének módját és
gyakorlásának teljes technikáját. Ezt a módszert alkal-
mazta Mussolini 1922-ben a fasiszta mozgalom megterem-
tésére; a politikai mozgalmak történetében páratlan gyor-
sasággal és erővel — még a francia forradalom kibonta-
kozásánál is rövidebb idő alatt — győzött a fasiszta forra-
dalom s vette át a hatalmat.

1922 január 22-én halt meg XV. Benedek. Az új
nátház ragadta el, amely a világháború után kelet-
kezett és haladt át Európán.

Amikor XV. Benedek meghalt, Európa felett ak-
kor voltak legsötétebbek az új korszak árnyékai. Orosz-
országban akkor volt a legteljesebb felfordulás és zűr-
zavar, a középeurópai viszonyok ekkor a legrendezet-
lenebbek, Németországban az éhség miatt bekövetke-
zett halálozások ezreit idézte elő a gazdasági válság,
Olaszországban az új politikai rendszer földrengése alatt
hullámozott a talaj. Európát és a világpolitikát éppen
akkor szakította ketté győztes és legyőzött, uralkodó
és szolgáló nemzetekké a népszövetségi rendszer. A
népszövetség alkotmánya eleve ki kívánta zárni a ke-

reszténységet mint természetfeletti gondolatot és az Egyházat mint földi szervezetet; alkotmányában, amelyet éppen ezekben az időkben szövegeztek, elő sem fordult az Isten neve. A politikai életnek ez a szekularizációja kívánt a politika egyetemes stílusává lenni.

ILYEN IDŐKRE ESETT AZ ÚJ PÁPA VÁLASZTÁSA.

XV. Benedek pápaságának élesen külpolitikai jellege az a fáradozása, hogy pápaságának alkatában XIII. Leó művét restaurálja: az egész világ számára érdekkeltővé tették a mégis csak morális nagyhatalom jellegű pápaság betöltője személyének kérdését. Hozzájárult ehhez az, hogy a biborosi kollégiumban politikai kérdések körül kiéleződött ellentétek forrtak. Amennyire a pápaválasztás előzményei ma tisztázottak: a siker reménye nélkül kívánta a kardinálisok egy csoportja, hogy XV. Benedeknek igen nagy mértékben politikai működésre kényszerült pápasága után az egyházi főhatalom irányzata forduljon ismét X. Pius pápaságának belső hitéleti eszményei felé. Azonban nagyjából ugyanolyan erős volt a meghalt pápa irányzatát folytatni kívánó s éppen az ő államtitkára, Gasparri biboros köré sorakozott csoport: ez a megoldandó kérdések közül mindenekelőtt a római kérdést szerette volna véglegesen elintéztettnek látni; a csoportot főképp a külföldi bíborosoknak nagyon jelentékeny része támogatta.

Hogy ez a csoport kire fogja adni szavazatát, azt még nem lehetett tudni, ez a csoport inkább valamilyen irányzatra, mint egy meghatározott személy mellett kívánt hatást gyakorolni.

A külföldi és olasz irány egymást érintő összecsapásából nagyon érdekes helyzetet lehetett várni, mert az olasz irányzat azt vallotta, hogy az Egyházat méginkább el kell olaszosítani és megragadni a kedvező alkalmat arra, hogy az olasz politikát teljesen katolikussá tegyék, Olaszországot újra katolikus nagyhatalommá, és ha nem is áll ki hivatalosan a pápai állam, de egy a Vatikán által befolyásolt olasz állam fogja pótolni az olasz számára egy nagyhatalmi támaszték világi előnyeit. Azonban mire a konklávé megkezdődött, az összes tervezetések háttérbe szorultak és a világsajtó összes vezetőorgánumai leginkább a kitűnően értesült olasz és hasonlóan jól értesült francia lapok, egy még kevésbé emlegetett ember, Ratti Achil-

les bíboros nevét emlegették. Az új név viselőjéről a világ szélesebbkörű közvéleménye nem tudott egyebet, mint-hogy milánói könyvtáros volt, majd a vatikáni könyvtárban dolgozott, majd XV. Benedek környezetének egyik bizalmas tagjaként lett könyvtárosi és levéltárosi munka után Lengyelországra szóló nunciusi küldetéssel ismeretes érsek: majd milánói érsek és bíboros. Már nem volt fiatal, amikor megválasztották: hatvanöt éves, alacsony és vékony fizikum, de hihetetlenül szívósnak látszó ember. Rövid konklávé, mindössze hat választási menet után, valószínűen nagy szavazattöbbséggel választották meg. Így került pápai székbe X. Piushoz hasonló arcvonásokkal, de XIII. Leó pápára és rajta túl az összes nagy pápákra emlékeztető lelkülettel Ratti Achilles, aki mint pápa a XI. Pius nevet vette fel.

1.

A XV. Benedek halála utáni konklávé főbb kérdései. A római kérdés előtérben. Ratti Achilles bíboros mint a legesélyesebb jelölt. Származása, ifjúkora; a milánói Ambrosiana és a Vatikán könyvtárosa. Nunciusi megbízatása Lengyelországban.

A Vatikán immár negyedik foglyának, XV. Benedek pápának halálakor az egész világ helyesen tájékozott közvéleménye mélyen átérezte az új pápaválasztás egészen szokatlan jelentőségét; a számítások és várakozások szerint mindenekelőtt a római kérdés érett meg a teljes megoldásra: bárki lesz a megválasztott, a pápaság földi szuverénításának ügyét kell kielégítő módon rendeznie.

A világháború bevezetése óta ez a kérdés uralkodott a bíborosi kollégiumban és a kúria vezetőkörében, az Egyház kormányzatának hagyományos pártjai a kérdés megoldásának különböző módjai körül csoportosultak. Egyébként mint ahogy az utolsó két században hagyományos volt, most is szembenálltak egymással a meghalt pápának és elődjének, illetőleg kettőjük irányának hívei; a XIII. Leó politikai iskolájából kikerült s Rampolla-utód, XV. Benedek pápaságának nyilvánvalóan politikai vonalvezetése ellen most is akadtt ellenzék, amely X. Pius irányzatához, az Egyház belső életének elmélyítéséhez kívánt visszatérni. Ennek a csoportnak élén Merry del Val bíboros állt, X. Pius államtitkárja, jelöltjük közül Lafontaine bíboros-pátriárka nevét emlegetik leginkább. Viszont egy még XV. Benedekénél is határozottabb politikai súlypontú

egyházkormányzat mellett foglaltak állást a külföldi kardinálisok. Az egységes Itália egyébként most, az 1922-es pápaválasztás terén jelentkezett először, mint a választás irányát cselekvően befolyásolni kívánó tényező: a katolikus néppártok a kúriához és a bíborosok egyikéhez-másikához közel álló képviselőin át olyan jelöltet kívántak volna látni, aki az adott helyzetben az olasz államiság és olasz hazafias érzés mozzanatai elől el nem zárkózva, legalábbis ezek ismeretében kész a római kérdés végleges elintézésébe belemenni. Az olasz állampolitika számára ebből a szempontból valamelyik északolaszországi főpap megválasztása lett volna a legkedvezőbb.

A római kérdés megoldását látták a legsürgősebben s a leghatározottabban elintézendő kérdésnek a külföldi bíborosok is. Egészen kétségtelen tehát, hogy már a választás előtt felmerült az a közös mozzanat, amely az egyházkormányzat hagyományos két szárnyát, a politika és hitbuzgalmi felfogás képviselőit egymás felé terelte s mind az olasz, mind a külföldi bíborosok számára közös megoldandó célt jelentett. Azonban ma még nem ismeretesek azok a tényezők, amelyek váratlanul, de annál határozottabban Ratti Achilles milánói bíborosérsek nevét és személyét eldöntötte, éppen mint a római kérdés megoldásának emberéét.

1922 január 22-én halt meg XV. Benedek s január utolsó napjaiban már Rómában, s a világsajtó hasábjain, a kúriához közel álló körökben és a szóbeszédben: egyaránt ő szerepelt legesélyesebb jelöltként. Az így emlegetett papabilis 65 éves volt, alig fél éve bíboros, tudományos, sőt szaktudományos egyházi pályafutás állott mögötte, mindössze érseki és bíborosi kinevezése előtti három évét töltötte diplomáciai szolgálatban mint nuncius. Életének eddigi 65 évéből éppen harmincat, az 1888-tól 1918-ig terjedő harminc évet

töltötte könyvek között mint a milánói Ambrosiana majd a Vatikáni Könyvtár könyvtárosa. Nem pusztá metafora, hogy a multból jött, az Egyház elmúlt évszázadait képviselő ódon fóliánsok lapjai mellől, s szereplése mindenkiénél dicsőbben bizonyítja, hogy ez a mult: örökké élő jelen az Egyház maszkjában.

Megválasztásának külső körülményei ismeretlenek. 1922 február 2-án kezdődött a konkláv s február 6-án már kihirdette a választás dékánja Urbi et Orbi: Ratti Achilles milánói bíboros érsek megválasztását, aki mint pápa, a XI. Pius nevet vette fel. Megválasztásának gyorsaságából — a konkláv alig hat szavazást tartott — valószínűnek tetszik, hogy hamarosan rá összpontosultak a szavazatok s hogy a pártok mindegyike az ő személyében látta a legszerencsésebb kompromisszumot. Amint a pápaválasztások története tanúsítja, az ilyen, ú. n. kompromisszumos választások a legkedvezőbb következményekkel szoktak járni.

A megválasztott személye, egyénisége és multja iránt azonnal a legnagyobb érdeklődés mutatkozott. Minden, ami ezekben külső tény volt, keveset árult el abból, hogy a pápaság történetének egyik legnagyobb szereplője került az új pápával sz. Péter trónusára.

RATTI ACHILLES 1857 május 31-én született az északolasz Desio nevű kisvárosban, Monza mellett, még az osztrák uralom Lombardiájában s 1939-ben halt meg, a 19. századból és a 20.-ból is mintegy négy-négy évtizedet érnek át életének sasszárnyai, összekötözve az Egyház közelmultját jövődjével, amelyet biztosítani a Gondviselés által ő küldetett ki, hogy egy páratlanul szerény megjelenés és külső alatt a pápaság hatalmi fénykorának egyik legnagyobb hatású papját jelentse.

Szülei egyszerű emberek voltak; apja Ratti Francesco, selyemfonal-szövőműhely tulajdonosa és vezetője, a körülményekhez viszonyítva jómódú család feje. Fiukat, gyermekeik sorában a negyediket, már korán papnak szánták.

A fiatal Ratti Achilles szellemi és lelki fejlődésének útjait a maga részleteiben nehezen lehetne rekonstruálni; abban az elhatározásban, hogy pappá lesz, szülőinek természetes, egyszerű vallásossága mellett szerepel még egy kanonok nagybácsi is, a monzai egyházmegye vidéki, szegény kanonokja, aki a maga részéről minden eszközzel lehetővé igyekszik tenni unokaöccsének a középiskolai és papi tanulmányokat. Míg ezek tartanak, lejátszódnak Itália felett a század nagy változásai: tizenharmadik életévéig egyesül Olaszország, I. Viktor Emánuel csapatai bevonulnak Rómába, és IX. Pius pápasága mögött bezárulnak a Vatikán kapui és zárva maradnak ötvennyolc éven át. Akkor még nem lehet sejteni, hogy ő lesz az, aki szertenyítja ezeket a kapukat.

Úgyanama gyermekkor idején távolabbi, európai viszonylatokban kialakul a század második felének s a 20. század világháború előtti idejének Európája, az európai nagyhatalmi rendszer, elindul a technikai kultúra; a kapitalizmus, a szociális kérdés, Marx dogmatikája és személye körül megszerveződik a munkásmozgalom. A leendő XI. Pius pápa, aki mindenkinél hatalmasabban fog szembe szállni egy materialista társadalmi rend órmóttan látomásával, majd a Quadragesimo Anno hatalmas szózatában is új utakat mutató utasításaiban, még csak kispap Monzában, majd Milánóban, ahonnét huszonkét éves korában, 1879-ben Rómába küldték a lombard kollégiumba, ahonnét a Gregorianára jár s ott fejezi be tanulmányait. Római idejének első évében, 1879 december 20-án szentelték pappá, majd 1882-ben kitűnő eredménnyel lett az egyházjog, filozófia és a teológia doktora. Ezek az évek az Egyház történetében már XIII. Leó pápaságának fényes napjai, az első nagy, irányt mutató enciklikáké; az Egyház teljes erejével az új idők új feladatai felé fordul, ő pedig visszatér szűkebb hazájába s 1882 nyarán egy jelentéktelen lombard falucska káplánja, de innét már a következő tanévre a milánói szemináriumba küldték, ahol az egyházi szónoklat tanára. Ekkor huszonöt éves. Szemináriumi katedrája mellett talál időt és alkalmat arra, hogy a lelkék gyakorlati szükségleteivel mint pap is megismerkedjék: egy francia eredetű női kongregációnak, a „Cenacolo hölgyeinek” gyóntatója és kápolnájuk papja; ez a modern szervezet a női társadalom lelki szükségleteinek szentelte munkásságát.

XI. Pius pápa.

Élettörténete egyébként máig is nélkülözi a gyűjtőt és tudományos keretet, milánói évének e részéről keveset tudunk. Feltűnő, hogy életének nagy fordulójánál nem találunk külső befolyást, irányítót, életsorsát maga szabta meg, s tulajdonképpen ez a hajthatatlan önállóság jellemzi egész életében. Saját érdeklődési területének kiegészítését és kielégítését keresi akkor, amikor egyéb elfoglaltságai között megszerzi a milánói Ambrosiana-könyvtár doktorátusát. Ezt a könyvtárat a nagy Borromeo Frigyes kardinális, az egyházi felújulás korának északolaszországi nagy egyházfejedelme alapította 1609-ben, már eredetileg és abból a célból, hogy a milánói érsekség tulajdonában lévő roppant kézíratos és könyvészeti anyag és műkincsek mellé állandó tudományos kutatóintézményt szervezzen: az Ambrosiana doktorainak tudós kollégiumába lépett be, az intézmény könyvtárosai közé, egy a maga nemében páratlan világba. Csak az Egyház ismer ilyen tudományos intézményeket, ahol oly lenyűgöző erővel él s minden apró vonatkozásban fontos a múlt és annak minden kérdése.

AZ AMBROSIANA FALAI KÖZÖTT találkozott valakivel, akinek szelleme, tudományos egyénisége kétségtelenül nagy hatással volt rá, sőt aki életútjának további formálásában is résztvett, Cariani Antonióval. Ebben az időben, amikor a szaktudományi érdeklődés egymástól független mezőnyökre tagolta a tudományos kutatás területét s különösen állt ez a történettudományra is: leginkább már csak az egyházi tudományosságban lehetett találni olyan páratlanul egyetemes képzettségű elméket és egyéniségeket, mint amilyen Cariani volt, az Ambrosiana prefektusa, orientalista és paleografus, a bibliai és patrisztikus kutatások egyik kitűnősége, az első hat keresztény századnak a szó legnemesebb és leghatalmasabb értelmében polihisztor.

Ilyen irányító mellett, a keresztény multnak ezen a varázslatos pontján mélyült el a tudományos kutatásokban a fiatal Ratti Achilles: itt Milánóban, amely szinte az

apostoli időktől kezdve érseki tartomány székhelye volt, a világ történelmi eseményeinek mindig elsősorú pontja, a harmadik és negyedik században császári székváros, ahol sz. Ágoston tanult, Sz. Ambrus tanított, longobárd királyok székelték s ahol a leghamarabb alakult ki s mindjárt a legjelentékenyebb olasz városállam, a középkor végéig őrzi római hagyományait és intézményeit, a lombard szövetség feje, amely nem egyszer egyedül a saját hatalmára támaszkodva dacolt a Hohenstaufokkal, s érsekszéke a 14. és 15. század rövid hanyatlási korszaka után a keresztény felújulás legjelentékenyebb és legnagyobb hagyományú tűzpontja lett. Ime, ezt az „anyagot” jelentette a milánói könyvtár s a későbbi pápa egyéniségében ez az eddig legkevésbé kiemelt, de bizonyára legélesebben kiemelkedő vonás, az egyházi multnak a grandiózus élménye, éspedig az igazi polihisztor legjobb eszékeivel megszerezve, óriási nyelvtudáson át és majdnem mindenben az első forrásokig visszaható ismeretekkel. A latinon és görögön kívül a kitűnő német szaktudományos dolgozatok eredetiben való tanulmányozása kedvéért tanult meg németül olyan jól, hogy még prédikált és gyóntatott is németül, de azonkívül olvasott, írt és beszélt franciául, angolul és lengyelül is. Mint könyvtáros, 1907-ben, húsz évvel a könyvtárba lépése után Cariani utóda lett, az Ambrosiana prefektusa. Könyvtári munkája alatt számtalan kutatót támogatott s vett részt közvetve eredményeikben: így Faulhabert, későbbi bíborost, aki nagy exegéta volt, Albert Eberhardtot, aki történész, Martin Grabmant, aki a középkori filozófia és teológia feltárója, a nagyalberti és szenttamási életmű egymással, korukkal, előző évekkel és a klasszikus filozófiával való összefüggéseik kutatója volt, később Pastort, aki történész.

Saját kutatása, eredményei és összefoglalásai főképp egyháztörténeti természetűek. Főműve a könyvtár anyagának kiadásában megjelenő „Acta ecclesiae Mediolaniensis” II., III. és IV. kötete; a mintegy kétezer oldalas könyvben a milánói egyházmegye középkorvégi és újkoreleji aktaanyaga vonul fel, különösen Borromei sz. Károly működése az északolaszországi egyházi élet megújításával, s abban az anyagban, amit

róla feltárt, egy hatalmas egyházi tartomány életének átszervezése tárult fel. De elnyűhetetlen érdeklődési és munkakedvvel dolgozott fel még más kérdéseket is — így 1906-ban Carianival együtt vett részt az Ambrosiana IIa kéziratának hasonmás kiadási munkálataiban. Ugyancsak ő akarta kiadni a „Liber diurnus Romanorum Pontificum“ milánói kéziratának, a koraközépkori pápákra vonatkozó egyik nagyérdekeségű, a 9. századból származó dokumentumok kritikai kéziratát. De a kornak, amely a nagy korforduló pápáiról szólt, meg kellett állnia. A Gondviselés éppen akkor lépett közre, hogy ő maga is pápává legyen s Rómába rendelte őt.

Milánói könyvtárosi működésében még egy másik vonása tűnik fel: a szervezőé és a művészettörténészé. Mint szervező, ő állított fel műhelyt a megrongált kéziratok helyrehozására, több mint kétezer izlámi és keresztény-arab kéziratot szerzett; mint művészettörténész résztvett az Ambrosiana képanyagának újárendezésében, rendezte a rézmetszet-gyűjteményt, Leonardokutatásokban vett részt, képek provenienciáját és identitását állapította meg s történelmi kérdésekről különféle szakfolyóiratokban írt cikkei mellett ontotta a művészettörténeti cikkeket is.

PÁRATLAN ERÉLY, mindenoldalúság és alaposág jellemezték, amikor X. Pius Rómába hívta és P. Ehrle S. J. helyettesének nevezte ki, a Vatikán-könyvtár helyettes prefektusának.

1910 és 1914 között, amíg P. Ehrle a helyén maradt, még mindig résztvett az annyira szeretett s elhagyni alig tudott milánói könyvtár irányításának munkájában, ugyanakkor bevezetődött az egyházi mult és keresztény tudományosság másik nagy könyvtári birodalmába, a Vatikánba is. Amikor P. Ehrle abbahagyta munkáját, amely a nagy jezsuita művét korszakot alkotóvá teszi a vatikáni könyv- és levéltár történetében, ő vette át ennek a nagy tudományos üzemnek irányítását. Továbbfolytatta a kéz-

iratok katalogizálását, továbbfolytatta a dokumentumok kiadását. 1914-től 1918-ig állt a könyvtár élén, olyan időben, amely alig kedvezett a tudományos munkának, a világháború alatt, amely szétugrasztotta a külföldi tudósokat a vatikáni könyvtár arannyal festett mennyezetei és barokk freskói alól. Mint a vatikáni könyvtár prefektusa: — a Sz. Péter-templom kanonokja és számfeletti pápai protonotárius lett.

Míg a frontokon a világháború ágyúi dörögtek s XV. Benedek, arcán a maga kimondhatatlan keserűségével, a keresztény népek békességét és egységét igyekezett helyreállítani, ő újra felvette a középkori pápák liber diurnusai felett a letenni kényszerült tollat és továbbdolgozott a kritikai kiadáson.

Úgy tetszett, élete véglegesen beletorkolt a múltba, kéziratok korrektúráinak s a világ egyik legjelentősebb könyvtári gyűjteményeinek irányító munkájába s egyéniségének és szerepének fejlődése itt ér véget. Marad a tudás és munka csendes szemlélődésű és véleményű hallgatóg óriása, a természetben kicsiny, egyszerű és barnaarcú lombard pap, a Vatikán egyik munkás és hallgatóg monsignoreja, egy az annyi száz közül, így hal meg, könyvek és kéziratok közé temetett érdeklődéssel, emlékét őrzi még egy darabig az íróasztal, amelyen dolgozott, a néhány egyszerű szoba, amelyet lakott, a folyosók, amelyeken léptei jártak, a díszesen faragott stallum a Sz. Péter nagy oldalkápolnájában, ahol a kanonokok zsolozsmáznak és ahol ülni szokott. Még a világháború előtti időkben megfordult Oxfordban és még milánói idejében szenvedélyes turista és alpinista a Monta Rosa-n és a Dufour-csúcson és misézik Budapesten, a Szent István-bazilika egyik mellékoltáránál. De ki törődött volna — bármilyen belső méretű egyéniség is — egy vatikáni könyvtáros elmúlott életének porladó és feledékenységre ítélt nyomával? Hogy ezek a nyomok egy pápa nyomaivá lettek, hogy a könyvtáros Sz. Péter utóda lett az Egyház

életének egyik nyugtalanító és feszült pillanatában: az a Gondviselés kétségtelen műve. Nem köznapi fordulat. 1922 február 6-án lett pápa, de négy évvel az előtt, hogy a sede gestatorian emelve vállon vitték őt, hogy áldást adjon Rómának és az egész világnak: négy évvel azelőtt, 1918 februárjában még csak püspök sem volt. 1918 áprilisában történt meg kinevezése lengyelországi apostoli vizitátorra s ült vonatra, hogy a semleges Svájcban, azután pedig hadviselő országokon, a Központi Hatalmaknak akkor már éhező hinterlandjain át s az osztrák és rom Lengyelország még friss lövészárkain s alig szétrongyolt drótsövényein át Varsóba s mondhatni, egyenesen a pápai szélig utazzon. Hogy hogyan történt ez, az részleteiben ma már nem ismeretes. De a sorsnak ez a rejtélyes tüneménye, az Egyház életének ez az eseménye a mi életünk napjaiban történt.

A KÖZPONTI HATALMAK HÓDÍTÁSAI felszabadították a cári uralom alól Lengyelországnak oda bekebelezett részeit, a lengyel probléma a forrás és alakulás időszakában állott, bizonyosnak tetszett, hogy a független Lengyelország egy bizonyos területen, amelyhez talán Ausztria és Poroszország is adnak a maguk lengyel területeiből, felámad. Az osztrák és porosz uralom alatti lengyel területek életét Ausztria és Poroszország kormányzataival kötött megegyezés folytán szilárd formák szabályozták, de egészen bizonytalan helyzetbe jutott minden ott, ahol pusztán a megszálló hadak gyakorolták az uralmat. Az újonnan kinevezett vizitátor lényegében mindenekelőtt a helyzet tanulmányozására kapott felhatalmazást. Küldetésének nem lehetett politikai jellege, lengyel állam egyelőre még nem volt, most csak egy hadmenetektől szétapotosott, felkavart lakosságú terület szétlőtt templomai felett kellett áttekintenie s ahol szükség volt rá és ahol lehetett, segíteni, tanácsot adni, irányítani, hogy az egyházi szervezet folytonossága és munkája meg ne álljon. Időközben — a központi hatalmak veresége után — a független Lengyelország megszületésének szinte első

pillanataiban, 1919 június 6-án, a már egy év óta ott időző apostoli vizitátor megkapta a nunciusi rangot és hatáskört, könyvtárának nyugalma után forrongó és felfordult viszonyok között: miközben a háta mögött zűrzavarrá omlott Németország, bolsevista kísérelt zsákmányává lett Magyarország és a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő vonalon bontakozott ki egy mindent elsöpörni tetsző orosz támadás a bolsevista tanácsköztársaság felől. Az új pápai nuncius a legkétségbeesettebb helyzetben sem hagyta el Varsót, még akkor sem, amikor annak külvárosai már ott állottak a támadó lovashadsereg portyázásainak körletében, személye és élete ott lebegett a mérhetetlen orosz síkság felől előránduló erők fenyegetésében. Ő azonban, egész életére mély benyomásokat szerző, heteken át maradt s miután a lengyel csapatok az ú. n. „visztulai csoda” által feltartóztatták az ellenséget, ennek a zavaros ősznek egyik koraőszi napján fogadta nunciusi rangját megillető érsekké-szentelését Varsó régi dómjában, amely a latin egyház végváraként állott itt a keleti kereszténység határán s annyi időn át tartozott a moszkovita impérium uralma alá; a szertartás lepantói címzetes érsekké tette őt, főpapi gyűrűjével jelképesen ahhoz a helyhez csatolva őt, ahol a kereszténység oly nagy diadalt aratott így a Kelet felől előreindult támadással szemben.

Ugyanekkor, amikor cseppfolyóssá válva hömpölygött körülötte az európai politikai helyzet, ott állt az újra születő lengyel állam bölcsőjénél, szemei előtt alakult ki annak alkotmánya s személyes közreműködése révén jöttek létre azok a tételek, amelyek annak területén és államéleti szerkezetében az Egyháznak tökéletes szabadságot és teljes tevékenységet biztosítottak.

Az 1919-es év után nyugtalan körülmények és súlyos részletmegbízások között töltötte be az 1920-as évet is, Európának ugyanebben az alakuló s történelmi, népi és hatalmi erők hullámozásai által hányt-vetett darabján. Megbízata csakhamar kiterjedt az összes hajdani orosz területek egyházpolitikai viszonyainak rendezé-

sére, a Beszarábiától és Bukovinától az új balti államokig terjedő sáv tartozott figyelmének és felügyeletének körébe. A Lengyelországgal kapcsolatos egyházi jogi kérdések rendezése kényes és bonyolult tárgyalások egész sorát tette szükségessé Németországgal is, hisz ezek az újra függetlenné lett lengyel területek százötven éven át tartoztak a Hohenzollernek Poroszországhoz; háládatlan és minden oldal felé keserű konfliktusok egész sorát kellett megoldania, viszont bevezetődve a Wilhelminus német birodalom nemzetiségi kérdéseibe, mint ezek egyházi jogi és egyházpolitikai szakértője nagy szerepet vitt a keleti német területek népszavazásainál. Azután, hogy a könyvek közt töltött harminc év alatt a mult tárulhatott elébe, most teljes erjedésben látta a megkínzott és felkevert Európát. Sok jel engedí sejtetni, hogy pápaságának egyik főgondolatát, az egyházi élet hordozásának a világiak számára is szilárd keretekhez való kötését, az Actio Catholica eszméjét itt, e formátlanságban és háborgásban pillantotta meg úgy, mint a kor parancsoló szükségletét.

Egy bizonyos: a könyvtári monsignore alakja itt, a világháború utáni Európának ezen a zavaros határsávján s ebben a zavaros két esztendőben nőtt naggyá kifelé is, miután tudásban, fegyelemben, akaratban és szervezni tudásban a mélybe rejtőzött észrevétlenséggel nőtt óriásivá az elmúlt harminc év alatt. Nunciusi kinevezésének második felétől kezdve bizonyos volt számára a bíborosi kalap.

1921 június 13-án, fontos és sikerrel teljesített küldetesei jutalmául valóban megkapta a bíbort; a halálosan kimerült szervezetű, gondjaitól és a ránehezedett felelősségtől súlyosan megtámadott egészségű XV. Benedek: pápaságának utolsó kardinális kinevezése alkalmával tette bíborossá leendő utódát s már mint bíborost milánói érsekké. 1921 júniusában vonult

be székvárosába, abba a városba, ahol valamikor sz. Ágoston kétségeivel és a kegyelemmel küszködött, ahol sz. Ambrus prédikált s a nagy Borromeus érsekek az Actio Catholica korai előképét szervezték meg s ahol ő maga valaha szemináriumba járt és ahol Cariani roppant tudásának szárnyalása átvette őt, hogy szinte teljes históriai anyagában átélje az Egyház életét. Óriási munkaterület várta itt mint egyházmegyei főpásztort, Olaszország legnagyobb városa, az a népsűrűségtől szinte szétvetődő Lombard-síkság szíve, mely óriási kereskedelmi, ipari és szellemi középpont, tomboló szociális küzdelmek színhelye.

Többek között Milánó volt a székhelye az alakulóban lévő s fejét már felemelt fasiszta forradalomnak is.

2.

XI. Pius pápasága. Jelmondatának összefüggései. Pápai uralmának öt nagy gondolata: Krisztus Királysága; az Egyház mint a család, társadalmi rend és kultúra alakítója; a világiak részvétele az Egyház munkájában. A lateráni szerződés. A pápai főhatalom fénykora.

Alig félévvel azután, hogy milánói érsek és bíboros lett, meghalt XV. Benedek s a Gondviselésnek kifürkészhetetlen eszközökkel dolgozó hatásai az új bíborost állították az érdeklődés előterébe. Szaktudományos munkássága, roppant munkabírási híre, a kúria közelében, a vatikáni könyvtár szolgálatában töltött évei őt ajánlották a belső, az egyházi élet elmélyítésére törekvő párt számára is legajánlatosabb jelöltül, s mint-hogy e mellett az utóbbi évek legsúlyosabb diplomáciai küldetéseinek egyikében is a legnagyobb sikerrel dolgozott, bízhattak benne a „politikuskok” is. A római kérdés megoldására alkalmasnak pedig az ajánlotta,

hogy az olasz bíborosok között egyike volt a legfiatalabbaknak és legenergiusabbaknak, egyszerű származású volt, a családi mult hagyományai nem kötötték a hagyományos kúriai politika egyik vonalához sem. Ezek voltak azok a szempontok, amelyek a megválasztásakor felmerült kombinációkhoz számbajöttek.

Igy lett pápa, nem is egészen három választási nap szavazati fordulója után. IX. Pius megválasztása óta, pontosan háromnegyed század óta, ő volt az első pápa, aki megválasztása után újra sz. Péter erkélyéről kifelé adta első pápai áldását Urbi et Orbi. Ennek közismerten nagy politikai jelentőséget tulajdonítottak. Politikai jelentőségénél azonban sokkal nagyobb volt szimbolikus értelme. XI. Piusnál a pápaság nemcsak az olasz állammal és a római kérdéssel szemben fordult „kifelé”, hanem egyéb értelemben is. Egyébként címerül széttárt szárnyú sast választott, a nagy impériumok címerét, jelmondatául pedig a „Pax Christi in regno Christi” mondatot.

MINT ÚJONNAN MEGVÁLASZTOTT PÁPA a XI. Pius nevet vette fel: „Pius alatt születtem, egy másik Pius alatt jöttem Rómába s a Pius név a békesség emberéé; ezért akarom a Pius nevet hordani”. Az elhatározás, nevének megválasztása egészen személyes mozzanatokból fakadó és hirtelen döntés volt, teljességgel nélkülözte a politikai motiváltságot, viszont amint utólag kiderült, kitűnő politikai következkésekkel járt. A név két olyan pápához fűződött, akik mindenki mást felülmúló mértékben voltak az olasz nép szívébe zárva: az elmúlt háromnegyed századnak több mint harmadát sugározta be a méltatlanul viselt és kényszerű szenvedés fényével IX. Pius pápasága, alakja elevenen élt még s megtisztult a félreértések és ellentétek ama ködétől, amely egy darabig ellene fordította egy nép politikai alapérzületét. S a Sz. Péter-templom grottájában, a pápasírok között mint Sz. Péter sírjához egyik legközelebbit, hajnaltól késő délutánig égő gyertyák mint a római és az egész olasz nép szeretetének és rajongásának jelképei övezték X. Pius sírját, az olasz köznép egy-

szerű és jóságos fiáét, a pápai trónra került olasz falusi papot. A Pius név e kettő alakjával volt kapcsolatos s ebből fakadt, hogy az olasz nép mindenekelőtt a saját pápájának érezte XI. Piust.

Pápaságának programját a kialakult gyakorlat szerint nem azonnal, hanem néhány hónapi várakozás után, az év végén, karácsony előtt (dec. 11) megjelent enciklikában jelentette be XI. Pius. Ebben az „Ubi arcano” kezdetű enciklikában markáns és egyszerű, de hatalmas formulákban jut kifejezésre a Krisztus-ország gondolata; ennek kihangsúlyozott szempontjait közvetlen előde pápaságának tartalmára vezeti vissza.

Enciklikáit olyan módszeresen, mint XIII. Leóét, még nem dolgozták fel, holott ezek éppen olyan kor-szakos jelentőségűek, mint XIII. Leó enciklikái — való-ban a Regnum Christi alapokmányai és alkotmánya. Bennük páratlan fénnel és hatással jelenik meg a pápaság mint az egész világ életét alakítani kívánó, erre az alakításra nemcsak szuverén jogú, hanem ennek a jognak érvényesítésére igényt is formáló erkölcsi tényező. Pápaságának jelentőségét, erkölcsi hatalmának alapjait ezekbe fektette le. Azok az alapelvek, amelyek ezekben máig is rendszerezésre s következéseik kifej-tésére várnak, a következő főgondolatok köré csoportosíthatók:

1. Krisztus az emberiség királya, az Egyház és az emberiség élete az ő királysága („Quas primas” enciklika Krisztus királyságának ünnepéről, 1925 dec. 11.)

2. Az Egyház életében való részvétel a világiak számára az Egyház tevékenységében való aktív, nemcsak passzív részvételt is jelent. (Actio Catholica)

3. A társadalom alapsejtje és az Egyház számára is szent az Egyház által a modern idők válságában megírni kívánt tényező a család. („Casti Connubii”, 1931 dec. 20.)

4. Az Egyház elidegeníthetetlen joga a hit tanítása és az ifjúság oktatása („Divini illius Magistri”, 1929 dec. 31.)

5. Az Egyháznak joga és kötelessége erkölcsi erejével

fellépni a társadalmi és gazdasági igazságosság s a munkát és a munkást megillető erkölcsi, gazdasági és társadalmi jogok érdekében s a társadalom erre vonatkozó erkölcsös működését helyezi és javallja s az államélet erkölcsi tartalmának részben a szociális összerendező működését is látja.

Pápaságának ez az öt nagy állítása, ez az öt nagy pont, a későbbi egyháztörténetírás számára valószínűleg úgy fog feltűnni, mint az Egyház öt nagy tétele az idők viharában. Az Egyház ezeket a pontokat nyilvánította ki és jelentette ki; ezeknek a tételeknek fontossága attól kezdve, hogy mint XI. Piuson át az Egyház deklarációi elhangzottak: ezeknek a tételeknek fontossága egyre nő. Amint előrehaladnak az idők, egyre hatalmasabbá válik annak fontosságának hangsúlya, hogy az emberiség királya Krisztus, nem pedig bárki és bármilyen más személy vagy elv, hogy az emberiség életének földi rendezése nem lehet független Krisztus országától a túlvilágon és Krisztus országlásától itt a földön.

Ugyanilyen rendkívüli nagy és messze jövődőt alakító gondolat a Katolikus Akció gondolata. E gondolat lényege az, hogy az Egyház a maga életébe nemcsak a maga minden koron át kegyelmeket közvetítő művében kívánja bekapcsolni hívőit, hanem ezeken túl az Egyháznak abba az életközösségébe is, amit az Egyháznak éppen kegyelmeket közlő művéhez kapcsolódó munkaterületei jelentenek: az Egyháznak mintegy saját magát mozgató közigazgatása, az egyházi tudományosság, az Egyház kulturális alkotásai, az Egyház szeretetművei, az Egyháznak a korához való viszonya, az Egyháznak az élő társadalomban való bennállása és érdekeinek, tanításának, tanítási szabadságának, nevelő munkájának az ifjúságban való kapcsolatának gyakorlati védelme. Mindez eddig is meg-

volt és az Egyház eddig is alakítóan hatott társadalmakra és korokra. Végignézve századait, látnunk kell azt a munkát, amellyel megtisztította a hanyatló antik civilizáció társadalmát, szinte kiégette bűneit; ugyancsak láttuk azt a munkát, amellyel felépítette a népvándorlás utáni Európa társadalmát és egyetlen szellemi tényezője volt a középkori lélek, középkori életideálnak társadalma, életformák, művészet kialakulásában. Akkor azonban a társadalom maradéktalanul az Egyházat jelentette, és a társadalmon belül nem voltak Egyházon kívüliek. Most azonban sem Európában, sem másutt, még a keresztény társadalom sem jelenti az Egyházhoz való tartozást, a társadalomban egyházellenes erők vannak felhalmozva. Az egyháztörténet Luther forradalmától kezdve alig más, mint annakillusztrációja, hogy ezek az Egyházon kívüli erők hogyan keríthetnek kezükbe kormányzatokat, hivatalos politikát, szellemi mozgalmak irányítását, társadalmakat, — és az Egyház élete a 19. század folyamán alig volt más, mint szívós küzdelem ezekkel a társadalomban álló egyházellenes erőkkel, amelyek az Egyház igazságait vitatták bölcséleti tudományban éppúgy, mint szaktudományos téren, az Egyház jogállását az állammal szemben szakadatlanul magánügynek kívánták minősíteni, ha ugyan meg nem kívánták semmisíteni. Az Actio Catholica a maga első fejlődésében, úgy, ahogy a szemünk előtt áll, máris annyit jelent, mint hogy az Egyház legalább a társadalmak ama részén, amelyre hívóinek területe kiterjed, végezzen egy tisztító és rendszerező munkát és az eddiginél sikeresebben tud ellenállni annak, hogy a társadalomnak Egyházon kívüli részéből elinduló egyházellenes akciói és koráramlatok az Egyház hívói közé hatoljanak. A fejlődés más fázisában az ígérkezik, hogy az Egyház, amely ilyen erős megszervezettséggel áll be a társadalomba, lassanként

aktív munkával tudja alakítani a társadalomnak az Egyházon kívül álló részét is és mindenekelőtt magát a társadalmat a maga evilági formái szerint is alakítja. Ezzel a szemlélettel úgy tűnik fel, mintha a 19 század, amely az Egyház eddigi történetében a megváltás műve óta lefolyt: csak előjátéka lett volna az egymással érintkezésbe jutott emberiség felett mégcsak most kezdődött, most indult hajnalnak, az Egyház igazi történetének, amelytől még az eddig lefolyt 19 századnál sokszorosan nagyobb messzeségben van az emberiség életének az az alkonya, amelyről a Jelenések könyvének titokzatos jelenetei szólnak.

Ugyanilyen nagyra és fontosra tűnik fel az az állítás, amelyben az Egyház kellő időben leszögezi a család fontosságát és a család jogait. A modern társadalomban jelentkező új erők és új rendszerek szinte kivétel nélkül sorra a családot, a családi életet, a család életerejét kívánják megbontani, az amerikai civilizáció éppúgy, mint az új orosz rendszer; ugyancsak mindazok a rendszerek, amelyek ma az államérdek elsődlegességét hangsúlyozzák újra az egyéni és bármely más társadalmi jog felett, igényt tartanak a család egységének ha kell megbontására, és minden más előtt, az ifjúság nevelésére. A családot mint az emberiség fennállásának alapsejtjét az ehhez fűződő természetjogi és szentségi vonatkozásokban ezért volt kíváncsian megvédeni, jogait leszögezni és a belőle sarjadó ifjúság felett az Egyház nevelő munkájának jogszerűségét leszögezni XI. Piusnak két enciklikában is.

Végül rendkívül nagy fontossága van annak is, hogy az Egyház bejelentette, mennyire nem közömbös számára a társadalom alakulása, a társadalom igazságának kezelése, a társadalomban jelentkező erők erkölcsi természetének vizsgálása és összerendeződése. Az államokkal való együttműködésének szinte egy lát-

hatatlan távlatait jelenti az, hogy az Egyház távolról sem akarja túllépni saját jogkörét, nemcsak nem igényli magának a társadalom erős munkáját, nem ő maga kíván részletügyekben döntő befolyást és elsődleges vezetést gyakorolni a társadalmi igazság kezelése felett, hanem ezt az államokra bizza, sőt egyenesen az állam feladatkörébe tárja. Mint a kor ideáljaiként kialakuló erős államiságokkal való együttműködés rendi alapja jelentkezik az Egyháznak az a bölcs és tökéletes fel-fogása.

Pápaságának legjelentősebb ténye volt a római kérdés megoldása, amelynek jegyében pápává is választották. 1929 február 11-én egészen meglepetésszerűen a nélkül, hogy a folyamatban lévő tárgyalásokról és az előzményekről akárcsak az itáliai közvélemény széles rétegei tudtak volna, a lateráni palotában Gasparri pápai államtitkár és Mussolini, olasz miniszterelnök, a fasiszta Itália megalapítója, aláírták az ú. n. Lateráni-szerződést.

A tárgyalások 1926 augusztus 6-a óta voltak folyamatban és lényegükben a XV. Benedek pápasága alatt elindult irányban folytak. A pápaság a szó legszorosabb értelmében a világ egyik legkisebb államterületére jelentett be igényt, a Vatikán-városnak — Citta del Vaticano — mindössze 44 hektárnyi területére, azonkívül néhány templomra, a pápaság római palotái közül néhányra és intézményeinek hajdani épületei közül többre, azonkívül mint a pápák nyári tartózkodási helyére, a castelgandolfói birtokra, azonban mindezek felett tökéletes szuverénításra, az államterület sérthetlenségére és teljes pénzügyi függetlenségére. Rendkívüli nagy mértékben jelentett változást az előző tervekkel és elgondolásokkal szemben az, hogy az új megoldás teljesen elejtette a megegyezés feltételeinek és biztosítékainak nemzetközi jellegét, a pápaság nem kívánt

nemzetközi garanciákat, megelégedett teljesen nemzeti megoldással, s máig, de valószínűleg századokig kihatóan páratlan a lélektani jelentősége annak, hogy a szerződés megtartásának egyedüli garanciája az olasz állam és az olasz nemzet becsülete s egyházhű érzelmvilága lett. Így a pápaság világi hatalmának és az olasz nemzet állami hatalmának egymástól elvileg független és egymástól különböző szuverénitása között mégiscsak mély és gyengéd kapcsolat szövődésére nyílt és nyílik alkalom s ennek távlatai ma még beláthatatlanok. Az olaszság számára egy rendkívüli hivatástudat alapzatát képezi az, hogy az ő becsülete, hűsége és érzelmvilága a pápaság földi szuverénitásának alapzata. Egészen természetes, hogy viszont ennek feltételeitől semmiképpen sem tekinthetett el a pápaság és a tárgyalások során a legfőbb feltétel egy olasz konkordátum volt, amelybe Olaszország kötelezettséget vállalt arra, hogy az olasz államvallás a katolikus hit, kötelezettséget vállalt, hogy büntetőjogi szankciókkal őrködik az Egyház védelme felett, kizárólag az egyházi házasságokat ismeri el házasságnak, elismeri a katolikus intézetek és iskolák szabadságát, elismeri a vallásos egyesületeket jogi személyeknek, az elmúlt félszázad egyházellenes törvényhozásának törvénycikkeit felszámolja és minden népiskolába és középiskolába bevezeti a vallásoktatást. Az egyházi állam átvételével az olasz államnak jutott javak fejében egyszersmindenkorra kétszázötven millió papírlírat kapott a pápaság, azonkívül egymilliárd lírát állampapírokban, amelyeknek évi jövedelme nyolcvanhét és félmillió lírát jelent.

A lateráni szerződés lényegesebb pontjai a következők:

1. § Itália elismeri és újra megerősíti a királyság alkotmányának első pontjaként az 1848 március 4-én

kinyilvánított alapelveit, amely szerint a római katolikus apostoli hit Olaszország egyetlen államvallása.

2. § Itália elismeri a Szentszéknek minden nemzetközi vonatkozásban való teljes szuverénitását mint olyant, amely mind hagyományai szerint, mind evilági feladatai szerint, mint lényegi adottság teljes mértékben megilleti.

3. § Itália elismeri a Szentszéknek teljes, kizárólagos és korlátozhatatlan szuverén hatalmát és jurisdictióját a Vatikán felett.

8. § Itália a pápa személyét szentnek és sérthetetlennek tekinti.

9. § A nemzetközi jog határozománya szerint a Szentszék szuverénitása alatt állanak mindazok a személyek, akiknek állandó lakása a Vatikánban van.

12. § Itália elismeri a Szentszék aktív és passzív követküldési és követségtartási jogát a nemzetközi jog általános határozatai szerint. A magas szerződő felek kötelezik magukat, hogy helyreállítják a normális diplomáciai viszonyt egymás között a Szentszék mellé rendelt itáliai követ és egy Itália számára rendelt nuncius által.

21. § Az összes bíborosokat Itália területén ugyanolyan tisztelet illeti meg, mint a vérbeli főhercegeket.

26. § A Szentszék elismeri az olasz királyságot, amely a Savoyai-ház uralma alatt áll és elismeri Rómát az olasz királyság fővárosának. Olaszország pedig elismeri a Vatikánállamot, amely a pápa szuverénitása alatt áll.

1929 február 11-én írták alá ezt a szerződést Gasparri és Mussolini, február 12-én már örömmel nyilvánította ki a pápa, hogy ez a szerződés visszaadta Istent Itáliának és Itáliát az Istennek.

A szerződés megkötése igen nagy örömet okozott az egész világon, nemcsak a hívők között, hanem az

államkormányzatoknál is, amelyek számára a pápaság politikai szuverénításának elismerése igen sok formai nehézséget hártott el a Szentszékkal való érintkezésben és a pápasággal folytatott egyházpolitikai tárgyalásokban. Különös jelentős eredményeket látszott ígérni a pápai hatalom eddigi, mintegy magánjellegének megszűnése Amerika és Japán felé.

A lateráni szerződés egyébként úgy tűnt fel, mint megkoronázása annak a hangulatnak, amely XI. Pius pápaságát az egyetemes európai válságban és a világválságban annyi ellentét között valósággal az emberiség jövője felé tekintő világítótoronynak tette meg. Talán egyetlen pápa uralma alatt sem történt még az Egyháznak annyi ünnepi eseménye, mint az ő pápasága alatt: Szalézi sz. Ferenc halálának 300 éves évfordulója (1922 dec. 8.), Aquinói sz. Tamás halálának 600. (1923 jún. 29.), Plock Jozafát püspök vértanúságának 300. (1923 nov. 12.), Assisi sz. Ferenc halálának 700. (1926 ápr. 29.), Gonzagai sz. Alajos szenttéavatásának 700. (1926 jún. 13.), Nepomuki sz. János szenttéavatásának 200. (1929 máj. 16.), sz. Vencel halálának 1000. (1929 szept. 28.), sz. Ágoston halálának 1500. (1930 ápr. 22.), sz. Imre magyar királyfi halálának 900. (1930 nov. 5.), Páduai sz. Antal halálának 700. (1931 márc. 1.), az Efezusi zsinat 1500. (1931 dec. 25.), a Niceai zsinat 1600. (1925 nov. 15.) s sz. István magyar király elhunytának 900 éves évfordulója.

Nagyszámú szenttéavatások is történtek XI. Pius pápasága alatt: Boldoggá avatta: a Gyermekek Jézusról nevezett Lisieuxi Terézt, Bellarmin bíborost, Soubirous Bernadettet, Fournet Hubertet, Don Boscot. Szentté avatta: Lisieuxi Terézt, Canisius Pétert, Eudes Jánost, Viannei János arsi plébánost, Bellarmin bíborost és Nagy sz. Albertet. Egyháztanítókká nyilvánította Canisius sz. Pétert, a kármelita Keresztes sz. Jánost, Nagy

sz. Albertet. 1933-ban, Krisztus Urunk kereszthalálának 1900. éves évfordulóján szentévet hirdetett. Ez a szent-év óriási tömegeket vonzott Rómába, felragyogtatta az egész világon az Egyház dicsőségét, azt a dicsőséget, amely ellen már jelentkeztek a kor, a birodalmak, a világ ama új ellentmondásai, amelyekkel megküzdeni ennek a nemzedéknek feladata!

T Á R G Y M U T A T Ó.

- Abszolutizmus 67
 „Acerbo nimis“ 205
 „Acta Apostolica Sedis“ 203
 Actio Catholica 256
 Adua 148
 „Aeterni Patris“ 96, 100, 190
 Alacoque sz. Margit 238
 „Amerikanizmus“ 167
 Antonelli bíboros 25, 30, 99
 Appeninek 14
 „Arduum sane“ 292
 Ascoli 14
 Ausztria 14

 Balmes 191
 Baltimore 170
 Baumont 10
 Baumstark 97
 Belgium 15, 16
 Belloc Hilaire 117
 Benedek XV. 221, 241
 Benevent 135
 Bethmann-Hollweg 230
 Bécsi kongresszus 115
 Bianchi 155
 Biborosok kollégiuma 14 k.
 Bismarck 6, 117 k.
 Bonald de 191
 Borgók 165
 Bourbon Henrik 157
 Bourbonok 14 k.
 Bourbon-legitimizmus 38
 Briand 216
 „British Magazine“ 55

 Cambridge 47
 Cameroni 212
 Cappellari-pápa 15

 Carabinieri 93
 Carbonarik 24
 Cariani 249
 Castel-Gandolfo 113
 „Casti connubii“ 256
 Catholic Institute 56
 Cavour 18 k., 28 k., 65, 88, 210
 Centrum-párt 117, 119, 211, 219
 Chamberlain H. S. 81
 Christ Churc 45
 Christian Year 51
 Civiltà Cattolica 235
 Clemenceau 232
 Cobden 40
 Collegio Romano 134
 Cornoldi 191
 Cranmer 44, 59
 Custozza 28
 Csile 17

 Darboy párizsi érsek 105
 Della Chiesa Jakab 221
 Dél-Amerika 12
 „Divini illius Magistri“ 256
 „Divino afflatu“ 204
 Dogaloin 148
 Döllinger 95, 98
 Dublin Rewiew 57
 Dupanloup 38
 Durand tábornok 28, 29

 „Editae saepe“ 208
 Egyesült Államok 13, 101
 Ehrhardt 108
 Ehrle 249
 Elzász-Lotaringia 232
 Entente Cordiale 152

- Fasizmus 240
 Federalizmus 123
 Ferenc József I. 67, 109, 152, 195
 Ferrara 14, 23
 Ferrata 224
 Ferdinánd II. 25, 30.
 Ferdinánd IV. 66
 Ferry 160
 Fitzgerald pk. 107
 Franchi 177
 Francia forradalom 181
- Gaeta 32
 Gallikanizmus 108
 Gambetta 144 k., 157
 Ganganelli 15
 Garancia-törvény 113
 Garibaldi 24, 90, 93, 210
 Gasparri Pietro 202, 224, 262
 Gentiloni gróf 212
 Gergely XVI. 11, 14, 15
 Gioberti 18 k., 25, 34, 141
 Gizzi bíboros 15, 16
 Gotti 194
 Gratry 191
 Gratten Henrik 39, 43
 Gregorovius 72
 Grévy 157
 B. Grignon Lajos 71
 Guisot 97
 Günther 191
 Güntherianizmus 87
- Habsburg-monarchia 18, 23, 66
 „Haerenti animo” 205
 Hayes 10
 Hefele rottenburgi pk. 105
 Hegel 8, 75
 Hegelianizmus 75, 80
 Henrik VIII. 44, 50
- Hergenröther 10
 Hermes 191
 Hobbes 40
 Hohenzollernek 6, 117
 Hurrel Froude 50, 53
- Idegen légió 91
 „Il fermo proposito” 210
 Imola 17
 Indifferentizmus 85
 „Instructibili Dei consilio” 176
 Ipari forradalom 182
 Ir kérdés 40
 Itália 13
 Itáliai királyság 88
- Jacobini nuncius 150
 Japán 6
 Jozefinizmus 67
- Kant 8, 79
 Károly Albert 22, 25, 29, 31
 Károly király IV. 229
 Keble János 51, 53
 Ketteler 190
 Kleutgen 191
 Kommunista kiáltvány 188
 Középamerika 12
 Krimi háború 36
 Kultúrharca 122
 Kultuszközösségek 215
- Lacordaire 47
 Lafontaine 243
 Lajos Fülöp 36
 Lambruschini bíboros 11, 14, 15, 16 k.
 Lamennais 191
 Laterán 113
 Launcelot Andrews 50
 Legnano 28
 Leó XIII. 15, 131, 155

- Liguori sz. Alfonz 69
 Lipót II. 25, 28
 Loisy 206
 Lombardia 13, 23, 66
 Lordok Háza 45
 Lloyd 39, 44 k.

 Machi gróf 220
 Malthus 40
 Mamiani Terenzio 31
 Mantua 28
 Manucci 207
 Marillac Lujza 238
 Mariológia 70
 Mária Terézia 67
 Marx 13, 185 k.
 Marxizmus 187
 Masella nuncius 150
 Második Köztársaság 36
 Mastai-Ferretti gróf 11, 16
 Mazzini 24, 33
 Merry del Val 224
 Metternich 23
 Mezzofanti bíboros 16
 Milánó 27
 Modena 89
 Montalambert 36, 38
 Mourret 10
 Mun de 190
 Murri 213
 Mussolini Benito 240, 262

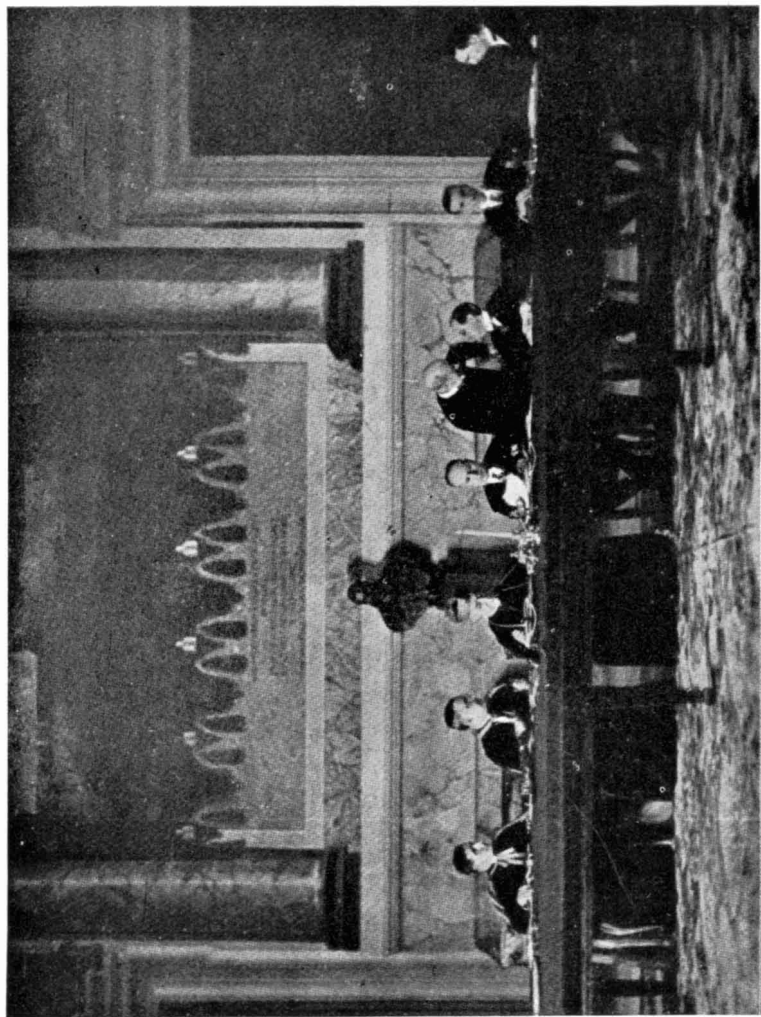
 Napoleon III. 36, 88, 92
 Napoleonidák 38
 Nápolyi királyság 14, 25
 Naturalizmus 85
 Nauman Viktor 229
 „Ne temere” 203
 Newman bíboros 49, 53
 Nietzsche 82
 „Non expedit” 162, 199
 „Non possumus” 111

 O'Connell 39, 44, 46
 Odeschalchi hg. 165
 Olaszország 13
 Oreglia bíboros 195
 Oriel-kollégium 51
 Oroszország 149
 Osztrák konkordátum 65
 Oxford-mozgalom 39, 42, 52, 54

 Pacelli bíboros 154, 232, 233
 Palmer 53
 Panteizmus 85
 Pápai állam 112
 Pápai tévedhetetlenség 105
 Parma 89
 Partito popolare 239
 Pascendi 205
 „Pastor aeternus” 107
 Patrimonium Petri 90
 Peel-kormány 46
 Percival 53
 Perrone 132
 Perugia 141, 143
 Peschiera 28
 Piemont 14, 16, 25 k.
 Pius VII. 15, 17
 Pius IX. 7, 10 k.
 Pius X. 194, 209
 Pius XI. 7, 10, 22, 250 k.
 Poroszország 89
 Porosz püspöki kar 121
 Primato: Gioberti főműve 19, 20
 Propaganda fide 154, 170
 Pusey 55, 60
 Puseyizmus 53

 „Quadragesimo anno” 246
 „Quanta cura” 84
 „Quisnam in re Biblica” 190
 „Quod Apostolici” 204

- Racionalizmus 85
 Radecky tábornok 28
 Rampolla 149, 155, 194, 223
 Ravenna 14
 Rauscher érsek 68
 Reichensberger-testvérek 123
 Reinkers 109
 Renouvin 10
 „Rerum novarum“ 118
 Ricasoli 91
 Riccio pk. 107
 Richelieu 118
 Il Rinovamento 34
 Romagna 35
 Róma 14 k.
 Római kérdés 244
 Rosenberg A. 81
 Rosse 53
 Rossi Pelegrino 32
- Sanseverino 191
 „Sapientia consilio“ 203
 Sarto Giuseppe 194
 Scheidemann 233
 Schwarzenberg bíboros 105
 Serafini 194
 Sforza 16
 Simeoni 155
 Sinigaglia 17
 Skolasztika 75
 Smith 40
 Sorel 82
 Spencer Herbert 81
 Spencer György 39, 47
 Spoleto 17
 Sturzo don Luigi 239
 Svájc 15
 Syllabus 75 k.
 Syllon 217
- Szabadkőművesek 24
 Szardínia 14
 Szárd királyság 18
 Szebasztopol 37
 Szent Szövetség 13
 Szeplőtelen Fogantatás 69 k.
 Szicília 14
- Taine 81
 Természettudományi világma-
 gyarázat 75
 Testact-törvény 42
 Thierry 157
 Times 61
 Toscana 14, 21, 66, 89
 Traktáriánus mozgalom 53
- Ulster 42
 Umberto I. 164, 198
 Unita Italia 89
- Vatikán 25, 101
 Vatikáni zsinat 95, 100
 Velence 13, 27
 Verona 28
 Viktor Emánuel I. 35, 91
 Viktória királynő 56, 61
 Vilmos I. 149
 Vilmos II. 150
 Vogelsang 190
 Vorwärts 189
- Wales 10
 Warham érsek 44
 Weill 10
 Wesleyánusok 173
 Westminster 63
 Windhorst 122
 Wiseman bíboros 49
- Zigliara 191

A lateráni szerződés aláírása.

I R O D A L O M.

- Balanyi György: A római kérdés. Bp. 1929.
- Ballerini: Les premières pages du pontificat de Pie IX. Rom. 1909.
- Baumont: L'essor industriel et l'imperialisme colonial. (1878—1904.)
- Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. Hamburg 1892.
- Catholic Encyclopedy. (Newyork 1910.)
- Ceconi: Hist. du concile du Vatican I—IV. Paris 1887.
- Füßy Tamás: IX. Pius pápasága I—III. Bp. 1878—79.
- Granderat: Geschichte des vatikanischen Konzils. Kirsch. Bd. 1—3. Freiburg 1903—1906.
- Heiner: Der Syllabus. Mainz 1905.
- Hayes: A political and cultural History of modern Europe. Volumen II.
- Hergenröther: Kirchengeschichte VII.
- Madaune: A katolicizmus újjászületése Angolországban a 19. században. Bp. 1899.
- May: The Oxford-movement. London 1933.
- Pougeois: Histoire de Pie IX. Vol. 1—6. Paris 1877—1886.
- Renouvin: La crise Européenne et la Grande Guerre. (1904—1918.)
- Roskoványi: Monum. cath. pro independentia pot. eccles. ab imperio civili. (Quinque-Eccles. 1847—79.)
- Solmi Arrigo: Itália feltámadása. Bp. E. n.
- Stepischnegg: Papst Pius X. und seine Zeit. Bd. 1—2. Wien 1879.
- Villemain: La France, l'empire et la Papauté. Paris 1860.
- Ward: Life of J. H. Newman 1—2. London 1912.
- Weill: L'éveil des nationalités et le mouvement libéral. (1815—1848.)

T A R T A L O M J E G Y Z É K.

Bevezetés	5
Első fejezet: Az egyházi állam kormányzati válsága a forrongó Olaszországban (1846—1850)	11
Második fejezet: A katolikus hierarchia visszaállítása s az Oxford-mozgalom előzményei és útjai Ang- liában (1850). Az osztrák konkordátum (1855)	39
Harmadik fejezet: A dogmafejlődés folytatódása. A keresztény bölcselet újjászületése	69
Negyedik fejezet: A vatikáni zsinat (1869)	95
Ötödik fejezet: A pápai állam megszűnése	111
Hatodik fejezet: XIII. Leó megválasztása és uralkodá- sának kezdetei. A pápaság mint a Vatikán foglya az államhatalmakkal szemben	131
Hetedik fejezet: XIII. Leó pápaságának eredményei	167
Nyolcadik fejezet: X. Pius és XV. Benedek pápasága	194
Kilencedik fejezet: XI. Pius pápasága	243

